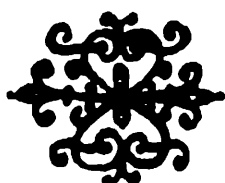

SEBESTYÉN
MIHÁLY

Sebestyén Mihály

ERDÉLYI FEJEDELMEK

**Mentor Kiadó
Marosvásárhely
1994**

Az erdélyi fejedelemség kezdetei az 1526-os mohácsi csatáig nyúlnak vissza. Ezt követően választott Magyarország két királyt Szapolyai János, illetve I. Habsburg Ferdinánd személyében. A háromfelé hasadó ország középső és keleti felében I. János király uralkodik, aki hosszú ideig nőtlen maradt. Az ellenkirály, Ferdinánd akár diplomáciai eszközökkel, akár fegyveres harc árán is szeretne volna az egész, a hódoltságból kimaradó országot jogara alatt egyesíteni. A több mint egy évtizedes vetélkedés végén, 1538-ban a két fél megbízottai Nagyváradon abban egyeztek meg, hogy a Szapolyait uraló részek I. János halálával Ferdinándra szállnak, s amennyiben Szapolyainak mégiscsak törvényes fiúutódja születnék, emez nem követi apját a magyar trónon. Kárpótlásul a reménybeli utód visszakapná az időközben elvesztett családi birtokokat a Szepességben.

És ekkor az idős és beteges I. Jánosnak még volt ereje ahhoz, hogy egy utolsó meglepetést szerezzen a gőgös és magát nyeregben érző Ferdinándnak: 1539-ben esküvőt ül I. Zsigmond lengyel király leányával, az alig húsz esztendőös Izabellával, a következő évben pedig megszületik a várva várt fiú:

JÁNOS ZSIGMOND

(Buda, 1540. VII. 7. — Gyulafehérvár, 1571. III. 14.)

Az apa az öröndetes esemény után két héttel szívészélhűdésben Szászsebesen elhunyt, anélkül, hogy fiacskáját egyetlen pillanatra is látta volna. A 21 éves özvegyen maradt anya ettől kezdve egyedül uralkodik, bár olyan tanácsosok veszik körül, mint az erélyes és fortélyos György barát (Martinuzzi), a jogtudós Werbőczy István, a nagyhatalmú Török Bálint és a sírig hű Petrovics Péter. Ezek a tanácsurak pontosan 14 esztendővel a mohácsi csatavesztés után az országgyűlésben pártot teremtenek János Zsigmond mellett, és a Rákos mezején összegyűlt rendek szeptember 13-án közfelkiáltással a csecsemőt II. János (Zsigmond) néven Magyarország királyává teszik.

Királyfiként látta meg tehát a napvilágot — és fejedelemként hunyta le szemét három évtized múltán. Pályája kudarc avagy megalkuvások sorozata lett volna? Tény, hogy a korona soha nem került a fejére, de a kialakuló új államnak, melynek hosszú ideig még hivatalos neve sincs, első uralkodója lett.

Közben a szultán "fiává fogadta" (1541. augusztus 29-én), és elismerte királynak, még ugyanazon a napon 150 esztendőre Buda tornyára felkerült a félhold, és Izabellának a gyermekével és tanácsosaival el kellett hagynia a királyi székvárost. Előbb

Lippára kényszerültek, majd a sebtiben átalakított püspöki rezidencia vált a gyulafehérvári fejedelmek palotájává (1542). A tartományt 10 ezer forint évi adó fejében a szultán kedves "fiacskájának" adományozta, azzal a feltétellel, hogy nagykorúságáig anyja és tanácsosai kormányoznak helyette.

Izabella a nehézségek láttán, a Fráter Györggyel egyre gyakrabban kirobbanó összeütközések hatására úgy dönt, hogy átadja országát Ferdinándnak, és 1551-ben elvonul János Zsigmonddal együtt a kárpótlásul felajánlott Oppeln és Ratibor nevű sziléziai hercegségekbe; a két hercegség azonban — mint még annyszor a 16.—17. században — csupán nagy csalódásokhoz elég, hiszen a betoppanó anyát és gyermekét siralmas kép fogadja Sziléziában. Ezekhez képest Erdély maga a földi paradicsom minden tekintetben. Az élelmes Izabella nem sokat habozik: nagy sietléssel átköltözik fivéréhez, a lengyel királyhoz.

Ötészteendő száműzetésük alatt János úrfi értelmes, szép és okos fiatalemberre serdült, akinek anyja királylányt szánna feleségül. A kiszemelt Habsburg főhercegnő kezét azonban soha nem nyeri el, a hosszas tárgyalások, terméketlen ígéretések és bonyodalmak mind kudarcra vezetnek, amint a később alternatívaként felcsillantott Valois hercegnővel történő házasság, s a távoli Franciaország szövetsége sem lépi túl a felcsillantott lehetőség határát.

János Zsigmond gondos humanista és katolikus nevelést kap Lengyelországban, korábban viszont a fejedelmi orvos, a szentháromságot tagadó Blandrata György volt tanítója. E kétféle hatásnak köszönhetően az ifjú király egész életére nyitott marad a vallási kérdések, a hitújítás iránt, és Dávid Ferenc hatására végül is az antitrinitárius irányzat nyeri el rokonszenvét.

A Habsburgok uralmával, a fizetetlen császári zsoldosok rablásaival torkig teli ország rendjei hazahívják Izabellát és fiát, aki ellen kétszer is sikertelen merényletet követtek el ismeretlen tettesek. A visszatérés mind a Porta, mind a lengyelek támogatásával találkozott. Az 1556-os márciusi diétán a főurak ki is jelentik: *"azért a mi urunk gyermeke, ki természet szerint való urunk, esmérjük urunknak és királyunknak lenni"* — hangzottatták János Zsigmondról mintegy hűségnyilatkozat gyanánt.

1559-ben, az evilágból elszóltított Izabella után fiának összekuszált politikai örökséget kell átvennie. A következő éveket, gyakorlatilag 1570-ig, a diplomáciai alkudozásokkal váltakozó fegyveres összetűzések jellemzik. A törökkel mindkét félnek számolnia illik: de míg János Zsigmond számára nem kívánatos, ám föltöttebb hasznos szövetséges és védnök, addig Ferdinánddal, majd Miksával szemben félelmetes ellenség, aki a hatvanas évek offenzíváiban sorra hódoltatja a magyarországi várakat, anélkül, hogy döntő győzelmet aratna Bécs ellen.

A Habsburg és a török hadak külön-külön Erdély rovására szeretnének terjeszkedni. Az előbbieket az észak-nyugati várakat (Husztot, Munkácsot, Szatmárt, Nagybányát, Mármarost) Balassa Menyhért és más elpártolt főurak révén szerzik meg, s a béketárgyalások látszateredményeket hoznak. A tárgyalások kudarcának fő oka abban rejlik, hogy János Zsigmond nem hajlandó lemondani választott királyi címéről, és nem kívánja elismerni a császár fennhatóságát vagy elsőbbségét a

keresztény világban. Esze ágában sincs átadni Erdélyt még egyszer a Habsburgoknak.

Az áttörés 1562-re és az azt követő esztendőkre esik, amikor az erdélyi uralkodó hadaival erélyesebben lép fel, s bár először hadvezérei elbuknak a tapasztaltabb németekkel szemben, utóbb sikerül visszaszereznie néhány fontos erősséget országának. 1564-ben hadai már Kassa közelében járnak. A következő évben viszont kénytelen meghátrálni Lazarus von Schwendi felső-magyarországi kapitány ellentámadására. Még ugyanabban az évben Szatmáron tárgyalóasztal mellé ülnek megbízottaik, és a március 13-i egyezség tisztább helyzetet teremt: a császár belemegegy abba, hogy elismeri János Zsigmondot Erdély urának, Nagyváradot és Bihar vármegyét a fejedelem kezén hagyja, de halála után minden, beleértve a tartomány feletti uralmat is, Ferdinándra, illetve utódaira örökít.

Ugyanerre az időre esik a jobbágysorba döntött községkelyek lázadása is (1562) a fejedelem és a feudális rend szorítása ellen. A kívülről is szított felkelést az ifjú uralkodó tőle szokatlan eréllyel fojtja vérbe.

A szatmári egyezmény mégsem felelt meg egyik fél várakozásának sem, mindkettő többet akart volna elérni, ezért aztán a császár, beárulva az egyezmény szövegét és titkosságát a Portán, ezzel akarja a szultán haragját János Zsigmondra zúdítani, s a Bécsben tárgyaló erdélyi követet, somlyai Báthori Istvánt két évre bebörtönzi.

János ebben a helyzetben merész lépésre szánja el magát: bejelenti, hogy kész Sztambulba menni, s a szultán színe előtt magyarázatot adni a szatmári egyezség felől. A fényes padisah azonban leállítja a megindult ifjú embert; csak a következő, 1566. évi magyarországi hadjárata idején fogadja személyesen Belgrád mellett, Zimonyban.

A nagyúr "kitüntető barátsággal" köszönti János Zsigmondot, bizalmasan beszélget vele, ajándékokat osztogatnak egymásnak, s mindez eloszlatja a vészfelhőket Erdélyország felől. Ráadásul a török császár még athnaméval (szultáni hitlevéllel) is kedveskedik hívének. Ezzel újfent elismeri Erdély uralkodójának, védencének. János Zsigmondnak viszont — először a fejedelemség történetében — haddal kell segítenie a törököt a keresztények ellen...

A várháborúk végére a császáriak és Erdély között a drinápolyi béke tesz pontot. Ezek a harcok amolyan "ingajáratban" folytak, hol János Zsigmondnak, hol Schwendinek kedvezett a hadiszerencse, a várak gyakran cseréltek gazdát. Az említett békekötés (1568. február) a két császár megbízottai között Erdély tudta nélkül esett meg, de János Zsigmond országát is belefoglalták a békepontokba, s ezek a pillanati status quót rögzítették. A lényeg azonban, hogy a császárnak el kellett ismernie: Erdély semmiféle függőségben sincs Bécstől, Prágától vagy Pozsonytól.

A már betegeskedő János Zsigmond végrendelkezni kívánt, utódjának régi bizalmasát, Bekes Gáspárt szánta. Ugyanakkor tartós szerződésben akarta rendezni országa és a fejedelemség viszonyát Prágával. Ezért is küldi oda 1570-ben Bekest. A kincstartó és Fogaras földjének tartományura, János Zsigmond követe jól forog a diplomácia útvesztőiben, és 1570. augusztus 6-án megköti Miksával Speyerben a

régóta áhított szerződést. Ezt az egyezséget János Zsigmond szemszögéből ítélve akár vereségnek is fölfoghatnánk, ui. le kellett mondania választott királyi címéről örökre, ezentúl a vajda vagy a fejedelmi titulus dukál neki a császárral szemben, viszont a császár nem szól bele Erdély kül- és belügyeibe. Oppeln és Ratibor — amennyiben János kiszorulnék országából — mint menedékhely ismét felbukkan; feleséget ígérnek neki a bajor királyi házból, s Erdély alkotmányát nem lehet többé kívülről megbontani.

Hátra volt még az okmányok megerősítése. Bekes megint a császáriakhoz utazik. Itthon a december elsejei országgyűlés, Prágában 1571. március 10-én ratifikálta a császár. Mire azonban Bekes visszatér Erdélybe, már késő: János Zsigmond meghalt. Az országnak nem mondják meg azonnal a szomorú hírt. Míg folyik a színfalak mögötti hatalmi harc és fegyveres fenyegetés, János Zsigmondot időnként kiállítják a fejedelmi palota ablakába! Csak május 23-án temették el ünnepélyes körülmények közepette, Gyulafehérvárott, s a megfélemlített rendek nem Bekest választják meg fejedelemnek, hanem:

somlyai BÁTHORI ISTVÁNT

(*Szilágyosomlyó, 1533. IX. 27. — Grodnó, Lengyelország, 1586. XII. 22.*)

Az erdélyi trón második ura tehát hét esztendővel volt idősebb elődjénél, de családjánál gazdagabb nemesi família nem akadt a fejedelemségben a Tiszától keletre.

A János Zsigmond temetésével egybekötött országgyűlés viharos volt. A "testamentumos urak", azaz a fejedelmi végrendelet kijelölt végrehajtói teljesíteni akarták a speyeri szerződés pontjait: átadni az erdélyi várakat Miksa császárnak, sőt még az uralmat is az ország felett. Ennek volt híve Békes Gáspár is.

A Báthoriaknak — Istvánnak és fivérének *Kristófnak* — azonban egyáltalán nem volt ínyükre az efféle megoldás. Ezért hát Kristóf úr hadakkal fogta körbe az országgyűlés színhelyét, István úr pedig a rendeket dolgozta meg. 1571. május 25-re megérkezett a török császár is, aki az új fejedelem kinevezését hozta tarsolyában. Báthori István esküvel kötelezi a rendeket, hogy ne fogadják a fejedelemválasztás *előtt* a török futárt: fontos megtartani a szabad electió látszatát, s különben is Báthori a rendektől s nem a szultán kezéből akarta elvenni a legfőbb méltóságot. A lélektani hadviselés és a fegyveres fenyegetettség megtették hatásukat: az egybesereglettek somlyai Báthori Istvánt választották meg. A kibontott török fermán (parancs) ugyanezt a nevet tartalmazta.

Az új fejedelem fényes karriert futott be: hasonnevű apja, a vagyonszerző, Erdély vajdája volt I. János király idejében, 1529—1534 között, az ifjabb István Kristóffal együtt hamar elkerült az atyai háztól. István apródnak szegődött el az esztergomi érsek, ill. I. Ferdinánd udvarához, majd beutazta Európát, s 1549-ben a páduai egyetem hallgatója lett. (A Páduában töltött idő meghatározta István szemléletét, legközelebbi munkatársait az itáliai végzettek közül válogatta.) Hazatérése után Iza-

bella híve, birtokainak többsége ugyanis János Zsigmond országreszében feküdt. Ő köszönti majd a rendek nevében 1556-ban a visszatérő Szapolyaiakat, s hűsége jutalmául három esztendő múltán már Várad kapitánya. 1563-tól kezdve kevésbé tehetséges testvérével, Kristóffal együtt tagja a fejedelem tanácsának. Ha kell katoná, a várháborúk hőse, ha kell diplomata, János Zsigmond nevében kétszer is tárgyal a némettel, s másodszer, emlékezhetünk, két évre fogságba is vetik Prágában (1565—67). Tűszként tartják — fejedelme megbabolázására.

A fejedelemség elnyerésében egyetlen komoly ellenlábas akad: Békes Gáspár, aki megkötötte a speyeri egyezményt, és megszerezte Erdély békéjét, de ennek haszonélvezője már Báthori lett. Okos és körültekintő politikus; tudja, hogy a Portával csak kényszerbarátság tartható fenn, ezért is mondja egyszer, hogy *"nem szed a török császár hada más ember kosarába eperjer"*. A császáriakkal sem rúgja föl teljesen a kapcsolatokat. Már megválasztásának estéjén (!) a beavatottak kis csoportja előtt titokban hűségesküt tesz Miksa császárnak, elismeri őt feljebbvalójának. Nem több ez, mint jól kiszámított gesztus, aminthogy annak kell minősítenünk azt aényt is, hogy lengyel királyságáig vajdának hivatja magát, attól fogva viszont Krisztófra, helytartójára ruhazza e címet, maga pedig Erdély fejedelmének íratja magát haláláig.

Uralkodása első felében Bekes versengését kell letörnie. Emez előbb Fogarasban ütött pártot ellene, majd kiűzetése után is folytatta a "rezgelődést", Magyarországon gyűjtött haddal 1575-ben jön újra Erdélybe, s a döntő összecsapásra a Maros melletti Kerelöszentpálon nyílik alkalom. Báthori legyőzi a trónkövetelőt, a főkomposokat szigorúan megbünteti: akasztás a helyszínen, bírósági ítélet, fő- és jószágvesztés, orr- és fülcsonkítás követi a július 8-i ütközetet. (Bekes elmenekül, hogy évek múltán Báthori egyik legkiválóbb hadvezére legyen Lengyelországban.)

A kerelöszentpáli csata biztosította Erdély tényleges függetlenségét a császári hatalomtól. Báthori erős kezű uralkodó, akinek sikerült urrá lennie a belső bajokon (pl. leverte a székelyek újabb felkelését Csíkban), s mindez ráirányítja a nemzetközi érdeklődést. Már 1572-ben athnámét nyert a szultántól, és örökletessé teszi a fejedelmi méltóságot családjában.

Noha neki sem sikerül feleséget nyernie a Habsburgok családjából, sokkal nagyobb erkölcsi és politikai győzelmet arat azzal, hogy 1575. dec. 14-én a lengyel köznemesség Krakóban királyává választja az erdélyi "vajdát". Ellenfele nem más, mint a főnemeseik által támogatott II. Miksa császár, aki korábban kikosarazta őt. Királlyá választásával Báthori végső soron egyenrangú félle válik Miksával, s a törökök által támogatott kettős uralkodó ellen legfeljebb merénylőket lehet küldeni, nyílt harcba semmiképpen sem volna ajánlatos bocsátkozni. A feszült Habsburg—lengyel viszonyt Miksa 1576 októberében bekövetkezett halála oldotta föl.

István király a lengyel trónról (1576. V. 1. — 1586. XII. 22.) is közvetlenül irányította Erdély dolgait. Jóllehet a belpolitikában viszonylag tág mozgásteret bizto-

sított bátyjának, Kristófnak, az Erdélyt illető legfontosabb ügyekben azonban mégiscsak a Krakkóban vagy Vilnóban működő erdélyi magyar kancelláriáján keresztül intézkedett. Ezt a hivatalt honfitársaiból válogatta össze, köztük igen sok volt itáliai diák állott a szolgálatában. Kristóf halála (1581) után az összeköttetés még szorosabb, ugyanis a kiskorú Zsigmond mellé kinevezett kormányzók cselekvési szabadsága alig több illúziónál.

Lengyeljeit is erős kézzel fogta, amire minden oka megvolt az anarchiára hajlamos hatalmas országban. Kancellárja Jan Zamoyski — szintén Padova neveltje — és maga a király is hamarosan szembetalálta magát a lengyel nemesség ellenkezésével, sőt olykor gyűlöletével is. Országlása elején a danckaiak (azaz a gdanskiak) ellen viselt háborút (1576—77), ui. a gazdag kalmárváros nem akarta elismerni királyságát, s a kétes kimenetelű csatározások végén a megkötött béke is csak felemás volt. A lengyel határszéli nemesség biztatásának is engedve, haddal vonult a kelet felől terjeszkedő moszkvai cár, IV. Rettenetes Iván ellen, két hadjáratban is visszafordulásra kényszerítette az oroszokat (1579—1581) Litvániából. Hadainak kifáradása, a háború növekvő népszerűtlensége arra kényszerítette, hogy beszüntesse a hadműveleteket, és 1582 februárjában békét kössön a moszkvaiakkal.

A lengyel trónon is magyarnak vallotta magát, számos erdélyit, akik oldalán harcoltak vagy szolgálatában állottak, nagyúri módon jutalmazott meg, birtokkal, címmel, szabadságjogokkal ruházta fel őket. Köztük a székelyeket is.

Legmerészebb tervét viszont soha nem tudta megvalósítani. A pápa segítségével össze akarta fogni az európai hatalmakat, s támogatásukkal meg szeretne volna hódítani a moszkvai birodalmat a Kaukázusig, hogy a törököt hátba támadva, kiűzze Európából. Amikor Rudolf császárról (Miksa utódjáról) olyan hírek terjedtek el, hogy halálán lenne, Báthori magát ajánlotta magyar királynak: előbb a török fennhatósága alatt egyesítené Magyarországot, majd a keresztény világ ligájával szövetkezve fordulna szembe a muzulmánokkal. A pápa a tervek hallatán tamáskodott, nunciusai útján inkább a hagyományos kereszties hadjáratot javallotta Báthorinak. Az európai erők egymás közötti torzszalkodásai is késleltették az összefogást, a tervek megvalósulását. Nem utolsó sorban az anyagi fedezet hiánya és a lengyel nemesség értetlensége — ők ugyanis ragaszkodtak a Portával kialakult jó viszonyhoz — akadályozták meg abban István királyt, hogy nagyszerű vállalkozása révén gyökeresen átrajzolja — siker esetén — Európa 16. század végi térképét.

Hithű katolikus maradt egész életében, de nem volt elvakult, buzgón türelmetlen. A reneszánsz műveltség bűvöletében élt, ezt igyekezett meghonosítani udvarában; bőkezű mecénása volt az irodalomnak, a történetírásnak, a művészeteknek és az egyháznak. Humanista maradt a klasszikus humanizmus európai alkonya idején is. Méltán tartották nagy királynak.

Halála váratlanul érte mind Lengyelországot, mind Erdélyt. Emitt olyan helyzet keletkezett, mely emlékeztetett az I. János király halálát követő 40-es évekre: a trónra kiszemelt és megválasztott utód, Báthori Kristóf fia,

BÁTHORI ZSIGMOND

(Nagyvárad, 1572. — Libahovice, Csehország, 1613. III. 18/27.)

még kiskorú, a kormányzás dolgait nagybátyja, István, illetve helytartói intézték. A Medgyesen összegyűlt rendek 1588-ban nagykorúsításának feltételül szabták a jezsuita rend kiutasítását Erdélyből. Zsigmond csak némi szabódás után hajlandó teljesíteni a protestáns főurak követelését. Cserében, december 23-án teljes jogú fejedelemnek nyilvánítják, és elismerik uruknak. Ekkor alig múlt 16 éves.

Az ifjú főúr kiváló nevelést kapott, a jezsuiták, mintegy anyja öléből ragadták ki és tanították humanista szellemben. Kitünően beszélt latinul és olaszul, az olasz zene és művészetek szerelmese. Nagybátyja részletes utasításokkal látta el nevelőit, mellyel egyetlen célt kívánt megvalósítani: fölkészíteni unokaöccsét a trónra. Katolikus hitben pallérozták, bár anyja, Erzsébet és nagybátyja, leghűségesebb tanácsosa, Bocskai István militáns kálvinisták voltak.

Úgy tűnt, hogy uralma zökkenőmentes lesz: az öreg és beteges kormányzó, a nyakas katonaember, Ghiczi János lemondott, Báthori pedig azt az utat követte, melyet még János Zsigmond és István király jelölt ki az erdélyiek számára: török pártiság — Habsburg ellenesség, egyensúlyozás két rossz között.

Ezt az állapotot borította föl az 1593-mal kezdődő háborús időszak, ugyanis az addig toldozott-foldozott drinápolyi békét (1568) felrúgta a Porta, a törökök újra támadásba lendültek. Nem Erdély volt a célpont, hanem Magyarország, de Báthorihoz már 1591-től kezdődően sürgető kérések érkeznek, hogy hadi anyaggal, pénzzel, megemelt adókkal, végül erdélyi csapatokkal is vegyen részt a keresztények elleni küzdelmekben a szultán oldalán.

A válaszut elé került fejedelem gyóntatójához, az 1591-ben Gyulafehérvárra érkezett spanyol jezsuitához, Carillo Alfonzhoz fordul tanácsért. Ennek titkos megbízatása éppen az volt, hogy Erdély fejedelmét a készülődő európai törökellenes ligába vonja be. Báthori előbb halogatja a törökök által követelt segélyadást, de már 1594 elején Rudolf császár követei kérnek nála kihallgatást, s konkrét szövetségi ajánlatokat hoznak az ifjú uralkodónak. Zsigmond egy szűk körű tanácskozáson — Bocskai és Carillo jelenlétében — úgy dönt, hogy szakít a törökkel, és a Keresztény Ligához csatlakozik. Bocskait azonnal Prágába meneszti a további tárgyalások végett. Ez a határozata azonban csupán egy szűk csoport döntése, az országgyűlés többsége, az ún. "törökös párt" mereven elzárkózik a Portával való szembefordulás gondolatától, Báthori hasztalan próbálja ráerőltetni új politikai orientációját a rendekre. Az ellenzék (a Kendi fivérek, Kovácsóczi Farkas kancellár, Báthori Boldizsár) elsősorban a várható török bosszútól óvják az országot, s váltig azt hangoztatják, hogy Drinápolyból hamarabb elér a törökök kardja Erdélybe, mint a császár oltalma Bécsből Fehérvárra. Különben is a császári ígéreteknek nincs igazán pénz- és hadfedezetük.

Ebben a patthelyzetben Zsigmond úgy dönt, hogy lemond, és átadja az uralmat

Boldizsárnak. (Az unokafivérek közötti viszony amúgy nem felhőtlen: Boldizsár és öccse, ifj. István, riválisuknak tekintik Zsigmondot; a látszólagos összebékülésük 1592-ben csak pillanatnyi enyhülést hoz, s azokat a tanácsosokat állítja félre az útból, akik Zsigmond pártját fogták a vetélkedés során, Boldizsár meggyilkoltatja abafái Gyulai Pált és Gálfi Jánost.) A rendek Kolozsvárott gyűlnek össze 1594. július végén, augusztus elején, hogy az új helyzetben kidolgozzák a követendő politikát, de Zsigmond megbánja hirtelen távozását, és Bocskai hadainak segítségével augusztus 8-án visszatér. A felriasztott főrendek lehajtott fővel fogadják vissza uralkodójukat. Sőt, az ellenzék mit sem sejtve, augusztus végén megjelenik Kolozsváron az országgyűlésen. Báthori azonnal lefogatja a "török párt" embereit — más utat nem lát az országgyűlés engedelmességre szorításához —, és kivégezteti az ellenzék vezéralakjait: kit a bakó, kit a pribékek kötele küld át a másvilágra.

A radikális rendcsinálás azonnal pénzhez juttatja a fejedelmet, aki könnyen túl-tette magát mindenféle törvényességi előíráson. (Az országgyűlés utólag engedelmesen jóváhagyja Báthori tettét...) Minden energiáját a nagy terv köti le: kiűzni a törököt. A készülő szövetségbe sikerül bevonnia Mihály, havaselvei és Áron, moldvai vajdát is (1594. X. 5.).

1595 januárjában Bocskai már újra Prága felé tart, s márciusban már meg is születik az ünnepélyes egyezmény Erdély és a császár között. A szerződés előíranyozza a közös hadviselést a Porta ellen, Zsigmond megkapja a fejedelmi címet, melyet örökösen birtokol, ám ha fiúutódai nem maradnának, Erdély visszazáll a császárra. Végezetül ígéretet kap, hogy a szövetség megerősítésének záloga Báthori Zsigmond házassága lesz valamelyik Habsburg főhercegnővel. A császár választása Grácban élő unokahúgára, *Mária Krisztiánára* esik. A művelt és erényes szűz kezét ugyan-csak Bocskai és Carillo atya kéri meg Zsigmond nevében. Az esküvőt júniusra tűzik ki, de a menyasszonyt ismeretlen, hosszú lázak gyötrik, így csak június derekán kelnek útra, s augusztus 6-án tartják meg a fényes esküvőt Gyulafehérvárott. Mint az ifjú arának anyjához írott leveleiből kiderül, Zsigmond a nászéjszakán csődöt mondott, s a házasságot soha sem hálták el Báthori "defectusa" miatt. Ez a kudarc teljesen felborítja az amúgy is labilis idegrendszerű, kiváló elmével rendelkező, uralkodásra nevelt, küldetéstudattal felfegyverzett, de hangulatember Zsigmondot, s mindez kihat későbbi emberi, fejedelmi cselekedeteire is.

Egyelőre még a hadi sikerekben keres magának vigasztalást és dicsőséget — teljes sikerrel. 1595-ben Szinán pasa a havaselvei vajda megbüntetésére indul, s a román uralkodó Erdélytől kér segítséget szövetségük értelmében. A Barcaságon gyülekező fejedelmi sereg (Zsigmond vezetésével) alig több mint 15 ezer embert jelent (a végek őrizetére is jelentős hadak maradtak a Partiumban), ezért 1595. szeptember 15-én Zsigmond oklevélben szabadítja fel a közszekelyeket a jobbágyi terhek alól. Hívására leírhatatlan lelkesedéssel válaszolnak a székelyek, és mintegy 25 ezer fegyverforgató férfi siet a sárkányfogas zászlók alá. Ezekkel lépi át október elején a töröcsvári szorost, s háromhetes sikeres hadjáratban, oldalán Bocskaival és Mihály

vajdával, felszabadítja az egész Havasalföldet, a török utóvéd csapatokat a Dunába öli Giurgiunál. A gyors és ragyogó siker nyomán Európa ünneplte törökverő hőse lesz. Borbély György nevű hadvezére ugyanezen idő alatt egy sor várat hódít vissza a nyugati végeken, köztük Lippát és Borosjenőt.

1596-ban a folytatásnak kellene következnie, de az események, melyeket Báthori részben maga provokál át nem gondolt lépéseivel, a sikert elérhetetlen messzeségbe űzik. Még 1595 decemberében a székely főemberek nyomására visszavette a közszékelyeknek adott szabadságjogokat, mire januárban a jogfosztottak fellázadtak. A "véres farsang", a megtorlás kíméletlen volt, mint 1562-ben. Zsigmond nincs is az országban, Prágában tárgyal Rudolffal, a következő hadjáratot készíti elő. Bocskainak kell intézkednie helyette az országban. Ezután aligha számíthat Báthori a székelység haderejére.

Márciusban Zsigmond már újra itthon van; a császártól kapott segély távolról sem akkora, mint amennyit Báthori szeretett volna; a tatár beütés hírére Kővárba húzódik vissza, majd, amikor a Maros és Körösök közt pusztító hordákat kiverik, Báthori személyesen áll hadai élére, Temesvár alá megy, és a várost ostromolni kezdi. Vállalkozása eredménytelen marad. Zsigmond elkedvetlenedve, újabb lemondásra készül, Carillónak alig sikerül meggyőznie, hogy maradjon. A hosszú törökellenes háború menete megfordult, a Porta nyerésben van, és 1596. október 25—28-án Mezőkeresztesnél a háború legnagyobb győzelmét aratja a török az erdélyi-német hadak felett, Báthori is ott van a vesztes csatában.

Zsigmond januárban megint Prágába utazik — szinte menetrendszerű minden év eleji tisztelgése a császár előtt —, mert úgy döntött, hogy lemond. Terve, hogy elválk feleségétől, s egy bíborosi kalap, a császári tartásdíj és némi birtokokért cserében, végleg itt hagyná Erdélyt. A felajánlott hercegségek ugyanazok a "regényes" vidékek, amelyeket mi már ismerünk Izabella és János Zsigmond korából: Oppeln és Ratibor Sziléziában. A szerződést írásba foglalják (1597. XII. 23-i kelettel), és a következő esztendő március 23-án életbe is lép. Zsigmond majdani csalódása e cserében majdnem akkora, mint elődeié 1551-ből. A lemondott fejedelem a feleségére bízta az országot, míg megérkezik a kinevezett Habsburg kormányzó — Mária Krisztianna unokatestvére, Miksa főherceg. Addig is a császár biztosokat nevez ki, s a három jeles férfiú, köztük Istvánffy Miklós történetíró sietséggel megérkeznek "Tündérországba". (A jelző egyáltalán nem hízelgő Erdélyre nézve: állhatatlan, fölötte változékony, csalóka államot jelent a kortársak nyelvén.)

Az országgyűlés? Az ellenzék kiűrtása óta mást sem csinál, csak szorgalmasan rábólint minden választásra.

Báthori tehát eloldalog Sziléziába, ahol semmit sem kap a megígért rudolfi segélyből, ezért aztán még 1598 augusztusában egy szép napon két szolgálja társaságában kilovagol vadászni... és meg sem áll Kolozsvárig. Augusztus 21-ét írtak akkor. Az ország éppen Szászsebesen gyűlésezik. Lovasfutár tudósítja a tábori gyűlésben tartózkodó Bocskait, aki hadaival két nap alatt megint az országot Báthori

Zsigmond hűségére esketi. A fejedelem összelebegedik a feleségével, a biztosok ki-ballagnak Erdélyből, Prágában dühöng a kedélybeteg Rudolf. A Hradzsinban csak hümmögve fogadják Zsigmond úr követeit, hisznek is, meg nem is neki, kénytelenek tudomásul venni visszatérését. Minden jóra látszik fordulni, ha... Zsigmondon megint nem venne erőt az életuntság. Visszatáncolása a török hűségére egyelőre semmilyen eredményt nem hoz, a szultán még csak nem is válaszol. Ekkor kibékül unokabátyjával, Báthori Andrással, a bíborossal, Boldizsár öccsével, és hazahívja Lengyelországból. 1599. március 21-én átadja neki a hatalmat. Júniusban pedig kihúzódik Lengyelországba. Felesége korábban, már 1599 áprilisában végleg eltávozik megaláztatása színhelyéről, s a nyár folyamán a pápa felbontja házasságukat.

Báthori egykori sógora, a lengyel kancellár, Jan Zamoyski védőszárnyai alatt vonja meg magát, aki 1600 szeptemberében úgy látja, hogy a kivérzett országba talán újra be lehetne küldeni Zsigmondot. Eerre több jelzés is érkezik; a nemesség Mihály vajda ellen fordult, akit elhagyott a hadiszerencse; Székely Mózes, a vajda hadvezére még Moldvából átment Lengyelországba, hogy titokban Zsigmonddal tárgyaljon. Híveinek száma — a reális alternatívák hiányában — elég jelentős, ezért aztán 1601 márciusában Moldván át ismét Erdélybe érkezik. Április 14-én az ország immár negyedszer fogadta vissza. De ez az időszak már csak egy tragikus végjátékhoz elegendő. A császári csapatok (Basta és Mihai) augusztusban Goroszlónál megverik csapatait, mire Zsigmond Moldváig meg sem áll. Szeptemberben aztán Brassó megiscsak megnyitja előtte kapuit, s a szultán áthnamét küld számára. Basta azonban egymás után aratja győzelmeit. Nem segít már az sem, hogy az 1601-es év szilveszterén Zsigmond felszabadítja újra a székelységet. Mindenkitől elhagyatva fegyverszünetet köt, és 1602. március 2-án végérvényesen lemond a trónról. Csomagol, készülődik, de csak júliusban indul el Szilézia felé.

1606-ban felajánlják neki, hogy verje ki Bocskait Erdélyből, de nem vállalja, 1611-ben összeesküvés vádjával egy évre be is börtönzik. Mondják: mikor megszületett, véres kézzel jött a világra, és a fürdővízben a bába kezei között hallá változott. Állhatatlan volt, pedig a Mars jegyében született, életét mégis a császár kegyelemkenyerén végezte. Felesége a válás után kolostorba vonult, és férjét nyolc évvel élte túl.

Az 1599-es lemondás nyomán keletkezett "hatalmi ürt" ketten is betöltötték. Előbb tehát Zsigmond unokabátyja,

BÁTHORI ANDRÁS bíboros

(1566? — Csíkszentdomokos, 1599. XI. 3.)

foglalta el a felajánlott uralkodói széket.

Őt tehát nyugodtan tekinthetjük Báthori István kreatúrájának, hiszen egyházi pályára is nagybátyja biztatására lépett. 12—13 éves, amikor Lengyelországba megy, s a jezsuitáknál kezdi meg tanulmányait. Egytestvér volt az 1594-ben kivégzett Boldizsárral. András a Jézus Társaságba is belépett, és néhány év alatt

nagybátyja nyomására segédpüspökké avatják a poroszok. 1583-ban Rómában találjuk: István király törökellenes terveihez kellene megnyernie a pápát, de egyetlen kézzel fogható eredményt ér el, több lépcsőfok átugrásával a Szent Atya bíborossá nevezi ki. 1586-ban hasonló célzattal jár az örök városban, s mire visszaérkezik, István király már halott. Mindkét itáliai útja során beült az egyetemek padjaiba is, akárcsak félszázaddal korábban illusztris nagybátyja. De ezzel aztán minden hasonlóság ki is merült kettejük között. A jövődő bíborosból hiányzik az erély, az uralkodás művészete, a hadvezetés tudománya és a céltudatosság. Csupa olyan erény, melyet a kor embere szerint nem lehet megtanulni, ezekkel születni kell. Epi gon volta hamarosan kiderül István király halálát követően, csak nagy nehézségek árán nyer magának püspöki széket.

1592-ben jár először itthon, s hazatérte után, Báthori Zsigmond megbízásából tapogatózni kezd, vajon miként fogadnák a lengyel rendek Zsigmond trónigényét a krakkói királyságra. Csak egy a bökkenő, a lengyel uralkodó még él, kitűnő egészségnek örvend, s inkább a svéd koronáról mond le a lengyel kedvéért. Aztán András személyén keresztül akarnak nyomást gyakorolni a "törökös párt"-ra (1594-ben), azt állítva, hogy a Portától való elszakadás Lengyelország helyeslésével is találkozni fog. Nem volt ez több politikai blöffnél, mely Zsigmond köreiből röppent fel András neve alatt. Báthori Boldizsár kivégeztetése viszont véres valóságnak bizonyult, s vele együtt fivéréi is kegyvesztettek lettek Erdélyben.

1599-ben azonban más szelek fújnak a politikában, és Zsigmond ismét felveszi a kapcsolatot unokabátyjával. Február 18-án hívására a jó kardinális álruhába öltözve végleg hazatér Erdélybe. Fela jánlja, hogy bíborosi kalapját és jövedelmeit átadja Zsigmondnak az erdélyi trónért cserébe. Március 21-én a megyesi országgyűlés könnyes melodráma színhelye: az urak látványos kibékülési jelenet tanúi lehetnek, a nézősereg is bevonatik a spektakulumba, amennyiben a rendek a fejedelem pozíciójára törlik az öt esztendővel korábbi fő- és jószágvesztés vádját András úr személyét illetően, s egy hét múltán, 28-án Zsigmond helyett fejedelmükké választják. A minapi bíboros hajlandó lenne feleségül venni Maria Krisztiernát, de annak, úgy látszik, untig elege volt a Báthoriakból.

Sokkal nehezebb dió a Habsburgok megnyerése; Rudolf csak azt látja, hogy az erdélyiek rászédtek; a Prágába menesztett Bocskait bizalmatlanul fogadják, mire az visszahúzódik, elvonul bihari birtokaira a közélet elől. Szeptemberben a fejedelem a diéta színe elé idézi hűtlenség vádjával, ugyanis Bocskai kitart az eredeti törökellenes politikai és hadi vonal mellett, míg András úr a Porta felé is kiutat keresett.

A Habsburgok mindenképpen elégedetlenek az erdélyi fejedelemmel, hiszen elöttük sem maradhatott titokban, hogy András mindent elkövet azért, hogy uralmát Sztambul is elismerje. Ez utóbbit a moldvai vajda, Jeremia Movilă segítségével el is éri. Ugyanakkor a két román szomszédjával a fejedelem véd- és dacszövetséget köt, éppen úgy, mint Zsigmond 1594/95-ben tette.

Lehet, hogy diplomáciája sikeresebb lett volna, ha idő áll rendelkezésére, ha a római kúriával vagy Krakkóval tárgyalt volna, de tehetsége egy fabatkát sem ért

Rudolfal és Mihállyal szemben. Jóhiszeműsége, rövidlátása és rászedhetősége viszi lépre, ezeknek köszönhetően veszíti el trónját alig hét hónapi uralkodás után. Mi alatt antihősünk Erdély status quóját szeretné megőrizni, Rudolf már megegyezett a havasalföldi törökverő vajdával, segítséget, pénzt ígér és küld neki. Mihály egy jövőendő hadivállalkozásban biztos számíthatott a székelyek gyűlésére is, akik minden Báthori-ellenes lépésbe beleegyeztek volna. (1599-ben lerombolták a várhegyi várat, melyet az 1562-es felkelés után építettek velük büntetésül.)

András fejedelem követei október elején még azt jelentik uruknak, hogy a vajda életre-halálra esküdözik, hogy hadait Délnek viszi, a Duna-melléki török várak ellen, úgy hogy Erdélynek nincs mitől tartania. A hír hallatán — mint Szamosközi írja —, a kardinális elvonul pisztrángot fogni az Ompoly völgyébe.

Az ország hadai, a nemesi hadfelkelés résztvevői nyár óta táborban vesztegetik idejüket: se hadfegyelem, se konkrét parancs nem köti le energiájukat. Október 21. óta pedig az országgyűlés is egybesereglett, itt robban aztán a hír, hogy Mihály csapatai élén a bodzai szoroson át benyomult Erdélybe.

Hiába küld követséget, hogy visszatérésre készítse a vajdát, annak eltökélt szándéka, hogy a császár nevében a maga számára meghódítja András úr országát. A fejedelem Szeben mellett Sellenberknél állítja föl erőit, itt várja Mihály támadását. Mihály viszont zavartalanul egyesíti csapatait a vöröstoronyi szoroson át érkező másik sereggel, és a csata színhelye felé siet. Környezete hiába kérleli a bíborost, az ruhát cserél, hogy karddal a kezében védelmezze hazáját. Seregeivel, melyek a 10 ezret sem érik el, 36 ezer fős támadó had néz farkasszemet. A pápai nuncius Báthori kérésére még egyszer utoljára próbálkozik a lehetetlennel, Mihály azonban csak egy napi haladékot engedélyez, mely idő alatt seregeit rendezi.

Másnap, 1599. október 28-án, hét órás ütközet során, a vajda felmorzsolja Kornis Gáspár és Báthori hadait. A fejedelem Udvarhely felé menekül, de a csíki székelyek bevágták előtte az utakat. Hat napi futás után Csíkszentdomokos fölött, a Pásztorbükk havasán Ördög Balázs a fejedelemre támadva, egy szekercével halálra sebzí homlokán.

Gyűrűsujját, fejét levágták és megküldték Mihály vajdának az az Mihai Viteazulnak.

MIHÁLY VAJDA

(Havasalföld, 1558. — Torda mellett, 1601. VIII. 19.)

A győztes hatalmas pompa közepette november elsején vonult be Gyulafehérvárra. Ráharult Báthori meggyalázott tetemének temetése is.

Szamosközi István, e kor szemtanúja szerint a vajda "éles elméjű, de fölöttébb ravasz, és inkább háborúra, semmint békére hajlamos" ember volt. Személyisége sokkal ismertebb, hogysé hosszasan időznünk kellene mellette. Emelkedésénél csak bukása volt gyorsabb és látványosabb. Kereskedő volt, majd Olténia bánja lett; ez a méltóság a legfontosabb katonai hivatal volt Havasalföldön. 1593-ban trónra kerülését Báthori Zsigmond is segítette, akinek országába menekült, mikor elődjé-

vel, Alexandru cel Răuval (Gonosz Sándor vajdával) összekülönbözött, majd a konstantinápolyi bankárok kölcsöneivel megvásárolta az uralmat. 1594-től kezdve állandó portyákkal nyugtalanította a balkáni török várakat és helyőrségeket. Elismerte Báthori Zsigmondot hűbérurának, s Erdély kötelezte magát, hogy haddal segíti Mihály vállalkozásait a török ellen. Mihály is tagja lett Moldvával együtt a Keresztény Ligának (1594. október). Ez vonja maga után Szinán pasa büntetőhadjáratát 1595 nyarán. 40 ezres serege augusztus elején átkelt a Dunán, s Mihály a török elől észak felé vonult vissza. Segítséget kért Zsigmondtól, közben 1595. augusztus 23-án sikerült Călugăreni-nél győzelmet aratnia a támadók felett. De helyzetét nem tudta kihasználni, és a hegyek lábaig húzódott vissza. Báthori és Bocskai 40 ezres székelyekkel felduzzasztott serege október elején a töröcsvári szoroson át benyomulva egyesült a román hadakkal, és háromhetes győzelmi sorozattal teljesen kiverik a hitetleneket a vajda országából.

Az újjáépítés, a törökkel folytatódó csatározás közben is, látva Zsigmond habozó és bizonytalan országvezetését, megéri benne az elhatározás, hogy meghódítja magának ezt a tartományt. Moldvát is szeretné saját uralma alatt látni, ugyanis egy törökbarát—lengyel orientáció erősödése a két országban egyet jelentene Havasalföld teljes elszigetelődésével. Ezért is keresi a kapcsolatot a Hradzsinban székelő Rudolfal. Különösen a mezőkeresztesi (1596. okt.) vereség után veszik komolyan ajánlkozásait, támogatást ígérnek neki mind a török, mind Báthori ellen. Prága a rendcsinálás ideális eszközét látja a havaselvi uralkodóban.

Miután Rudolf áldását is megkapta, 1599. október 5-én hadszemlélt tart seregei felett Ploiesti-en, és a sellenberki csatában le is győzi a fejedelemség erőit. A térdre kényszerített rendek, a szász városok és a Mihály oldalán harcoló székelyek elismerik Mihály *fejedelemségét*, anélkül, hogy megejtenék a jogszerű választást. A prágai császár és király viszont nem lát többet benne, mint Erdély kormányzóját, és még szeptember 22-én is (1600) csak ennek elismerésére hajlandó. Az új uralkodó általában nem avatkozik bele Erdély közigazgatási rendjébe, de a fejedelmi tanácsban meghatározatlan jogkörrel ott állnak mellette havasalföldi bojárjai is. A várak élére saját híveiből nevez ki parancsnokokat, a székelyekből külön seregeket szervez, a Báthori—Bocskai birtokokból néhányat saját családjának és híveinek adományoz, az ortodox vallást a bevett felekezetek közé emelteti, ugyanakkor kizárja az unitáriust és a reformátust. Országgyűléseket is összehív, hármat is tartott 11 hónapos uralkodása alatt. Eleinte mellette vannak olyan főrendek is, akik Sellenberk után pártoltak át hozzá (Székely Mózes, Kornis Gáspár, Csáky István, Napragyi Demeter katolikus püspök stb.). A császári segélyek viszont elmaradtak attól a naptól kezdve, hogy kiderült, Mihály csak saját érdekeit hajlandó szembe előtt tartani.

A legsúlyosabb gond a pénzalapok hiánya: hadai fizetetlenek, ezért a zsoldosok a föld népét sanyargatják; Erdélyből kell kipréselnie minden adójövedelmet, hiszen gyakorlatilag Havasalföldre nem lehet számítani; a városokkal kényszerkölcsönt jegyeztet, ezért aztán uralma ellen a nemesség izgatásai által is táplált elkeseredés növekszik. Az is elégedetlenséget szült a főrendek körében, hogy Mihály felszabadított-

ta a közzsékelyeket, amin más oldalról a jobbágyság röghöz kötöttségének megerősítése sem segített.

Hogy valamiképpen a helyzeten enyhítsen, májusban gyors és győzelmes hadjáratban meghódítja Moldvát is, elűzve onnan a lengyelek emberét, Ieremia Movilát. Tervezte, hogy átkel a Dnyeszteren, és Lengyelországba beütvé, megbünteti Zsigmondot és támogatóit. A moldvai hadjárat csak pillanatnyilag orvosolta a pénzügyi nyomort, hiszen Moldova sem volt rózsásabb helyzetben, mint déli szomszédja. Az erdélyi nemesség szervezkedésének hírére azonban Mihály vajda visszatér Fehérvárra, és szeptember elsejére gyűlést hirdet Szászsebesre. Ám ezen a rendek nem jelennek meg, noha a vajda hadfőfelkelést akart elrendelni Temesvár ostromáért.

Ellenzéke Tordára gyülekezett, itt hirdetett általános hadfelkelést, melynek élére Csáky István állott. Székely Mózeset Báthoriért küldik Lengyelországba. Giorgio Basta, aki az eseményeket eddig jobbára csak távolról követte, a császár csapataival a nemességhez csatlakozik, és Mihályt 1600. szeptember 18-án Mirislónál legyőzik.

Moldvát a lengyelek foglalták vissza, Havaselvéről elűzik Mihály helyettesét — Petrascu nevű fiát —, s ebben a szorult állapotban Mihály családját Fogarason hagyva, hazasiert menteni a menthetőt. November végére ellenei beszorítják az Olt mellé, így egyetlen megoldást lát csupán: újra Rudolfhoz fordulni. 1601 januárjában érkezik Bécsbe, ahol pártfogók után néz. Míg kihallgatásra várakozik, emlékiratokat diktál tettei indoklásaként, a nemzetközi közvélemény megnyerésére.

Báthori Zsigmond váratlan visszatérése a fejedelemségbe, a törökkel való egyezkedései, a császári udvar zárt ajtóit végre megnyitják az egykori erdélyi kormányzó előtt. Pénzt adnak, hogy zsoldosokat fogadjon, Bastát összebékítik vele, és egymás mellé rendelik a két vezért, egyesített hadaikat Erdély ellen küldik. A támadás ügye lassan halad, csak májusban találkoznak Kassán, júniusban egyesítik haderőiket Majténynél, s augusztus 3-án ütköznek meg Báthorival Goroslónál. A győzelem után Mihály Kolozsvárra megy, hogy hadisarcclal büntesse meg a tőle korábban elpártolt várost, majd Tordán üt tábort. Terve, hogy Fehérvárra vonul, visszatér a fejedelmi méltóságba, családját magához veszi Fogarasból. Közben hívei megtisztítják Havaselvét a lengyelektől, és visszahívják az ország trónjára. Basta azonban nem bízik Mihályban, nem csupán vetélytársat lát benne, de hiszi, hogy Mihály ismét csak saját erdélyi uralmát szeretné megvalósítani, ezért vallon zsoldosaival meggyilkoltatja.

Basta az ország tényleges ura, Báthori Erdély és a politikai élet peremére szorul, míg

SZÉKELY MÓZES

(*Lövete, 1550? — Brassó, 1603. VII. 17.*)

fellépése alig több kétségbeesett és reménytelen küzdelemnél.

Arcképét a magyar Tacitus, Bethlen Farkas történetíró örököltette reánk: "Szép arcú férfiú, középtermerűnél magasabb, kevésbé öszbe elegyedett hajú, szinte örven

ta a közzsékelyeket, amin más oldalról a jobbágyság röghöz kötöttségének megerősítése sem segített.

Hogy valamiképpen a helyzeten enyhítsen, májusban gyors és győzelmes hadjáratban meghódítja Moldvát is, elűzve onnan a lengyelek emberét, Ieremia Movilát. Tervezte, hogy átkel a Dnyeszteren, és Lengyelországba beütvé, megbünteti Zsigmondot és támogatóit. A moldvai hadjárat csak pillanatnyilag orvosolta a pénzügyi nyomort, hiszen Moldova sem volt rózsásabb helyzetben, mint déli szomszédja. Az erdélyi nemesség szervezkedésének hírére azonban Mihály vajda visszatér Fehérvárra, és szeptember elsejére gyűlést hirdet Szászsebesre. Ám ezen a rendek nem jelennek meg, noha a vajda hadfőfelkelést akart elrendelni Temesvár ostromáért.

Ellenzéke Tordára gyülekezett, itt hirdetett általános hadfelkelést, melynek élére Csáky István állott. Székely Mózeset Báthoriért küldik Lengyelországba. Giorgio Basta, aki az eseményeket eddig jobbára csak távolról követte, a császár csapataival a nemességhez csatlakozik, és Mihályt 1600. szeptember 18-án Mirislónál legyőzik.

Moldvát a lengyelek foglalták vissza, Havaselvéről elűzik Mihály helyettesét — Petrascu nevű fiát —, s ebben a szorult állapotban Mihály családját Fogarason hagyva, hazasiert menteni a menthetőt. November végére ellenei beszorítják az Olt mellé, így egyetlen megoldást lát csupán: újra Rudolfhoz fordulni. 1601 januárjában érkezik Bécsbe, ahol pártfogók után néz. Míg kihallgatásra várakozik, emlékiratokat diktál tettei indoklásaként, a nemzetközi közvélemény megnyerésére.

Báthori Zsigmond váratlan visszatérése a fejedelemségbe, a törökkel való egyezkedései, a császári udvar zárt ajtóit végre megnyitják az egykori erdélyi kormányzó előtt. Pénzt adnak, hogy zsoldosokat fogadjon, Bastát összebékítik vele, és egymás mellé rendelik a két vezért, egyesített hadaikat Erdély ellen küldik. A támadás ügye lassan halad, csak májusban találkoznak Kassán, júniusban egyesítik haderőiket Majténynél, s augusztus 3-án ütköznek meg Báthorival Goroslónál. A győzelem után Mihály Kolozsvárra megy, hogy hadisarcclal büntesse meg a tőle korábban elpártolt várost, majd Tordán üt tábort. Terve, hogy Fehérvárra vonul, visszatér a fejedelmi méltóságba, családját magához veszi Fogarasból. Közben hívei megtisztítják Havaselvét a lengyelektől, és visszahívják az ország trónjára. Basta azonban nem bízik Mihályban, nem csupán vetélytársat lát benne, de hiszi, hogy Mihály ismét csak saját erdélyi uralmát szeretné megvalósítani, ezért vallon zsoldosaival meggyilkoltatja.

Basta az ország tényleges ura, Báthori Erdély és a politikai élet peremére szorul, míg

SZÉKELY MÓZES

(*Lövete, 1550? — Brassó, 1603. VII. 17.*)

fellépése alig több kétségbeesett és reménytelen küzdelemnél.

Arcképét a magyar Tacitus, Bethlen Farkas történetíró örököltette reánk: "Szép arcú férfiú, középtermerűnél magasabb, kevésbé öszbe elegyedett hajú, szinte örven

éves, halvány arcú, nemcsak nyaka és feje, hanem egész teste könnyűded. Vakszeme bemélyedt, szakálla magyar szokás szerint meghagyva kevésbé. A latin nyelvben járatan, de egyébként erkölcsével és nyájas beszédével kirinő volt."

A rendkívüli idők rendkívüli embereket és tetteket kívánnak. A kor kihívására próbál meg Székely válaszolni — kevés sikerrel. A szétzilált erdélyi állapotok erőkezű vezéregyéniséget követeltek volna, Székely Mózes azonban a perc, a pillanat embere maradt csupán. Az uralom végleg kicsúszott Báthori és a rendek kezéből; a fegyverek, amelyek annyi győzelmet hoztak Székely Mózesnek, végül is bukását eredményezték...

Nyugodt szívvel tekinthetjük a Báthoriak kreatúrájának őt is. A kerelöszentpáli csata előestéjén bukkan föl a székely lófőcsalád sarja, miután otthagyja a jövedelmező sókereskedést. Bethlen Farkas úgy tudja, hogy *"Radnómal a Maroson, kardját szájába fogva átúszott, és az ellenséges tábor* (Békes Gáspár hadainak) *egy emberét személyes viadalban levágta"*. Ezért Báthori István azonnal kinevezte a fejedelmi testőrség parancsnokává, és egy székely dandárt rendelt a keze alá. Két nap múltán Székely indult elsőnek harcba, és oroszlánrésze volt a győzelem kivívásában (1575. VII. 8.). Kardforgató vitézként követte urát Lengyelországba is, hadjáratait végigharcolta. Hazatérte után több jelentős birtokadományban részesült, ettől fogva írta magát siménfalvi előnévvel. (Egy darabig polgári foglalkozás után nézett: fejedelmi sókamarás volt az udvarhelyszéki Sófalván.)

Báthori Zsigmond országlása idején már a főrendek közé számlálták, katonai érdemei alapján emelkedett a "nagyságosok" sorába. Hol Moldvába visz sereget (1591), hol a fellázadt szerbek segítségére küldik a temesi végekre (1593). Sokszor megsebesül, *"melyért egész életében sántított"*. Mindenütt ott van, ahol az erdélyi seregek küzdenek, kitűnő, sőt vakmerő parancsnok. A katolikus Báthoriak vakon bíznak benne, nem zavarja őket, hogy emberünk a szentháromságtagadók közé tartozott.

András bíboros is szolgálatába fogadta; a sellenberki csata előtt néhány nappal Mihályhoz küldötte, s Szamosközi szerint olyan beszéddel rukkolt ki, mint egykor Cicero a római szenátorok előtt. Az a gyanúnk, hogy a humanista történetíró adta szájába a szép körmondatokat, a valóságban mindez jóval drámaibban történt.

Székely Mózes 1600 elején már Mihály táborában találjuk, a vajda főgenerálisnak nevezte ki, és a székelyeket rendelte parancsnoksága alá. Ezért aztán a májusi moldvai hadjáratból sem maradhatott ki. Alkalmat talált viszont arra, hogy Báthori Zsigmonddal titokban tárgyaljon Mihály megbuktatásáról. Teszi ezt már csak azért is, mert részese a nemesség összeesküvésének. Mihály törvénybe is idézi, de Székely akkor már útban van Zsigmondhoz Lengyelországba. Összel a kolozsvári országgyűlésen Székely lesz a császáriakkal elégedetlenek vezérszónoka, amellet kardoskodik, hogy Zsigmond térjen vissza a fejedelmi székebe, és ismerjék el a török fennhatóságát az ország felett. Erről Bastát is meg kellene győznie személyesen, de az albán származású mord hadfi hallani sem akar Erdély színeváltozásáról. Kettejük között a szakítás véglegessé válik.

Báthori 1601 márciusi utolsó trónfoglalása még reményeket ébreszt a rendekben,

szószólójuk Székely, aki ünnepélyesen fogadta Báthorit az "ország" nevében, s rög-tön megbízatást kap tőle, hogy Csíkba siessen. Neki kell megbüntetnie András kardínális gyilkosait.

Az 1601. év ősze egyik vereséget a másik után hozza. Székely Báthori színeiben csatát veszít Goroszlónál, majd Nagydemeter (Beszterce szék) határában, s a vereségsorozat végére a tövisi csatavesztés tesz pontot 1602. július 2-án. Basta győzelme teljesnek látszik ezért Székely, talán elsőként az erdélyi nagyok közül, a töröknél, Temesvárott keres menedéket. Kíséretében ott van egy ifjú ember is, akiről még hallani fogunk: Bethlen Gábor.

1603 *"március végén, mikor még a fű ki sem jön volna"*, Székely Mózes seregei élén, tatár és török segédcsapatokkal megerősítve kiindul Temesvárról. Hadaival gyorsan halad, a siker megint nyomába szegődik. Bár az országgyűlés hűtlenségben elmarasztalta, a szultán pasáinak indítványára megküldi neki a fejedelmi jelvényeket, és athnáméjával még a tél folyamán Erdély urává teszi. Elsőként fogadott el ilyen kinevezést a rendek választása nélkül.

Rajtaütésszerű támadása felriasztja ugyan a császáriakat, de Rudolf, mint rendszeren, ezúttal is késlekedik, nem küld se pénzt, se katonát idejében Bastának. Április 15-én már benn van Erdélyben, és néhány hét alatt Segesvár, Háromszék és a "Rézszek" kivételével egész Erdély a lábánál hever. Május 9-én az országgyűlés jóváhagyja fejedelemmé választását.

Rudolf követei, akik már csak a tényeket könyvelhetik el, alkut ajánlanak, fegyverszünetet, s figyelmeztetik, hogy ne szalassza el az alkalmat, mert *"számya van a jó alkalomnak, mely ha egyszer elrepül, soha többé nem engedi magát megfogni"*. Székely Mózes az elutasító válaszáds pillanatában még nem tudja, hogy váratlanul új ellenféllel kell megmérkőznie. Radu Serban havasalföldi uralkodóval, aki mindenben Mihály vajda örökösének vallja magát, és aki a Habsburgok szövetségében áll. Július elején Basta segítségére siet, délről nyomul be Erdélybe. A fejedelem a braszai papírmalom mellett várakozik Radu Serbanra. A csata az erősen demoralizált és fáradt sereg vereségét, Székely Mózes elestét hozza magával.

Fejét levágták, és Radu Serbannak kedveskedtek vele, testét Michael Weiss, braszai bíró saját kertjébe titokban temeti el. Erdélyben ismét Basta zsoldosai garázdálkodnak büntetlenül.

kismarjai BOCSKAI ISTVÁN

(Kolozsvár, 1557. I. 1. — Kassa, 1606. XII. 30.)

fellépésére még egy esztendeig várnia kell Erdélynek. Életpályája egybefonódott a Báthori Zsigmondéval, hiszen anyai nagybátyja volt a "tékozló fejedelemnek", a kARRIER-jét is Zsigmond feltétlen bizalmának köszönhette. Erős egyéniség, kiváló politikus, nagyszerű hadvezér, aki soha nem törődött a mellékkörülményekkel, célratörő gondolkodása és cselekedetei folyton Machiavellit juttatják eszünkbe, bár valószínűleg sosem hallott az olasz gondolkodóról. Bocskai nem volt az érzelmek embere a

közéletben, elgondolásait könyörtelenül végre is hajtotta. Sikereinek titka abban rejlik, hogy mindig felismerte az országot ért kihívásokat, megtalálta a helyes utat a cselekvéshez, s hogy személyes érdekeit össze tudta egyeztetni a tágabb és józanabb politikai-hadi-gazdasági érdekekkel. Méltán tekintette őt példaképének Bethlen Gábor.

Báthori Zsigmond 1592-ban az ország legerősebb várának, Nagyváradnak főkapitányává nevezte ki, ekkor már több éve a fejedelem legbelsőbb tanácsosa és kincstartója, s 1598-ig minden alkalommal megvédi unokaöccsének hatalmát a belső és külső erőktől. 1594-ben Bocskai tanácsolta Báthorinak az ellenzék lefejezését, 1595-től főgenerálisként legfőbb mozgatója volt a törökellenes háborúban való részvételnek, melyben élete s a fejedelemség legfőbb hivatását látta. Ezért is érte váratlanul és fogadta ellenségesen Báthori András trónra kerülését, hisz az egyet jelentett Erdély kikapcsolásával a császári szövetségből és visszatérést a hagyományos török barátsághoz.

Pályája elején nem tartozott a nagy vagyonú főurak közé, de Báthori Zsigmond mellett kíméletlenül megszédte magát, hatalmas vagyont gyűjtött elsősorban Bihar megyében. Ide vonult vissza Báthori András uralmának elején 1599-ben, s távol marad a politikai élettől Mihály vajda országlása alatt is. Az erdélyi rendek, akik eddig rettegték tőle, hisz Báthori Zsigmond alatt alig jutott szóhoz más rajta kívül a fejedelem környezetében, most összeesküvéssel vádolják, s az 1600 novemberében Lécfalván tartott országgyűlésen kiközösítik, kitiltják Erdélyből. Nem mernek hozányúlni, csak birtokaihoz kapdosnak mód nélkül. Bocskai egy darabig bezárkózik szentjőbi várába, melyet ágyúkkal is megerősített. Vár, nem mozdul, tehetetlenül szemléli Erdély pusztulását. Valami olyasmi történik vele, mint Kolhaas Mihállyal, példás alattvalója akar maradni a császárnak, de a körülmények és a rajta esett sérelmek végül is kimozdítják "felségterületéről". Elhatározza, hogy Prágába megy magát tisztázni a császár előtt, s birtokait is vissza akarja nyerni. Prágában azonban "tisztességes fogságba" vetik, szabadon mozoghat, de minden lépését figyelik, nem hagyhatja el az aranyvárost. Bocskait alappal-alaptalanul veszélyes méregkeverőnek tartják, ellenségei kígyót-békát kiáltanak rá, s csak két év múltán, 1602 telén engedik haza birtokaira.

Csalódottságát csak fokozza, hogy a kiürült császári kincstár feltöltésére az uralkodó fiskális hivatalai hűtlenségi perekkel akarják kiforgatni vagyonukból a legnagyobb magyar birtokosokat, s miután a módszer sikeresnek bizonyul, a Kamara vérszemet kap. Az áldozatok közül a legnevezetesebb Illésházy István, Trencsén megye főispánja, aki az ítélet elől Lengyelországba menekül. Az általános elkeseredést csak tetézik a megindult vallásüldözések, a protestáns felekezetek visszaszorítását célzó önkényes és erőszakos intézkedések, az általános gazdasági hanyatlás, Rudolf császár örületig fokozódó elmebaja, mely a birodalom kormányzását is bénulással fenyegeti.

Ebből, a főurak ellen indított támadásból Bocskai sem maradhatott ki, a Karama csupán az ürügyet leste.

Az Erdélybe küldött császári biztosok, Basta emberei ugyanolyan siralmas helyzetet teremtettek a fejedelemségben, mint amilyen a királyi Magyarországon honolt. A Prágából hazatérő Bocskait két év után, riasztó kép fogadja, s bár birtokait Görény és Marosvécs kivételével visszakapta, tudja, hogy az önkény és törvénytenség, a protestánsok üldözése bármikor újra fenyegetheti: személye és birtokai nincsenek biztonságban. Ezért írhatja öngazolásul: *"Nem lőtt mit tennünk halál előtt, amint tudtuk oltalmazni köllött magunkat."* S az "oltalom" első követelménye feladni az addigi császárhűséget, vállalni az ellenállást, megkeresni a kivezető utat, akár a fegyveres összecsapás árán is. Ne feledjük, Bocskai elsősorban katonaember, és hisz a fegyverek erejében.

Egy, a fogságában tartott magas rangú török segítségével kapcsolatot talál 1604 tavaszán-nyarán a Temesvárra (tehát a hódoltsági területre) menekült erdélyi ellenzékkel, azokkal a nemesekkel, akik hasonló okok miatt utasították vissza a némettel való cimborálást, akiket Basta terrorja tett a császár ellenségévé. Legkivált Bethlen Gábor szorgalmazza 1604 őszétől, hogy a vérig sértett és korábbi nézeteivel meg hasonlott Bocskai István álljon a menekültek körül szerveződő szabadcsapatok élére. A tárgyalások során egyre inkább körvonalazódik egy Bécs-ellenes felkelés terve, melyhez a végbeli basák is csatlakoznának haddal.

Mikor aztán Bocskai és a Porta között az egyezkedés már jócskán előre haladt, a menekültek a 47 esztendőös bihari nagyurat Erdély fejedelmévé választották, a törökkel is megírtatták nevére a szultáni athnámét.

Az összeesküvés híre eljutott azonban Belgiojoso grófja, a kassai kapitányhoz is. Ennek jelentéséből tudjuk, hogy írásos bizonyítékkal is rendelkezett: midőn Bethlen csapatai Erdélynek vették útjukat, a lippai német kaitány Dampierre grófja rajtuk ütött egy szeptemberi éjszakán. A váratlanul felvert bűjdösök fejvesztetten menekültek, Bethlen még a dolmányát is a táborban feledé. Zsebében bukkantak rá annak a levélnek a másolatára, melyben az ifjú Bethlen felszólítja a választott erdélyi fejedelmet, hogy fogadja el a neki szánt méltóságot.

Bocskai István épp Szatmáron tartózkodik, amikor levél érkezik címére a felsőmagyarországi császári kapitánytól, Belgiojoso Barbiano gróftól: emez a rakamazi táborban várja Bocskait, kinek tisztáznia kellene magát a vádak — összeesküvés, felségárulás — alól.

Most kerül igazán válaszút elé — vagy elveszíti birtokait, szabadságát, életét, ha megjelennék — vagy fegyverrel támad a zsarnok uralkodóra, élve alkotmány adta ősi jogával, a *jus resistendi*vel (az ellenállás jogával). Bocskai a merészebb megoldás mellett dönt, nem tesz eleget a meghívásnak. Rakamaz helyett Váradra húzódik be, majd a sokkal biztonságosabb Sólyomkö várában vonja meg magát. Felkészül az ellenállásra, ugyanis a többi várait a császáriak ostrom alá vették, és elfoglalták. De azért válaszlevelet fogalmaz a grófnak, s ebben öregségével, köszvényes fájdalmaival mentegeti magát, miközben ártatlanságát bizonygatja.

A kassai kapitány dühében maga indul a parancsmegtagadó Bocskai elfogatására. A támadás azonban kudarcba, majd futásba torkollik, mert Bocskai szolgálatába fogadja a hajdúkat, akikkel 1604. október 15-én éjjel rajtaütésszerű támadással szétszórja a kassai főkapitány előhadait Diószeg közelében, Álmosdnál. Az ütközet után a hajdúk tömegesen állnak át Bocskaihoz, a főkapitány pedig visszavonulna állomáshelyére, de a kassai polgárok bezárják előtte a várost. Majd csak november 11-én nyitják meg a győzelmesen bevonuló Bocskai István előtt. Bocskai sorra hódoltatja Kelet-Magyarország várait és városait, s Belgiojoso hada, mely eleinte több ezerre rúgott, a visszavonulás végén 50 főre olvadt le. Bocskai serege viszont tízszeresére növekedett. A szabadságharchoz csatlakozik a Tiszántúl protestáns és katolikus nemessége, a városok polgársága is. A Kassán tartott első Bocskai féle országgyűlésre 1604. november 20-án megérkezik Bethlen is a fejedelmi jelvényekkel: Sztambul Bocskait Erdély fejedelmének ismeri el.

A császár Bastát küldi ellene. A hajdúk ugyan kétszer is nyílt csatában alulmaradnak, de szüntelen csípkedve a reguláris hadakat, végül is hátrálásra kényszerítik a generálist, aki Kassát sem tudja bevenni. Bocskai uralkodásának központjává lesz a város ezentúl.

Mialatt a magyarországi hadszíntér, sőt még Morvaország és Bécs környéke is a Bocskai féle hajdúcsapatokat rettegi, 1605 elején végre Erdélyben is megmozdul a félelemtől megbénult és kivérzett ország. Bocskai hadvezére Gyulaffi László megszerzi urának Szatmárt, s Bocskai kiáltványban szólítja fel a rendeket, hogy csatlakozzanak mozgalmához. S hogy ennek nyomatékot is szerezzen, Ieremia Movilă, moldvai uralkodóval szövetséget köt, hogy két tűz közé szorítsa a német biztosokat; február 16-i oklevelével felszabadítja a közszekelyeket, akik válaszul február 21-én fejedelmükké választják Nyárádszeredában a minap még gyűlölt Bocskait. Április 20-án pedig a szerencsi országgyűlés Magyarország fejedelmévé teszi. A két fejedelmi cím birtokában Bocskai úgy dönt, hogy a töröktől koronát kér. Valószínűleg sohasem gondolt arra, hogy ellenkirályként lépjen fel a Habsburgokkal szemben, de kitűnő lélektani fegyvernek szánta, mellyel tárgyalásokra lehet kényszeríteni a prágai-bécsi udvart. A törököt a muszáj-szülte szövetségesének tekintette, úgy gondolta, hogy a két császárt ki tudja játszani egymás ellen, miközben az ország sem vész el. Bocskai volt különben az első a magyar politikusok közül, akit, bár középkori natióban gondolkodott, de a nemzeti ideológia legkorábbi megteremtői közé számálhatunk. (A török 1605. november 11-én Pest alatt, Rákosmezején átadta Bocskainak a kért koronát, ám a fejedelem soha nem tette a fejére. Nem kívánt újabb nemzetközi bonyodalmakat és vérontást. Ezért is íratta bele politikai végrendeletébe híres akaratát, útmutatását: *"Valameddig pedig a Magyar Korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németeknél léssen, és a Magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nékik is oltalmokra, javokra léssen."* Bocskai ugyanannak az egységesítő gondolatnak a letéteményese volt, mint elődei, de a reálpolitikai szempontokat sem söpörhette a küszöb alá vágyálmai kedvéért.)

1605 második felére az ország helyzete, politikai légköre sokkal jobb, mint bármikor az utóbbi évtizedben, hiszen Bocskai megszerezte fejedelemsége színhelyét, Erdélyt is a Tiszántúl és a Részek mellé, megszerezte a császáriak kezén maradt Váradot is végre. A szászok megkísérelték az ellenállást, hiszen ők a Habsburg-német kormányzat hívei maradtak, s bár néhány győzelmet is arattak Bocskai erdélyi hadai felett, utoljára fel kellett adniok végső menedéküket, Segesvárt is. Uralmának most már semmi sem állhatott ellen. Ezt az állapotot szentesíti az 1605. szeptember 14-i medgyesi országgyűlés, ahol a rendek meghajolva Bocskai István előtt, beiktatják őt a fejedelemségbe. Ezzel a 15 éves hosszú háború a sokat szenvedett Erdély számára is véget ért.

Országának végleges nyugalomát csak a Habsburgokkal és a két "szuperhatalom" közötti békekötéssel látta biztosítottak. Illésházyt küldi hát Bécsbe tárgyalni. A válási sérelmek megoldása okozta a legtöbb fejtörést; a császáriak, akiknek nem voltak seregei és pénzük is alig, eleinte úgy viselkedtek, mintha ők vívtak volna győztes szabadságharcot Bocskai ellen! Bocskai tiszántúli nemesei és hajdúi elleneztek a békélést. Az előbbieket az országgyűlésen, leveleivel győzi meg, az utóbbiakat pedig a székelység mintájára kollektív nemességgel ruház fel, és letelepíti a zabolátlan hadinépet; mintegy 10 ezer hajdú kap birtokot Szabolcs vármegyében Bocskai birtokain. A hajdúság tehát ezentúl mindenkor az erdélyi fejedelmektől függ, és oldalukon harcol.

1606. június 23-án végül is megszületik a bécsi béke, és október 29-én a zsitvatoroki egyezmény is a törökkel, mely utóbbi 20 esztendő fegyvernugvást ígér az országnak. A bécsi szerződés szabad vallásgyakorlatot engedélyez, az Erdélyi Fejedelemséget elismerik mint külön államot, és a Részeket is fennhatósága alá bocsátják, megtoldva Ugocsa, Bereg, Szabolcs és Szatmár vármegyékkel, meg néhány fontos várral (Szatmár, Huszt, Tokaj stb.).

Váratlan halála megakasztotta abban, hogy politikai művét, az önálló fejedelemség épületét befejezze. Végakaratóban (1606. dec. 17-ről keltezve) az ország egységének helyreállítását tűzte ki minden magyar uralkodó elé, és utódjául a fiatal Homonnai Drugeth Bálintot, fővezérét szánta. Ám a rendek, élve a szabad electio adta lehetőségekkel, helyette Homonnai apósát, Bocskai erdélyi kormányzóját,

felsővadászi RÁKÓCZI ZSIGMONDOT

(*Felsővadászi, 1544 / 50 — Felsővadászi, 1608. XII. 5.*)

választották meg 1607. február 12-én.

Vitathatlan helyzeti előnye minden más fejedelemjelölttel szemben az, hogy *birtokon belül* van. 1605-től ő Bocskai gubernátora, s bár nincsenek birtokai Erdélyben, sokak szemében *homo novus*, egyszerűbben szólva "jövevény", Bocskainak csupán be kellett jelenteni az országgyűlés (Medgyes, 1605. szeptember 14.) előtt Rákóczi kijelölését, a rendek szó nélkül elfogadták, nem mertek szembeszállni a fejedelemmel, ismerve módszereit az ellenség letörésében.

Rövid kormányzói működése alatt szembe kellett néznie a székely katonáskodó rétegek zúgolódásaival, melyeket Radu Serban is szított kívülről. A székelyek elégedetlenek, hogy szerepük a hajdúkhöz viszonyítva visszaszorult. Az erdélyi nemesség most sem tagadta meg önmagát, egy csoportjuk összeesküvést szőtt Bocskai kormányzata ellen, amit Rákóczi ügyes taktikázással tett hatástalanná. Ugyanakkor a rendek nagyobb szabadságot követelnek maguknak a kormányzaton belül, de ennek csak Bocskai halála után mernek nyíltan hangot adni. Rákóczi határozott és energikus vezetőnek bizonyult, lépéseiben nem habozik, ha kell, a legkeményebb eszközöktől sem riadt vissza, mindezek dacára avagy éppen ennek köszönhetően gyorsan párthíveket szerzett Erdélyben. Ezek állnak ki mellette az országgyűlésben 1607 januárjában, a Bocskai halálát követő interregnum idején: előbb megerősítik gubernátori hivatalában, majd szembeszállva a fejedelem végakaratával és a "sugalmazott utód" személyével, Rákóczi Zsigmond mellett döntenek.

A trónra törekedők közül Homonnai az esélyesebb, őt elfogadná mind Prága, mind Sztambul, az előbbi, mert birtokai szerint is császári alattvaló, az utóbbiak benne látják Bocskai politikájának folytatóját. Homonnai azonban habozó alkat, késlekedik, határozatlan, nem ismeri az erdélyi viszonyokat, csak Bocskai temetésére (februárra) akar bejönni Kolozsvárra, késlekedése végül is örökre elüti a fejedelemségtől.

Báthori Gábor hihetetlen nagy vagyon ura: az ecsediek kihalása után ő egyesíti a somlyai ág birtokaival az előbbieket jóságait, s nem csupán ebben bízik, hanem abban, hogy István lengyel király, erdélyi fejedelem, Kristóf és Zsigmond jogán is magának követelheti az erdélyi széket. Athnámét kér a szultántól, a Porta azonban lerázza Báthorit, hiszen már kiállította a védlevelet Homonnai számára. Báthori mellett csoportosult a fiatal erdélyi nemesség is, köztük Bethlen Gábor, aki Báthori ágenseként Erdélyben urának akarná megszerezni a fejedelemséget. Rákóczi azonban letartóztatja Tordán, és majd csak megválasztása után engedi szabadon vetélytársa ügynökét.

A vén Rákóczi Zsigmondot csöppet sem zavarja az a tény, hogy a szultán Homonnait nevezte ki: pénzzel és ajándékkal ráveszi a levelet hozó basát, hogy vakarja ki Bálint úr nevét, és írja helyébe a Rákócziét. (A megvesztegetett török tisztségviselő állítólag nem ágyban, párnák között végezte be földi pályafutását...)

A kurta esztendő, amit a trónon töltött, feszültségektől terhes. Egyfelől a rendek előretörése, a privilégiumok és birtokadományok megszorodása jellemzi uralkodása első felét, másfelől a trónkövetelők nem mondtak le igényükről, s mindent elkövettek, hogy Zsigmondot ne ismerje el se a Porta, se a császári ház. Báthori maga köré gyűjtötte az elégedetlenkedő katolikus rendeket (a jezsuitákat ui. ismét kiutasították Erdélyből); azokat, akik az utóbbi években birtokokat kaptak a hűtlenségért megnótázottak vagyonából, és most ezeket Rákóczi vissza akarja juttatni egykori tulajdonosainak. Báthori nem riad vissza attól sem, hogy rekatolizációjával hitegesse a prágaiakat, és kihasználja a hajdúk mozgolódásait, akiket az bősztített fel, hogy

a bécsi béke rendelkezéseit Bocskai halála után nem teljesítik, az erdélyiek semmi-
be veszik.

Rákóczi tudja, hogy mindennek ára van, ő kalmár és katona egyszemélyben, hi-
szen egészen alacsonyról indul karrierje: végvári lovaskatona volt, majd látványo-
san küzdötte fel magát a török-ellenes harcok során a várkapitányságig. Eger vár-
parancsnoka és borsodi főispán lesz. Jól helyezkedik, nagyszerű üzleti érzékkel ren-
delkezik, nagy vagyonának alapját a hegyaljai borok lengyelországi kivitelével
vetette meg, háromszor is jól nőszült; őt tekintették a kortársak is a Rákóczi-vagyon
szülőatyjának. Körültekintően politizált a császár hűségén, de amikor a hűtlenségi
perekben őt is meghurcolták, áttált Bocskaihoz. Benne ismerte fel a jövő emberét,
karrierjének további biztosítékát. És nem is csalódott, mert 1605-ben mint tapaszt-
alt szervezőt őt állította Bocskai helyetteséül Erdély élére. *"Idős, jámbor úr volt —
írta róla egy százsz krónikás —, ez jó rendben tartotta az országot és nem tűrte a kato-
nák féktelenségét."*

1607 októberében vagy novemberében tárgyalásokba bocsátkozik Báthorival le-
mondása áráról. Szabályos alkut köt: Gábris uram tegyen le számára akkora sum-
mát Csáky István özvegyénél, amelynek fejében Rákóczi kiválthatja a szádvári és
sárosi zálogbirtokokat, valamint Sáros megye tizedbérletét a maga számára. Ennek
ellenében lemond és elvonulnék Erdélyből. Titkos tárgyalások során arra is biztosí-
tékot kap, hogy birtokaira hazatérve a Habsburgoktól semmi bántódása nem fog es-
ni.

1608. március 5-én az országgyűlésnek bejelenti lemondását, amit a rendek el-
fogadnak, két nap múltán pedig megrakott társzekerek kíséretében családjával
együtt kiköltözik Szerencsre.

Ugyanezen a március 7-én Kolozsváron már utódját süvegelik meg az ország-
gyűlés rendjei.

somlyai BÁTHORI GÁBOR

(Várad, 1589. VIII. 15. — Várad, 1613. X. 27.)

személyében az utolsó Báthori kerül trónra.

A távozó "véneimberről" senki sem sejtette, hogy 22 év múltán fiában még visz-
zatér az elcsereberélt Erdélybe...

Ha elődei többé-kevésbé járatosak voltak már az erdélyi politika útvesztőiben,
mielőtt a fejedelmi székbe ültek volna, Báthori Gábor már csak életkoránál fogva
sem lehetett efféle ismeretek és erények birtokában. Apját, Istvánt, Báthori Zsig-
mond megfosztotta a váradi főkapitányi tisztségtől 1592-ben, s két évvel később
apjának testvére, Boldizsár került hóhérkézzre. A fejedelem István úr Lengyelország-
ba futásán úgy állott bosszút, hogy kiskorú gyermekeit, köztük Gábort is túszként
tartotta fogva egy darabig. Tizenegy esztendő, amikor árvaságra jut, ekkor nagy-

bátyja, ecsedi Báthori István, gyerektelen buzgó kálvinista főúr fogadja örökbe, s teszi nővérével, Annával együtt a somlyai és ecsedi ág egyetemes szukcesszorává. A katolikus Báthori fiú ekkor tér át gyámja vallására. Bocskai felkelése idején már ennek udvarában találjuk (1605), ahol politikai "zálogként" szerepelt, mintegy Báthori István pártállását kellett személyével garantálnia. A kassai udvari élet és környezet szolgált Gábris vitéz iskolája gyanánt, itt sajátította el a közéleti cselekvés első alapfogalmait, s a világi örömhöz is ugyanitt nyert mintát egy rövidre szabott élet erejéig.

A tekintélyes vagyonú ifjú embert Bocskai hosszú ideig utódjának szánta az erdélyi fejedelmi székben, de Báthorinak és az őt támogató Káthai Mihály kancellárnak jócskán akadtak ellenségei is Bocskai udvarában, akik Káthait gyanúba keverték (Bocskai halála után pedig azzal a váddal, hogy "megétette a fejedelmet", fel is koncoltatták a felheccelt tömeggel), Báthorit pedig kiűtötték a jelöltség nyergéből. Ezért kerülhetett az utolsó pillanatban a végrendelet szövegébe a daliás és kikapós ifjú helyett Homonnai Bálint neve.

A hoppon maradt Báthori azonban nem adta föl a harcot, s mint láttuk, 1608 márciusában "kiszínelte" a köszvényes öreget Erdélyből. Sikerének titka nem csak határtalan vagyonában rejtezett, de abban is, hogy ügyesen maga felé fordította a hajdúkat, azok mozgalmát, elégedetlenségét és fegyveres erejét meglovagolta. Minden megígért nekik, vezetőiket leszerelte és maga mellé állította. A Habsburgok is vérmes reményeket fűztek megválasztásához: úgy látták, hogy Báthori hajlandó lesz újfent kezükbe ejteni Erdélyországot.

Mindenkinek csalódnia kellett. Báthori a maga útját akarta járni, nem akarta teljesen elereszteni a "szultán köntösét", Báthori István király politikai törekvéseit tekintette példaértékűnek, s ezért mindent megtett, hogy nyugalmat szerezzen országának, fönntartsa a kényes egyensúlyt a két nagy császár birodalma között. Hogy ebbe az egyensúlyozásba végül is belebukott, nem csupán saját hibái miatt történt. Tanácsosai nem a valóságos helyzetet tárták eléje, hanem azt, amit Báthori hallani szeretett volna: a lengyel koronát nem tudta megszerezni, a királyi Magyarország urai inkább választották a császár és király uralmát, mint az erdélyi fejedelmek erőszakos abszolutizmusát, ezért is tekintettek mindvégig gyanúperrel a "tündéreskedő" változékony természetű Báthorira. A hajdúk, akikre leginkább támaszkodott, nem voltak a béke hívei, hiszen még a letelepítettek is zsákmányszerzésből éltek, ezért Báthorinak, ha le akarta őket kötni, elfoglaltságot kellett számukra keresnie; megzabolázásuk államérdek volt, mert a főrendek s a köznép egyaránt gyűlölte őket fosztogató, erőszakos életmódjuk miatt. Folytatta ugyan letelepítésüket Szabolcsban és Biharban, ugyanakkor az országgyűlésekkel számos rendszabályt, megszorítást léptetett velük szemben életbe.

A Porta 1608 augusztusában szultáni megerősítő levéllel ismerte el uralmát, Bocskai politikájának folytatóját látták benne, s remélték, hogy a császáriakkal nem fog paktálni. Báthori Gábor azonban még ugyanabban az esztendőben Mátyás főherceggel is egyezsége lépett. Nyugaton senki nem hitt Báthori őszinteségében, s mindent el is követnek a vele szemben álló királyhű erők, hogy az uralkodó előtt hír-

nevét és hitelét a nullára csökkenték. Az erdélyi rendek egy része trónbitorlónak tartja, és összeesküvést tervelnek ki ellene. A főleg katolikus főurakból álló és a szászok által is támogatott összeesküvők Kendi István kancellár vezetésével 1610-ben Széken kísérelik meg a merényletet. A fejedelem azonban előzőleg értesül már az öt fenyegető veszélyről, felkészül az orvtámadásra, és a résztvevőket Kendi kivételével kivégezteti. Ilyen előzmények mellett a nádor, Thurzó György kénytelen elfogadni Báthori tárgyalási javaslatát, és Királydarócon júniusban meg is kezdődhetnének a megbeszélések. Az eleve rosszhiszeműséggel közeledő felek között minden megbeszélés kudarcra volt ítélve, egyik sem hajlandó engedni, ezért az eredménytelen szétválás után mindkét fél a fegyverekbe veti reményét. Báthori a magyarországi végváratokat akarja a maga oldalára állítani, s számít a felsőmagyarországi protestáns rendek támogatására is. Minthogy azonban komoly fegyveres összecsapásra gondolni sem lehet a zsitvatoroki és a bécsi béke megbontása nélkül, sokkal fontosabb lesz az erők fitogtatása, az elrettentés taktikája, mint a nyílt ütközet; néhány hónappal később ezért is sikerül Báthori idős kegyencének, Imrefffi Jánosnak megkötnie Kassán azt az egyezményt, amely elismeri Erdély tényleges különállását a Habsburgoktól.

Az erdélyi uralkodónak nincs tulajdonképpeni székhelye. Fehérvár az előző évtized harcai során elpusztult, Báthori udvara állandó vándorlásra kényszerült. Ezért is gondolt arra, hogy új fejedelmi székvárost jelöl ki magának. Választása a falakkal körülkerített, jól védhető gazdag Szebenre esett. De a mögöttes célok sem hanyagolhatók el, amelyek miatt Szebent akarta magának megszerezni: a százszáz évek óta tartóan ellenálltak uralmának, a város kézre kerítése felér egy erkölcsi-lélektani győzelemmel; s minthogy a kiváltságos település közel van a havaselvi határhoz, helyzeténél fogva kitűnő hidfőállásként kínálkozik egy Havaselve ellen irányuló támadás esetén. Az elhatározást tettek követik: a fejedelem kikémleli a védelem gyenge pontjait, majd hadával észrevétlenül megközelíti a várost. Kis számú kísérelőjével együtt bebocsátást nyer, majd kivonulásakor a kapuőrség figyelmét elterelve, kinyitja a város kapuit, és hadaival, akik addig a várfalak s a bokrok tövében rejtőztek, nagy hirtelen megszállja Szebent. Ez a város lesz Várad mellett a legfontosabb katonai bázisa.

1611 januárjában komolyabb ellenállás nélkül meghódítja Havasalföldet, és elűzi régi ismerősünket, Radu Serbánt, Tîrgovistéig nyomulva előre. Ugyanolyan figyelemelterelő hadműveletekkel és hamis híresztelésekkel altatja el Radu Serban éberségét, mint néhány évvel korábban Mihály vajda tette a sellenberki csata előestéjén.

A harci sikerektől mámoros ifjú azt reméli, hogy a Porta jóváhagyja a hódítást; meg sem várva a szultán beleegyezését, magát máris Erdély és Havasalföld fejedelmének titulálja. A Porta viszont nem hajlandó elismerni az újonnan előállott helyzetet: igaz, hogy a divánülő pasák megköszönik Gábornak, hogy elűzte a kétkulacsos politikát folytató Serbán vajdát, de ráparancsolnak, vonuljon vissza a Kárpátok mögé, s az új havaselvi uralkodót, Radu Mihneát már ők nevezik ki.

Nem engedhették meg, hogy a két országot egyetlen személy kezébe adják, mert az ilyesfajta egyesítése török birodalom hátában bármikor veszedelmesen ellenséges góccá alakulhat át. Ezért ellenezték Báthorinak azt a törekvését is, hogy elűzze a Habsburgokat, és a királyi Magyarországot is uralma alá vonja.

Márciusban tehát visszavonulásra ad parancsot a fejedelem, s szerzeményei hamar odavesznek, ugyanis Radu Serbánnak sikerül elűznie a másik, a török által támogatott Radut.

Végeredményben Báthori rosszul mérte föl az erőviszonyokat, hiszen Szeben meghódítása még inkább feltűzelte a különben jámbor szászokat, emezek élére a tőle elfordult brassai királybíró, Michael Weiss állott, aki Radu Serban szövetségese volt, s a császáriak is segítséget ígértek a bőszen ellenálló erdélyi németeknek. Ha a havasalföldi győzelem után márciusban még diadalmas bevonulással ünnepeltethette magát a Cenk alatt, júniusban a város már megtagadta a bebocsátást, élve a gyánuperrel, hogy rajtuk is beteljesedhet Szeben végzete. (A város régi kiváltságai közé tartozott, hogy kapuján a fejedelem csak fegyvertelen kísérettel léphetett be.) Forgách Zsigmond felső-magyarországi kapitány a hozzá csatlakozó Nagy András hajdúvezérrel együtt szintén Báthori megbuktatására indul Brassó felé.

1611. július 8-án ugyanott, ahol nyolc nyárral korábban Székely Mózes halálát lelte, tehát a brassai papírmalmok mellett, ugyanannak a Radu Serbannak az erdélyiek ezúttal is kénytelenek "hátat adni". A harcban Imrefffi kancellár, a mezei hadak generálisa is elesik, Bethlen Gábor, a testőrök parancsnoka pedig Dévára vonul vagy inkább menekül.

A fejedelem testőreivel együtt Szebenbe vette bé magát, melyet aztán sikertelenül ostromolnak Serban katonái és kozákjai, Forgách fényes hadai. Bethlen tárgyalásokba kezd Forgáchcsal, de az eredmény már érdektelenné válik, ugyanis szeptemberben török és tatár felmentő csapatok törnek be Erdélybe, s az ostromlók elillannak.

A brassaiak ellenállása azonban korántsem merült ki. Weiss sikeresen bírja az ostromot, noha Báthori hadai sorra hódoltatják a környező falvakat és településeket, hogy kiéheztessék a védőket. Báthori a Portához fordul; helyzetét tisztázandó, Géczi Andrást küldené a szultánhoz. Géczi uram egy merész gondolattal Brassóban megáll, és Báthorit elárulva, Weiss Mihállyal egyezsége lép; a törökhöz már úgy igyekezik befelé, mint trónkövetelő! Kétségtelen, hogy voltak támogatói a Divánban, de 1613 májusáig nem kapott sem komoly ígéretet, sem fegyveres támogatást Sztambultól. Más jelölt tűnik föl a láthatáron, olyan, aki eddig Báthori föltétlen híve volt... Bethlen Gábor.

A hajdú és székely csapatok hosszú harcok után veszik be Brassót 1612 októberében, addigra azonban az országban az elégedetlenség már egyre jobban elharapózott. A belső háború, a szegénység, a hajdúk rakoncátlankodásai miatt, a Báthori erkölcstelen életével elégedetlenkedők tömege napról napra növekszik. A saját fejedelmi tanácsával is szembekerülő Báthorival meghasonlik az "ország", vagy inkább Bethlen Gábor híveinek tábor. A személyes sérelmekről is vezérelt Bethlen úgy látja, hogy Báthori alatt anarchiába sülyedt a fejedelemség, ezért 1612 szeptemberé-

ben Temesvárra menekül, és elkezdti a küzdelmet Báthori letevésére, saját uralmának elismertetéséért.

Nagy András hajdúkapitány Géczinek, a másik trónkövetelőnek megüzeni, hogy hajlandó eltenni láb alól Gábris fejedelmet, de vesztére a levél Báthori kezébe kerül, aki kivégezteti a lázadót. A hajdúságot kellemetlenül érinti a dolog, s Brassó alól el is vonulnak még a hadműveletek befejezése előtt.

A magára maradt fejedelem a császáriaknál keres kiutat: Pozsonyban megállapodást ír alá Mátyással, mellyel végső soron felajánlja az országot a németnek, ha megmaradhat a fejedelmi székhelyben. De a hírek sebes szárnyon járnak, a török is tudomást szerez az 1613-as pozsonyi egyezményről. Báthori követeit ettől kezdve nem fogadják, halogatják a válaszádat, adót követelnek tőle, míg Bethlent, akit Drinápolyban maga a szultán fogad magánkihallgatáson májusban, megkínálják az erdélyi fejedelemséggel.

Ami ezután következik, tulajdonképpen gyorsított utójáték: a Porta szerdárt nevez ki a hadjárat élére, Szkender pasa szeptemberben benyomul török-tatár-román hadakkal Erdélybe. A fejedelem Szebenből Váradra húzódik vissza, ellenállásra gondol, a császáriak valóban küldenek is neki néhány embert. A Kolozsvárott megnyitott csonka országgyűlés a török fegyverek árnyékában nem tehetett mást, mint kibúcsúztatja Báthorit, és másnap, 1613. október 23-án a rendek "féltökben eligálták" a hadakkal együtt érkezett

IKTÁRI BETHLEN GÁBORT

(*Marosillye, 1580. XI. 15. — Gyulafehérvár, 1629. XI. 15.*).

Báthori Gábris váradi napjai azonban meg vannak számlálva. A hajdúk, kiket talán felbéreltek, a Pecze partján felborítják a bukott nagyúr hintáját, s a kiugrasztott szerencsétlen fejedelmet lekaszabolják. Tettükért jutalmat várnak az új uralkodótól, de a fejedelemségülkosságot Bethlen nem tudja, nem is akarja megbocsátani, ezért hát a merénylőket halálra ítelteti az országgyűléssel.

Bethlen Gáborról, az erdélyi történelem e rendkívüli egyéniségéről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésünkre. Jellemezték minden oldalról, de a személyisége nem egykönnyen adja meg magát az elemzőnek. A róla alkotott képekben benne rejlik jellemének, a történeti igazságnak szélesebb vagy szűkösebb szelete.

Atyai birtokán látta meg a napvilágot. Apja a Báthoriak híve volt, előkelő, nem túl vagyonos család feje. Gábor úrfi korán árvaságra jutott, 12—13 évesen Szárhegyen, anyai nagybátyjánál, Lázár Andrásnál keresett menedéket. Birtokait a kincstár lefoglalta. Minthogy nemesifjú és birtokai nélkül érvényesülése elképzelhetetlen, 1593-ban rászánja magát a döntő lépésre: Báthori Zsigmondhoz fordul ingatlanjainak visszaszerzése ügyében. Gyulafehérvárra megy, s szerencséjére a fejedelmi udvarban ragad. A világos fejű, jó szemű, törekvő gyerekembert Bocskai István váradi kapitány és Lázár András ajánlatára öccsével, Istvánnal együtt Báthori Zsigmond a fejedelmi apródok sorába fogadja. Itt ismerkedik meg a hadművészetel és a diplomácia játékszabályaival, a kancelláriai stílussal. Tulajdonképpen ekkor,

ben Temesvárra menekül, és elkezdti a küzdelmet Báthori letevésére, saját uralmának elismertetéséért.

Nagy András hajdúkapitány Géczinek, a másik trónkövetelőnek megüzeni, hogy hajlandó eltenni láb alól Gábris fejedelmet, de vesztére a levél Báthori kezébe kerül, aki kivégezteti a lázadót. A hajdúságot kellemetlenül érinti a dolog, s Brassó alól el is vonulnak még a hadműveletek befejezése előtt.

A magára maradt fejedelem a császáriaknál keres kiutat: Pozsonyban megállapodást ír alá Mátyással, mellyel végső soron felajánlja az országot a németnek, ha megmaradhat a fejedelmi székhelyben. De a hírek sebes szárnyon járnak, a török is tudomást szerez az 1613-as pozsonyi egyezményről. Báthori követeit ettől kezdve nem fogadják, halogatják a válaszádat, adót követelnek tőle, míg Bethlent, akit Drinápolyban maga a szultán fogad magánkihallgatáson májusban, megkínálják az erdélyi fejedelemséggel.

Ami ezután következik, tulajdonképpen gyorsított utójáték: a Porta szerdárt nevez ki a hadjárat élére, Szkender pasa szeptemberben benyomul török-tatár-román hadakkal Erdélybe. A fejedelem Szebenből Váradra húzódik vissza, ellenállásra gondol, a császáriak valóban küldenek is neki néhány embert. A Kolozsvárott megnyitott csonka országgyűlés a török fegyverek árnyékában nem tehetett mást, mint kibúcsúztatja Báthorit, és másnap, 1613. október 23-án a rendek "féltökben eligálták" a hadakkal együtt érkezett

IKTÁRI BETHLEN GÁBORT

(*Marosillye, 1580. XI. 15. — Gyulafehérvár, 1629. XI. 15.*).

Báthori Gábris váradi napjai azonban meg vannak számlálva. A hajdúk, kiket talán felbéreltek, a Pecze partján felborítják a bukott nagyúr hintáját, s a kiugrasztott szerencsétlen fejedelmet lekaszabolják. Tettükért jutalmat várnak az új uralkodótól, de a fejedelemgyilkosságot Bethlen nem tudja, nem is akarja megbocsátani, ezért hát a merénylőket halálra ítelteti az országgyűléssel.

Bethlen Gáborról, az erdélyi történelem e rendkívüli egyéniségéről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésünkre. Jellemezték minden oldalról, de a személyisége nem egykönnyen adja meg magát az elemzőnek. A róla alkotott képekben benne rejlik jellemének, a történeti igazságnak szélesebb vagy szűkösebb szelete.

Atyai birtokán látta meg a napvilágot. Apja a Báthoriak híve volt, előkelő, nem túl vagyonos család feje. Gábor úrfi korán árvaságra jutott, 12—13 évesen Szárhegyen, anyai nagybátyjánál, Lázár Andrásnál keresett menedéket. Birtokait a kincstár lefoglalta. Minthogy nemesifjú és birtokai nélkül érvényesülése elképzelhetetlen, 1593-ban rászánja magát a döntő lépésre: Báthori Zsigmondhoz fordul ingatlanjainak visszaszerzése ügyében. Gyulafehérvárra megy, s szerencséjére a fejedelmi udvarban ragad. A világos fejű, jó szemű, törekvő gyerekembert Bocskai István váradi kapitány és Lázár András ajánlatára öccsével, Istvánnal együtt Báthori Zsigmond a fejedelmi apródok sorába fogadja. Itt ismerkedik meg a hadművészetel és a diplomácia játékszabályaival, a kancelláriai stílussal. Tulajdonképpen ekkor,

a 90-es években Zsigmond "olasz" udvarában szedi magára azt a műveltségi minimumot, és azt a politikai bölcsességet, melyet aztán egész életében használni, csiszolni, fejleszteni tud. Sodródik-e avagy az események között evezve-evickélve válogat, megint csak nézőpont kérdése. Tény, hogy a nehezebb és reménytelenebb ügyek mellé állott: 1602-ben Székely Mózeset támogatja, vele együtt menekül a török hódoltsági végekre. 1603-ban Székely oldalán tér vissza Erdélybe, annak rövid felragyogása az ő hírét és nevét is bearanyozza, így nem csoda, ha a fiatal és tetterre kész embert bujdosótársai 1603 őszén fejedelemmé választják a számkivetettségben. Bethlen azonban mindenképpen réalpolitikus (mint azt későbbi tettei is megerősítik), elhárítja tehát magától a megtiszteltetést, inkább abban ügyködik, hogy Bocskait állítsa a Habsburgok ellen fellázadt nemesség élére. Jó érzékkel választ, s Bocskai István számára Konstantinápolyban a fejedelmi süveget megszerzi. A hosszas bujdosás alatt válik elsőrendű török szakértővé, nagyszerű diplomatává, ért a török nyelven a szó szoros értelmében és közvetetten is. Ezért vallja, hogy a Porta szükséges, megkerülhetetlen, a számításokból, a közép-kelet-európai politikai-hadi-hatalmi játszmákból ki nem szorítható tényező, legfőbb rossz és partner, akivel szövetkezni nem etikai, hanem élet-halál kérdése.

Közben magánéletét is építi: szerelmi házasságot köt a partiumi birtokos családok előkelőségeinek egyik nőtagjával, Károlyi Zsuzsannával (1605). Ha a politika porondját elkerülte volna, a Károlyiak valószínűleg szóba sem elegyedtek volna vele, hiszen Bethlen még 1592—1593-ban vagyoni és társadalmi tekintetben mélyen alattuk helyezkedett el. Házasságukból több gyermek is származott, de ezek még kis-korukban rendre elhunytak. Bethlen ezért aztán szeretetét, gondoskodását, politikai törekvéseit István öccsének gyerekeire örökíti át (külföldön taníttatja, európai utazásokra küldi, kiváló tanítókat fogad melléjük, korán bevezeti a gyermekeket a közeletbe), s hogy egyikük sem jut el a fejedelmi méltóságig, az nem Bethlenen múlott végső soron, hanem a halálát követő erőviszonyokon.

Bocskai korai halála megint nehéz helyzetbe sodorta. Báthori Gábor trónigényével lépett föl Rákóczi Zsigmond ellenében, majd ennek távozása után, úgy látszott, hogy élete ismét egyenesbe jutott. 1608-ban barátja, a fejedelem Báthori Gábor kinevezi Hunyad vármegye főispánjává, fejedelmi tanácsossá, és hadi méltósággal is fölruházza, Bethlen lesz az erdélyi elit-csapatok — az udvari hadak — kapitánya. A nehéz helyzetekben mellette áll, politikájának legfőbb tanácsadója, míg Báthori meg nem változtatja Erdély orientációját (1611), és nem fordul a Habsburgok felé. Bethlen ekkor tulajdonképpen feleslegessé válik Báthori számára, mert tanácsosként kitart a török függőség mellett. Fokozatosan hidegülnek el egymástól, Bethlen kalandor politikának tartja Báthori kapkodásait. A vélt vagy valós személyi sérelmek és konfliktusok hatására hősünk kénytelen ismét az emigrációt választani, megint török földre lép, és a Portánál sikeresen intrikázva tegnapi barátja ellen, megbuktatja. A fejedelemséget magának szerzi meg. Ez a Bethlen nem a tíz év előtti szegény fiatalember: profi politikusként, hadvezérként úgy ítéli meg, hogy ő az egyetlen rátermett, a török szemében is hiteles főember, aki sikerrel képes kezébe venni

Erdélyország gyepölőjét, hogy visszarángassa a fejedelemséget a teljes hódoltsággal fenyegető szakadék széléről.

Uralkodásának kezdetei nem könnyűek: el kell fogadtatnia magát a rendekkel, hiszen Bethlen tegnapig mégiscsak egy a nemesség közül, akinek vagyona nem versenyezhet a Báthoriakéval, nem a Partiumból származik, honnan elődei, s nincs olyan holdudvara, mint János Zsigmondnak vagy Báthori Zsigmondnak volt. A nemesség nem szívesen emelte saját soraiból önmaga fölé a majdnem *homo novus*nak tartott Bethlen Gábort.

1614 tavaszán a megyesi országgyűlésen meghirdeti gazdasági politikáját, amelynek célja Erdély talpraállítása, belső nyugalmanak megteremtése, a kincstári-fejedelmi birtokok visszaszerzése, -perlése, a pénzgazdálkodás feljavítása, az alapvető termelési ágak, pl. a bányászat "állami" kezelésbe vétele, a fejedelmi monopóliumok érvényesítése, a szászokkal való jó viszony helyreállítása, hiszen a kalmárvárosok erejére is kívánna támaszkodni. Törekvései nem valósulhattak meg hiánytalanul, mert hiányoztak hozzá a szakemberek, mert a merkantilista gazdaságpolitika és pénzgazdálkodás a körülmények ellenállásába ütközött. A fejedelmi beavatkozást a gazdasági élet mint tőle idegent, végeredményben kivetette magából.

Így is sikerült elérnie, hogy a belső stabilitás és jólét megteremtődött, hogy hadainak ellátása és felszerelése nem függött többé kizárólag az országgyűlés megajánlásaitól, s ezt a függetlenséget sikerült politikai síkra is átvinnie, mert Bethlen, a szakértő uralkodó, kiszorította a dilettantizmust az ország vezetéséből, és megnövelte a szabad cselekvés határait. Uralkodása idején Erdély aktív külpolitikát folytathatott, részese lehetett a nagy európai folyamatoknak, beépült a Habsburg-ellenes szövetségi rendszerbe okos diplomáciája folytán.

Bethlen annyira megnövelte a fejedelem hatalmát, hogy minden jelentős változás csak személyén keresztül érvényesülhetett. Építkezett, szervezett, iskolákat alapított, a hatalom társadalmi bázisát szélesítette, gyűjtött, telepített (pl. a felvidéki "habán" mesterembereket Alvincre hívta), támogatta a művelődést és az egyházat, papokat nemesített meg, türelmi politikájába belefért a katolikus, lutheránus, unitárius, de még a szombatosság tolerálása, támogatása is.

Mindezek azonban eltörpültek a politikai és hadi nehézségek mellett, hiszen rögtön uralkodása kezdetén a török vezírek benyújtották Bethlennek a számlát: visszakövetelték Lippa és Jenő várát. Ezek a nyugati erődítmények még a 15 éves háború idején, Báthori Zsigmond idejében kerültek vissza a fejedelemséghez, s Bethlen, alkudozásai során, kénytelen volt megígérni átadásukat a töröknek. A halogatás csak ideig-óráig bizonyult életképes taktikának, 1616-ban a boszniai beglerbég, Szkender pasa fenyegető fellépése előtt meg kellett hátrálnia az erdélyi uralkodónak. Lippát védőinek akarata ellenére Bethlen ostrom alá fogta, és a várat kiüríttette. Jenőt azonban sikerült megtartania mindvégig. A császáriak, Európa árulást, a pogánnyal való paktálást kiáltottak, igyekeztek Bethlen-ellenes hangulatot kelteni a keresztény világban.

Bethlen tudatában volt annak, hogy ilyen kutyaszorítóban nem az érzelmek és a személyes vágyak számítanak, hanem a kompromisszumok árán kikínlódott egyezmények-engedmények: Lippp fölládozása révén — bár ez volt politikájának legsötétebb időpontja — sikerült megmentenie Erdélyt és saját cselekvési szabadságát. Biztosította magának azt a függetlenséget, amellyel beszálhatott a nyugati politikai küzdelmekbe.

Erre a szabadságra komolyan szüksége is volt, mert a császáriak által támogatott Homonnai György, a trónkövetelő, nem nyugodott bele a vereségébe. Emlékezzünk: Bocskai még 1606-ban apjának, Homonnai Bálintnak ígérte az erdélyi uralmat, amelyet családja orra elől sorra elhalászott Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor és végül Bethlen.

Erdélynek több fegyveres támadással kell szembenéznie 1614 és 1616 között, s csupán Bethlen erélyének és gyorsaságának köszönhető, hogy ezek a támadások Magyarország felől sorra meghiúsulnak. Homonnai és hívei fogcsikorgatva ugyan, de a nagyszombati egyezmény által lemondanak tervükről, és elismerik a fejedelem uralmát. Ez az elismerés Bethlen Gábor első jelentős győzelme (1617. augusztus).

Persze a mérközés — ha szabad korszerűtlenül fogalmazni — még nincs lejátszva. Az egyezmények birtokában a fejedelemnek elég ideje maradna a belső ügyek rendezésére, ha nem változna meg hirtelen az európai hadszíntér egy olyan eseménysor folytán, mely az első összeurópai háborúba torkollott, azaz a harmincéves háború teljesen felborította az addigi politikai és hatalmi viszonyokat. Egyelőre a dologból csak annyi látszott, hogy a csehek fellázadtak "törvényes uralkodójuk", Ferdinánd ellen, s e harcban Bethlen segítségére is számítottak. Bethlen maga is kereste az utat a cseh rendek felé, akik szerették volna perszónálunióban királyukká tenni az erdélyi fejedelmet. De mert Gábor késlekedett, a porta engedélye még késett, a fellázadt bohémiai urak Pflzi Frigyet választották fejedelmüknek. Bethlen ugyan megsértődött, de volt annyira realista államférfi, hogy lássa: itt az idő, az alkalmas pillanat, most kell a szorongatott Habsburgokra támadni. Ezért a tárgyalásokat nem szakította meg a cseh rendekkel, sűrűn küldte követeit Prágába. A csehekkel szövetséget kötött, a császáriak ellen fegyveres segítséget ígért nekik.

A diplomáciai egyezkedések teljes titokban folynak, Konstantinápoly is fantáziát lát Bethlen elképzelésében. A kelet-magyarországi főurak egyelőre semleges álláspontot foglaltak el Bécs és Prága konfliktusában, de a Bocskai halála óta növekvő elégedetlenséget nem tudják palástolni. Míg egy részük közvetítőnek ajánlkozik a konfliktusban álló felek között, más részük Rákóczi György vezetésével az erdélyi uralkodóhoz fordul támogatásért. Ők sem akarják tovább szenvedni a császári ház uralmát, ellenzik Ferdinánd magyar királlyá választását.

Amikor 1619 augusztusának végén a fejedelem csapatait összevonva kiindul Erdélyből a felvidéki vármegyék felé, a közvélemény megdolgozására a kor szokott retorikáját alkalmazza Debrecenből küldött magyarázatában az országgyűlésnek: a nemzet szabadságának védelmében fogott kardot, a felvidéki protestánsok hívták,

hogy megtorolja a rajtuk esett sérelmeket, megregulázza a németet, ki a magyarnak "gallérja alá pökött". Még szó sincs a csehekkel való föderációról, sokkal inkább azt hangsúlyozza, hogy a neki járó hét felvidéki vármegyét szeretné visszaszerezni. A rendek úgy fogadják, mint vérükből való legfőbb gondviselőjüket, ám tulajdonképpen nem ismerték őt, ugyanis azt hitték, hogy Bethlen uralma csupán névleges lesz felettük. Nem számoltak a fejedelem erélyével, abszolutisztikus vezetésideáljával. A kassai országgyűlésen meg is kapja a rendektől a felhatalmazást a főhatalom gyakorlásához, hadjáratához, a következő évekre ez lesz törvényes jogalapja.

A hadjárat roppant sikeres, sorra hódolnak neki a várak, városok és mezővárosok, támogatói vallási különbség nélkül sietnek zászlói alá, s Bethlen vissza is adja a felső-magyarországi rendeknek megnyírbált jogaikat. Novemberben már Bécs alatt állomásozik, félországnyi területtel maga mögött, amikor Homonnai lengyel segítséggel a szorongatott bécsiek segítségére siet. Bár Bethlen visszavonul, így is sikereinek teljében van. Hosszasan időzik a Felvidéken, mely uralmának második központja lesz, Erdélyből segítséget sürget, elsősorban anyagi támogatást. Az országgyűléssel rendezi helyzetét, és a cseh szövetséget is sikerül tető alá hoznia. Ebben a kivételes helyzetben ajánlják föl a rendek Bethlennek a magyar koronát 1620. augusztus 25-én.

A kedvezményezett vonakodott a fejére helyezni. Visszautasítása sok vitára adott okot akkor s azóta is a történetírásban. A legvalószínűbbnek látszik, hogy akárcsak Bocskai, ő is úgy ítélte meg: a török kedvezéséből kapott korona nem lenne Európa és a nemzet előtt legitim, s a koronázásnak az ősi ceremónia szerint, az esztergomi érsek segédletével kell végbemennie. Aztán a királyságot csak az ország egyik része ajánlotta föl, a török az ország szíve fölött uralkodik, míg a nemesség nagy része Ferdinándot tartja királyának. Az amúgy is feldarabolt országot Bethlen nem kívánta visszavinni száz évvel azelőtti — János király korabeli — állapotaihoz, s az egész magyarság királya akart volna lenni. A Porta sem tűrte volna, hogy Bethlen egyszerre legyen Erdély és Magyarország királya: már 1619 decemberében figyelmeztette konstantinápolyi főkövete útján, hogy Erdély a szultánok kegyelméből való vazallus állam, melyet senki magának meg nem szerezhet, annak felette a két ország egyesítése egyetlen uralkodó kezében olyan hatalmat teremthet Közép-Kelet-Európában, amely a félhold számára is veszedelmes, káros és nemkívánatos lenne.

Mire mindezt végiggondolta a folytonos kapacitálás közepette, a felvidéki nemesség elfordult tőle, mert Bethlen beavatkozott a térség birtokviszonyaiba, híveinek ingatlanokat ajándékozott, s a cseh felkelés is elbukott a novemberi fehérhegyi csatában, Pfalzi Frigyes, a téli király, elmenekült. Nem maradt hát más hátra, mint komolyan tárgyalásokba bocsátkozni, most, amikor még semmi sem veszett el, s egy újabb, későbbi hadjáratban többet is nyerhet.

Tárgyalásai színhelye az ausztriai Hainburg (1620—21), s bár 1621 nyarán az ellenségeskedés kiújult, végül is 1622. január 7-én Nicolsburgban megbízottai aláírják a császáriakkal a békét.

Bethlen megtarthatta élete végéig a hét felvidéki megyét, a többi területet viszont, melyet hadjáratai során elhódított, vissza kell szolgáltatnia a császárnak, akárcsak a birtokában levő szent koronát. Intézkedéseiket az adományozásokon kívül a békeszerződés jóváhagyta, erdélyi uralmát elismerték, és megkapta a birodalom hercegi címét.

Tulajdonképpen elégedett lehetne, hiszen többet ért el, mint Bocskai másfél évtizeddel korábban. Két évi hosszú távollét után tér haza. Ezalatt Erdély belső ügyeit felesége és öccse, Bethlen István intézték nevében, az országgyűléssel együtt. A fejedelemasszony egészsége azonban felőrlődött, s rövidesen 1622. május 13-án elhunyt. Nagy pompával temették Gyulafehérváron.

Az özvegy fejedelem személyes bánatát teljességgel magánügynek tekinti. Alkotó, uralkodói energiái nem csorbulnak, ellenkezőleg, lázas terveket kovácsol: felállítja a fehérvári fejedelmi akadémiát, neves professzorok behívására gondol, sokat levelezik ebben az ügyben külhoni tudósokkal, az országgyűlés elé tárja elgondolásait. Állandó hadsereget állít föl a gazdasági élet fellendítésére, zsidó kereskedőket hív Konstantinápolyból (1623). Ugyanakkor jogilag és közigazgatásilag külön kezeli a megszerzett hét vármegyét (Kassa központtal, önálló országgyűléssel), ezeket nem Erdély, hanem a maga szerzeményének tekinti.

A szultánhoz küldött követei révén megszerzi a Porta beleegyezését egy második hadjárathoz. Úgy látja, azt igyekszik elhítenni, hogy ezúttal sikerül leszámolnia a császáriakkal Magyarországon. (Mint az első hadjárata idején, majd a következő kettőben is, a Bethlen mellé adott török alakulatok a maguk számára kanyarítanak ki darabokat a királyi Magyarországból — a segélyadás örve alatt.)

Úgy tűnik, jóformán nincs is magánélete, teljesen feloldódik az országos dolgokban. Mert annak kell tekintenünk házassági ajánlatát is, melyet 1623 júniusában juttat el Bécsbe, Cecília Renata főhercegnő kezét kérve. Magának Magyarország kormányzóságát kéri reménybeli apósától, cserében ígéretet tesz, hogy szembefordul a törökkel, és kiűzi az ország területéről. Hogy ütőképes hadsereget szerelhesen föl, kéri a felvidéki rézbányák teljes jövedelmét is. Komoly ajánlat volt, vagy szándékosan srófolta föl a házasságkötés ellenértékét, hogy biztosan elutasítsassék? A vélemények ebben a kérdésben is megoszlanak. Tény viszont, hogy — követelésének nagyobb súlyt kölcsönözve — látszólag paradox módon, 1623. augusztus 15. és november 16. között egy újabb hadjáratot vezet a Felvidékre.

Ha Bethlen lépését minősíteni akarnók, akkor azt mondhatnók, hogy a második támadás sokkal kevesebb eredménnyel járt, időközben ti. Bethlen elszalasztotta a kedvező alkalmat. A felvidéki nemességet ugyanis megdolgozták Ferdinánd ügynökei és ígéretei, melyek a korábbi privilégiumok visszaállítását garantálták, s így ez a rendi társaság soha többé nem fog tömegesen fegyvert az erdélyi fejedelem ügyéért. A cseh felkelést sem lehetett többé lánggra lobbantani. Így magyarázható, hogy az 1624. május 8-i bécsi béke végeredményben a nikolsburgi pontokat erősítette meg, s ez Bethlen presztízsének csökkenésével is járt.

Házassági ajánlatára is nemleges választ kapott, ezért hát követsége egyenesen Brandenburgba siet. Itt megkéri a választófejedelem húgát, Katalint. A házasság révén Bethlen rokonságba került a svéd és az angol uralkodóházzal, mely jogcímet szolgált arra is, hogy kérje fölvetelét a Habsburg-ellenes európai Protestáns Ligába (Hollandia, Franciaország, Anglia, a skandináv államok szövetkezése 1625 decemberében Hágában jött létre).

Az esküvőt Kassán ülik meg 1626. március 2-án. Hazatértük után alig múlnak el a mézeshetek, a fejedelem utódjául máris feleségét jelölteti ki az országgyűléssel, ő maga pedig a Nagyboldogasszony ünnepét követő héten harmadszor is hadai élére áll. Ez a hadjárat is novemberig — míg az utak teljesen járhatatlanná válnak az őszi esők nyomán — húzódik el. Bethlen ellen a hírneves Wallensteint küldik, Bethlen hadai azonban kitérnek a nyílt harc elől, Wallsteinnak bosszúsán kell távoznia a hadszínterről, anélkül, hogy kárt tehetett volna az erdélyiek seregében. A hadjárat végeredményben a fejedelem felismerésével ér véget: rá kell ébrednie, hogy a nyugatiak mellékhadszíntérnek tekintik a magyarországi háborút, amely lekötetheti ideig-óráig a megosztásra kényszerülő császári seregeket. A remélt nyugat-európai segítség elégtelen, és Mansfeld a hadak élén késve érkezik, egyesül Bethlen és a török seregekkel, de nem változtathatják meg alapvetően a hadi helyzetet. Bethlen csak a pozsonyi béketárgyalások alatt kapja kézhez a hírt, hogy Erdélyt fölvelték a Protestáns Liga tagjai közé. A pozsonyi béke (1626. december 20.) semmivel sem jelentett többet, mint az előző kettő. Bethlen csupán az 1622-ben elért állapotokat tartósíthatja élete végéig. Erdélyt mintegy kizárják a nemzetközi szerződésekből, ui. a török Bethlen megkerülésével közvetlenül bocsátkozik tárgyalásokba a bécsi császárral Szőnyben, a Duna mellett, s Bethlen hiába próbálja elérni, hogy országát is bevegék a megkötendő szerződésbe, ezt még legrátermettebb diplomatája, Toldalagi Mihály sem tudja elérni.

Kiábrándulva, újabb szövetségesek után néz. A lengyel nemesség egyik része Bethlent királyának szeretné megválasztani, ezért aztán fejedelmünk a svédek és moszkvaiak felé tekintget, a tárgyalások azonban lassan haladnak, s a török "jóindulatának" megfoghatóságát is tapasztalnia kell.

Mire újabb kapcsolatrendszere beérne, az ötven felé közeledő férfi végleg elbetegesedik. Testét megtörték a háborúk, gyomrát kikezdte a hadikoszt, aranyérbántalmi, vízibetegsége van, hiába is járja a fürdőket, Algyógyot és a várad-i melegvízforrásokat. Orvosai — zsidók és keresztények — tehetetlenek, ezért fog végrendelete megírásához 1629 augusztusában. Nagyhatású testamentuma politikai mű: utódaira hagyja politikai és hadi életművének megőrzését, továbbvitelét. Saját érdemeit pontosan ismeri, és azt is tudja, melyek lennének Erdély legfontosabb teendői az elkövetkező időben. A független külpolitikának, a megfontolt országirányításnak kéz a kézben kell járnia, hogy hazánkat a békesség uralja.

Mikor 1629. november 15-én, egy csütörtök délelőtt 10 órakor, Gyulafehérvárott szemét behunyta, mindenki tisztában volt vele, hogy Erdély talán legnagyobb államférfija hagyta itt az árnyékvilágot.

Politikai végakarátának megfelelően az uralmat, még az 1626 júniusában kijelölt utóda, felesége

BRANDENBURGI KATALIN

(*Brandenburg, 1602. V. 28. — Pomeránia, 1649. VIII. 27.*)

vette át. A szultán ahtnáméja már korábról birtokában volt, a Porta még 1627-ben megküldte Bethlennek, s most azonnal érvénybe lépett.

Öt esztendeig élt Erdélyben, és tíz hónapra futotta uralkodásából, mégis mindig idegen maradt. Istvánffy Miklós szerint "Istentől jó szívvel, derült kedéllyel, kised és gyenge testalkotással ugyan, de azért felséges termettel és kitűnő szépséggel vala megáldva". Brandenburgban, majd Stockholmban kiváló nevelésben részesült (nővérét ui. Gusztáv Adolf svéd király vette feleségül); a németen kívül latinul és franciául is értett, bár Erdélybe kerülve csak azokkal válthatott közvetlenül szót, akik e nyelvek valamelyikét beszélték..., azaz csupa férfi vette körül.

Férje neki ajándékozta Munkács, Tokaj és Fogaras hatalmas zálogos birtokait, s az asszony 200 tagú kíséretével bevonult a fehérvári palotába. A rendek közfelkiáltással meghajoltak Bethlen utódlási akarata előtt, ugyanakkor azonban feltételeket is szabtak Katalinnak: fejedelem legyen, s ne fejedelemné, valameddig Bethlen Gábor nevét viseli özvegyként, az ország ügyeit csak a mellé kinevezett kormányzó és az országgyűlés megkérdezésével és beleegyezésével irányíthassa, s magas méltóságát emezek híre nélkül át nem ruházhatja senkire sem; idegenek sem hivatalt, sem birtokot ne nyerhessenek uralkodása idején, a vallási békét ne bontsa meg, a Portától se forduljon el, az ország kincseire a kinevezett kincstartó vigyázzon, valamint az eddigi birtokadományok sérthetetlenek maradjanak, azok visszavonását csak az országgyűlés kezdeményezheti felségárulás címen.

Bethlen asszonya unatkozott, csak a divatnak élt, olyan merészen kívágott ruhákban jelent meg, hogy a puritán erdélyi uraknak gyakran fönnakadt a szeme, amikor az idő engedte, utazgatott és vadászott, bizalmasaival mulatta az időt, éppen ezért ezeket a férfiakat hamar kikezdi a pletyka. Bethlen nem sok hitelt ad a pletykáknak, felesége néhány bizalmasát, például egy morva orvost azért eltávolít az udvarból. Az igazi veszedelem — amint ezt a későbbi fejedelem, Kemény János látta ifjúkorában — a délceg és nagyratörő Csáky István. A főúr behálózta a fejedelemasszonyt, kihasználva az asszonyszemély magányát és félszégességét, hiszen Csáky kitűnően beszélt a német nyelvet, magát nélkülözhetetlenné tette. Titkolt, majd fokozatosan felfedett célja, hogy Katalin átjátssza neki vagy a császár valamelyik jelöltjének Erdély trónját. Bábként tolta maga előtt Katalint, aki — Kemény szerint — még Bethlen életében a Csáky szeretője lett. A közvélemény erősen megfeddte a fejedelem feleségét, mert Bethlen testét annak halála után felboncoltatta, sőt maga is segédkezett a "kegyeletsértő műveletben", pedig talán

arról lehetett szó, hogy Katalin a természettudományos ismereteit szerette volna a gyakorlatban ellenőrizni.

Nem szeretett uralkodni, első lépése mégis a rendek többségének kedvére volt: rögtön visszaszolgáltatta Ferdinánd tanácsosainak a hét felső-magyarországi megyét. Ez azonban kiváltja az intrikus és jellemóriásnak csak nehezen nevezhető sógora, Bethlen István és körének ellenkezését. Innen kezdve folytonos köztűk a belharc, ellenségeskedés, amely Katalin uralkodását kuszává teszi: a véletlenekkel sodródik, vegetál, idegen akaratok hálójában vergődik. Csáky folyton arra biztatja, hogy mondja fel a rendeknek adott kötelezvényt, szabaduljon meg Bethlen István és a diéta gyámkodásától, éljen szíve szerint, hiszen ő Bethlen igazi örököse.

Az 1630 januárjában összehívott országgyűlésen a fejedelemsasszony hívei összecsapnak a Bethlen István-pártiakkal, akiket ráadásul Csáky a Katalin pénzén fogadott zsoldosokkal sem áll megfenyegetni. Csákyék tulajdonképpen attól féltek, hogy a rendek nem erősítik meg Bethlen özvegyét az uralomban. De a másik frakció sem rest, az ország elit csapataival szórátják szét Csáky embereit. Nem marad más hátra, mint a látványos "kibékülés", ám ezen Katalin újra veszít, mert a rendek még keményebb feltételekkel egyeznek bele uralmába. Katalin úgy vág víz-sza, hogy híveinek nyakra-főre birtokokat adományoz. S Csáky István azt is eléri, hogy a fejedelemsasszony a két fontos végvár, Tokaj és Munkács főkapitányává őt nevezi ki. Katalin úgy hitte, hogy ezzel a lépéssel ellensúlyozhatja sógora fegyveres hatalmát, de rajtavesztett, mert Csáky a kinevezés birtokában követeli, hogy az asszony mondjon le a császárpártiak javára.

A rendek, persze, felelősségre vonják, de Katalin azzal védekezik, hogy váraiba azt nevezhet ki, akit jónak lát. Csáky ezalatt lázasan fegyverkezik, s az ország pénzéből birtokokat szerez... saját családjának (hiszen nő és gyerekei vannak!). A kinevezést meg kell semmisíteni, sőt Bethlen István a Portához beadványt juttat el a fejedelemsasszony ellen, mondván, hogy Brandenburgi Catharina "kész elengedni a felséges Császár köntösét", és által akar költözni Ferdinánd hűségére. Nem kis erőfeszítésbe kerül Toldalaghinak, a főkövetnek, hogy a vádat eloszlassa a Fényes Portán. Megoldásként Felmerül Csákyék kitiltása Erdélyből, az országgyűlés megkísérel közvetíteni a fejedelemsasszony és sógora között. Bethlen István ráadásul rémeket lát, folyton merénylektől tart, s 1630 szeptemberében közvetlenül is Rákóczi Györgyhöz fordul, hogy jöjjön be az országba, teremtené rendet, s ha kell, maga üljön Bethlen trónjára.

A Kolozsváron megnyíló országgyűlés egyetlen napirendi pontja: rábírní a fejedelemsasszonyt a lemondásra. És Katalin hajlandó végre ésszerűen cselekedni, szeptember 28-án valóban lemond. A zálogbirtokokat megtarthatja, magánvagyonát kiviheti, ha távozni akarna Erdélyből. A rendek még ugyanazon a gyűlésen Bethlen Istvánt választják meg fejedelemnek.

BETHLEN ISTVÁN

(1584 — 1648. I. 10.)

Furcsa helyzet áll elő, Bethlen felajánlja a trónt Rákóczinak, s közben a rendek megválasztják a trón felkínálóját! Rákóczi nem hajlandó visszafordulni, Bethlen tárgyalóra fogja a dolgot, s végül abban egyeznek meg, hogy az országgyűlés döntson kettejük között. Hat hét gondolkozási idő után Katalin kezébe két okmányt adnak, döntse el ő, melyiket olvastatja föl. Minthogy sógorát nem sokra becsülte, s még egyszer borsot törhetett az orra alá, ugyanis—

felsővadászi I. RÁKÓCZI GYÖRGY

(*Szerencs, 1593. VI. 8. — Gyulafehérvár, 1648. X. 11.*)

neve került felolvasásra.

(Katalin további sorsa érdektelen: még vagy fél évig Fogarason időzött, majd 1631-ben Tokajba távozott. Végre rendelkezik, vagyonát Csákyra testálta, katolizál, hisz régóta kacérkodott ezzel a gondolattal, sőt férjhez is megy egy pomerániai herceghez, hogy aztán végleg eltűnjön a szemünk elől.)

I. Rákóczi nemcsak hogy Szerencsen született, de úgy látszik, a szerencse fia is volt: atyjától, Zsigmondtól, az egykori erdélyi fejedelemtől busás vagyon szállott reá, mely Felső-Magyarország leggazdagabb főurává tette. Ónódi kapitánként kezdte, s alig múlt huszonkét esztendő, mikor már Borsod vármegye főispánjaként találkozunk vele.

Kétségtelen érdeme, hogy azonnal felismerte Bethlenben a jövő emberét, és a magyar rendek nevében ő hívta az erdélyi uralkodót 1619-ben Magyarországra a protestánsokon esett sérelmek orvoslására. Bethlen Gábor a hívévé szegődött és ambiciózus fiatalembert hadjárata során kassai főkapitánnyá nevezi ki, majd egyik hadtestének élére állítja. A fiatal Rákóczit persze vereségek is érik, 1620-ban Homonnai támadásával szemben nem tudja magát tartani, és kénytelen visszvonulni.

Jól nősült, Lórántffy Zsuzsanna személyében olyan asszonyt kapott, aki mindenben támogatta férje törekvéseit, ugyanolyan buzgó kálvinista volt, s maga is gazdag családból származott. Fejedelemasszonyként iskola-, egyház és művelődéstámogató politikát folytatott, eréllyel és sikerrel.

1630-ban az erdélyi uralmi válság idején csak Bethlen Istvánék kapacitálására avatkozik a fejedelemség dolgaiba, de ha egyszer elindult, semmi sem akaszthatta meg útjában a trónusig. Esterházi nádornak is visszaüzenté, hogy akár élete árán is végigviszi akaratát, midőn a nádor megtiltotta neki az Erdélybe menést. A töröknek tulajdonképpen mindegy, hogy ki lesz az ország uralkodója, hiszen számára egyformán kedves volt Bethlen István és Rákóczi György is. Ezért is készített az 1630-as decemberi fejedelemválasztásra két athnámét, s 1630. december 1-én Katalin "döntése" nyomán a Rákóczihoz szólót tekinti érvényesnek. Az új fejedelem 3-án értesül

a nagy eseményről Váradon, ahol a döntésre várakozott. Azonnal Fehérvárra siet, és karácsonykor fel is esküszik a rendeknek a fejedelemségre.

A hajdúsággal, akik a fejedelemségre segítették, szakít, ugyanis ezek parancsnokai, ifjabb Bethlen István és Zólyomi Dávid (id. Bethlen István fia és veje), azt remélik, hogy Rákóczi azonnal háborút indít a császár ellen, márpedig Rákóczi elébb nyugalmat akar, hogy uralmát megszilárdítsa. Inkább újabb telepítésekkel igyekezett csökkenteni a feszültséget, Zólyomit lefogatta és hűtlenség címén várfogságra íteltette, jószágvesztéssel sújtotta — akárcsak belső ellenfeleit, ellenzékét uralma tizennyolc esztendeje alatt.

Rákóczit az erdélyiek tulajdonképpen örömmel fogadták, apja csupa jó emléket hagyott maga után, de csalódnok kellett, mert alig ismerték az új uralkodó igazi jellemét. Ő ugyanis Zsigmonddal ellentétben, merev és rideg ember volt, aki görcsösen ragaszkodott valós és vélt (elő)jogaihoz, telhetetlen birtokszerzőnek, harácsolónak bizonyult, mindent saját családjára íratott. A fejedelmi hatalom alapjának — korszerűtlenül a kezdeti pénzgazdálkodás világában — még mindig a földet tekintette. Igaz, hogy csökkentette az adókat, és eljelentéktelenítette a kincstár szerepét, de vagyonszerzése folytán a leghatalmasabb lett Erdélyben, teljességgel független a rendektől. Nagy uralkodónak tartották és tartják, mert szerencsés és viszonylag nyugodt körülmények között politizált, minden sikerült neki, amihez nyúlt. Nagy építő volt, uralkodása a szellemi életben is jelentős haladást jelentett, de már érződött a később fékező hatást kifejtő kálvin-orthodoxia.

A külpolitikában ritkán kockáztatott. Bár uralkodása első hónapjaiban már lépéseket tesz, hogy felújítsa a szövetséget az európai protestáns hatalmakkal, jelesül a svéd királlyal, a konkrét szerződések megvalósulására mégis tizenhárom esztendőt kell várnia Erdélynek, mert a fejedelem semmit sem kapkod el.

1631 áprilisában a császárral Kassán békét köt, kötelezi magát, hogy ónódi várába királyi katonaságot fog befogadni, és a hajdúkat leszereli, cserébe viszont a király elismeri őt Erdély fejedelmének. A török felől is békében élhetett volna, ugyanis Konstantinápolyt jó két évtizedre belső harcok, erélytelen gyermekszultánok és janicsárlázadások béklyózzák, ám a budai basával kifejezetten rossz viszonyban volt, s az támogatta Rákóczi ellenzékét.

Székelly Mózes, a néhai szerencsétlen fejedelem fia, atyja jussán trónkövetelőként lépett fel az uralkodóval szemben a Portán, de Rákóczi nem sokat habozik, elfogatja. Székelly hűtlenségét csak tetézte az a tény, hogy a trónkövetelő egyben a szombatások egyik vezéralakja volt. Rákóczi vallási kérdésekben amúgy is türelmetlen volt, a szombatosság ideológiája pedig egyenesen dühítette. Ezért aztán 1638-ban az egész felekezet ellen fellépett: Désen teológiai vitát rendezett, s aki nem volt hajlandó a bevett vallások valamelyikére áttérni, azt perbe fogták. Mindenkire kimondták a fő- és jószágvesztést; az elítéltek utóbb kegyelmet kaptak, de vagyontukat a fejedelem elkoboztatta, és leginkább magának tartotta meg. (Az elítéltek között van Bethlen egykori kancellárja, a humanista Péchi Simon is.)

Külpolitikáját egy válságos pillanat lendíti végre mozgásba: 1635-ben Bethlen István a budai basához menekül Erdélyből, mert attól tart, hogy ő is Zólyomi Dávid vagy Székely sorsára jut. A budai török helytartónak kapóra jön az ügy, mert régen szeretné eltávolítani Rákóczit, ezért Konstantinápolytól szabad kezet kér és kap, hogy Bethlen ügyét "pártolja".

Rákóczit mindenki óvta attól, hogy ujjat húzzon a törökkel, ő azonban 1636 októberében a Bethlenék támadása ellen mozgósítja hadait, és Szalonta mellett rajtaütésszerűen lecsap a törökre, csellel megfutamítja a támadókat. Konstantinápoly hallgat, mert tehetetlen, a szultánok hatalmát belső zavargások teszik évekre hatástalanná. Az ügynek nagy európai visszhangja támad, mert erdélyi fejedelem legalább három évtizede nem vert meg török hadat. A Habsburg-ellenes erők amúgy is számítanak mindvégig arra, hogy Rákóczi kilép a semlegességből, és oldalukon avatkozik be a 30 éves háborúba. A fejedelem ennek ellenére csak 1643 tavaszán mozdul meg, addigra ugyanis diplomatái összevarrták a svédekkel a szövetséget. Ennek elsődleges célja, segítséget nyújtani XIII. Lajos (Mazarin bíboros) franciáinak, akikkel Krisztina királynő hadai a nyugati frontokon szövetségben harcolnak. 1644 februárjában igencsak alkalmas pillanatot választva, Rákóczi, Bethlen egykori út-vonalát követve, hadai élén megindul a császár ellen. Azért fog fegyvert, hogy helyre állítsa a magyar nemzeti királyságot (a protestánsok vallási sérelmeit azonban hiába emlegeti), de lépése elkésett, ugyanis Bethlen hadjáratai óta a magyar nemesség újra felvette a katolikus vallást, és visszamenekült a császár hűségére, ezért aztán Rákóczi György nem talál majd olyan segítőkész közegre a Felvidéken, mint előde két évtizeddel korábban. A trónfosztási törekvések is inkább a vágyálmok körébe utalhatók ilyen visszhangtalanság közepette. A hadjárat mint katonai vállalkozás mégis sikeres, s Rákóczi rövid idő alatt szinte az egész királyi Magyarországot meghódítja, mert a császár erőit a nyugatiak kötik le másutt. Rákóczi svéd segítségre számít, de az késik, csak hadjárata vége felé kap 200 ezer tallért Párizsból. A hadmozdulatok összehangolásának hiánya magyarázza — többek között —, hogy 1644 áprilisában Galgócnál csatát veszít, s attól kezdve a császáriaknak kedvez a hadiszerencse. A legokosabb, amit tehet, ha tárgyalóasztalhoz ül. 1645. december 16-án Linzben tényleg aláírja a békeszerződést.

Rákóczi arra hivatkozik szövetségesei előtt, amikor a svédek szemrehányást tesznek a külön alku miatt, hogy előretörését a szultáni visszahívás akasztotta meg. A várható békekötés hírére Kemény János és Rákóczi Zsigmond, a fejedelem kisebb fia sietve vonultak vissza Brünn mellől, így sem Prága, sem Brünn soha nem kerülhetett a szövetséges protestáns hadak kezére. A linzi béke lényegében megismétli Bethlen teljesítményét: Erdély uralkodója élete végéig kezéhez kapja a hét magyarországi vármegyét, maga is komoly váruradalmak birtokába jut, s a vallásszabadságot kiterjesztik a parasztságra is. A linzi békekötést siettetette a protestánsok nagy nyugati támadása, Ferdinánd diplomatái ezért bizonyultak engedékenyeknek. A vesztfáliai béke (1648) becikkelyezi Erdélyt a hadviselő felek közé, de

egyetlen európai hatalom sem garantálja a fejedelemség sérthetetlenségét. A harmincéves háború számunkra így is erkölesi győzelemmel és elégtétellel végződött.

I. Rákóczi György figyelme élete végén — akárcsak Bethlen esetében — a lengyelországi ügyek felé fordul. Biztatják, hogy lépjen föl trónjelöltként, ugyanis Lengyelországban a nemesség joga a királyválasztás. György azonban nem magára gondol, hanem kisebbik fiának szeretné megszerezni a varsói trónust. Kapóra jön a hír, hogy a lengyelországi kozákok 1648 nyarán fellázadtak. Rákóczi bennük látja a jövőendő szövetségest: levelet ír Hmelnickijnek, a kozák hetmannak, de mire kézhez venné azok kedveskedő válaszát, már eljön érte a világ hatalmasságaival mit sem törődő halál.

Helyére a még életében megválasztott utóda, nagyobbik fia,

II. RÁKÓCZI GYÖRGY

(Sárospatak, 1621. I. 30. — Nagyvárad, 1660. VI. 7.)

ül. Uralkodásra, nagyúrnak nevelték már Sárospatakon, majd Gyulafehérvárott, a számukra létesített udvari scholában, mindkét Rákóczi fivért. Zsigmond dolga a magyarországi birtokok irányítása és a királyságbeli politizálás, György már 1642 februárja óta apja kijelölt, megválasztott követője az erdélyi uralkodói székben. A tizenkilenc esztendős fiúra bízzák az ország egyik legfontosabb várát, a váradit, majd amikor György fejedelem a harmincéves háborúba vonul katonái élén, és hosszabb ideig hiányzik az országból, az ifjabb György lesz Erdély kormányzója, ő áll a fejedelmi tanács élén, anyja Lorántffy Zsuzsanna mellett. Érdeklí a törvénykezés, a jogalkotás; uralkodása idején az országgyűlés bizottságával együtt kodifikáltatta az erdélyi országgyűlési határozatokat, a fontosabb szokásjogokat és törvényeket, melyek 1653-ban jelentek meg először Váradon Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae*.... címmel.

1648. október 11-én lépett trónra, s ott folytatta a lengyel korona megszerzésére irányuló törekvéseket, ahol atyja halála miatt egy pillanatra megszakadt a folytonosság: sikerül a kozákok hetmanjával megkötnie a szövetséget, és továbbépíti a kapcsolatokat az északi nagyhatalom, a svédek felé; a lengyel háborúba a kozákok oldalán beavatkozó moszkvai cárhoz is megtalálták követei az utat. Zsigmond reményei tulajdonképpen mindjárt 1648 végén füstbe mentek, ugyanis a lengyel nemesség IV. Ulászló helyett János Kázmért ültette trónra. A szövetség ügye azért nem aludt el, csak kilenc évre lekerült a napirendről.

II. Rákóczi György "csupán" azt nem vette tekintetbe, hogy az ötvenes évek fordulójára a nemzetközi helyzet megváltozott: a kozák felkelés kiszabadult Lengyelország—Ukrajna keretei közül, kelet-európai konfliktussá dagadt, amelybe beavatók a román vajdaságok, Oroszország, a Habsburg uralkodók és a Baltikum meg erősödött országai. Ebben a helyzetben az erdélyi igények igencsak háttérbe szorultak. Míg Zsigmond nyugat felé irányította figyelmét, és megpróbált a nádor,

majd a Zrínyi és Pálffy Pál köré csoportosult főurakkal szót érteni, egy nemzeti királyságot teremteni a Habsburg dinasztia lecserélésével, félretéve a protestáns vallássérelmek korszerűtlen motívumát, addig II. Rákóczi György a két román vajdaság belső ügyeire összpontosított. Közvetlenül, fegyveresen avatkozott be az ott folyó uralmi válság megoldásába, leverte a havaselvei uralkodóval együtt a fellázadt fejedelmi zsoldosokat (seimeni), és mindkét ország székébe neki tetsző, hozzá hűséges uralkodókat ültetett (1653—1655).

Gyulafehérvár ezekben az években a térség egyik legfontosabb diplomáciai találkozóhelyévé válik. Zsigmond és Zrínyi Miklós már arról leveleznek, hogy Magyarország a török hűbérese lesz, s így Erdéllyel egy táborban könnyebben megszabadulhat a Habsburgoktól, majd később a töröktől is. A politikai kombinációkhoz az alapot a császár késlekedése szolgáltatta: a 30 éves háború terhei alól felszabadult uralkodó, III. Ferdinánd nem indított háborút a Porta ellen, ahogy a nemesi nemzet közvéleménye elvárta volna. De Rákóczi Zsigmond 1652. február 4-én váratlanul meghalt, s a királyságbeli politizáló fiatalabb főurak reménye most már II. Rákóczi György felé fordul.

Ezek ösztönzésére a svéd szövetségben bízva indul el lengyelországi hadjáratára Erdély fejedelme 30 ezer ember élén 1657. január 18-án Máramarosból. Úgy tervezte, hogy a lengyel hódításokban megerősödve, a két ország erejét majd a szövetségeseivel együtt I. Lipót, az új Habsburg császár ellen fordítja. A vállalkozást nem csupán az erdélyi tanácsurak egy része ellenezte, főleg az idősebbek, de Lórántffy Zsuzsanna is, s nem lelkesedett a gondolatért maga a fejedelem felesége, Báthori Zsófia sem.

A svédek elvben beleegyeztek az erdélyiek hódításaiba, csak azt kötötték ki, hogy ezek Varsótól délre és a Visztulától keletre terjedhetnek. A hadjárat kedvező jelek mellett indult meg, ugyanis Lengyelországban nemcsak a kozákok forrongtak, de néhány éve már parasztfelkelések is kiobbantak. Kemény János fővezérségével Rákóczi seregei viszonylag sebesen törnek előre: 1657 áprilisában elesik Krakkó, s itt egyesülnek a svédek haderejével. Együttesen foglalják el Varsót, ám május végén a svédek váratlanul visszavonulnak a harcterekről, ugyanis a dánok a Habsburgokkal szövetkezve hátba támadták szomszédaikat. X. Károly tehát magára hagyja Rákóczit, s az erdélyiek szembetalálják magukat a felszabadító háborúvá alakult paraszti ellenállással. Az erdélyi fejedelem seregeinek egyre több ellenséggel kell fölvenni a harcot: I. Lipóttal, a tatárokkal, ugyanis a kozákok is elálltak Rákócziék mellől. Július 22-én Czarny-Ostrówban megalázó feltételek mellett kénytelenek békét kérni (az elfoglalt területek visszaadására, a lengyel-ellenes szövetség fölmondására, milliók hadisarc fizetésére kötelezik őket); vállalniuk kell, hogy a lengyelek által kijelölt útvonalon takarodnak ki Lengyelországból stb.). Háromszáz tagú kíséretével a fejedelem elvált a főseregtől, és külön utakon hazaindul (jún. 27.), augusztusban már Ecseden van családja körében. A lengyelek által kijelölt Sapieha tábornok az erdélyiek vert hadát egyenesen a tatárok közé vezeti, s Kamenicnél az egész tábor a tatárok fogságába esik. Kemény Jánosékat Bahcsiszerájba hurcolják.

Rákóczi ezalatt idegösszeroppanással fekszik, tehetetlen, nem lehet rá számítani. Hazaérkezésekor még ígéretet tett, hogy akár saját vagyonának fölládozásával is, de kiváltja a tatárok rabságába jutott embereket, ám amikor felépült, kisebb gondja is nagyobb annál, hogy ígéretét betartsa. Az országban kétségbeesés uralkodik, a családok koldulják össze a váltságdíj összegét.

Annál inkább kiütözközik Rákóczi eredendő jellemvonásai: makacs ragaszkodása a hatalomhoz, szüklátókörsége, vagyonfélő önzése. Nemhogy kijózanodnék, éppenséggel sietteti Erdély bukását. Uralkodásának utolsó esztendei egy tragikus játszma utolsó felvonásának bizonyultak.

Még 1656 szeptemberében Konstantinápoly úrrá lesz belső zavarain és válságán, ugyanis a szultána, aki kiskorú gyermeke helyett kormányzott, egy hetven esztendő agastyánt, Köprülü Mehmetet nevezi ki nagyvezírré., aki meglepően sikeresnek bizonyult, és még egyszer talpra állította a birodalmat. Rákóczinak már a hadjárat elején parancsot küldött, hogy forduljon vissza, hagyjon fel a lengyel kalandozással, ám a fejedelem, aki nem figyelt eléggé a háta mögött történt váltásra, elengedi a füle mellett a parancsot, azt híven, hogy Konstantinápoly újabb erélytelen intézkedésével van dolga. A krími tatárok betörései és a velük vívott ütközet sikertelen kimenetele viszont ráébreszthette volna a változásra.

1657 októberében az országgyűlésre érkező követeknek határozott parancsuk van: rá kell szólni a rendekre, hogy tegyék le Rákóczit, és válasszanak maguknak új fejedelmet. Rákóczi elhárít magáról minden felelősséget a lengyel kudarcért, a rendek pedig rettegve a török és a fejedelem haragjától, kompromisszumos megoldást "találnak": *Rhédei Ferenc* választják meg fejedelemnek, egy öreg és jelentéktelen tanácsost, de nem iktatják be méltóságába, nyitva hagyva Rákóczinak a lehetőséget, hogy bármikor visszatérhessen a hatalomra. Rákóczi aztán cselekszik is: hadat gyűjt, megfenyegeti a főurakat és Rhédeit, ostrom alá veszi a Medgyesen ülő diétát 1658 januárjában, és január 14-én a lemondott Rhédei helyett visszaül trónjára.

A rendek könyörögnek: kérjen bocsánatot a szultántól, mutasson megbánást, de a fejedelmet már csak a hatalom megtartása érdekli, bármi áron is, nem békél, a rendek pedig a halogatás taktikáját választják, mert tartanak ugyan a Portától, a nagyvezírtől, de sokkal jobban rettegnek Rákóczi haragjától. A taktikázás több volt, mint hiba: a megtorlás nem is késlekedik, maga Köprülü Mehmet áll a seregek élére, elcsapja a moldvai és havasalföldi vajdákat, Rákóczi szövetségeseit, és táborába rendeli a fejedelmet. Rákóczi inkább Várad felé húzódik, hogysem megjelenjék a nagyvezír színe előtt. A válasz: Erdély földulása, elpusztítása. Szeptemberben Gyulafehérvárt is lerombolták a török és tatár hadak. Jenő várát elfoglalták, és a nagyvezír *Barcsai Ákost* nevezte ki fejedelemmé a táborból.

A török-tatár hordák kivonulása után Barcsai belső és külső nehézségeit, ballépéseit kihasználva, Rákóczi újabb sereget gyűjt, a tanácsurak egy részét magához édesgeti, agitál, áskálódik, szervez. Az időközben kiszabadult Kemény János is be-

kapcsolódik a küzdelembe. Szabályos polgárháború alakul ki Barcsai és Rákóczi között. Ebben a zavaros helyzetben a török egy második büntetőexpedíciót szervez, de Rákóczit nem lehet egykönnyen leteríteni. Az 1659. szeptember 24-i marosvásárhelyi országgyűlésen egyszerűen harmadszor is visszahelyezteti magát a trónra. Barcsai az ország déli vidékei felett "uralkodik" csupán. A törökkel szemben azonban II. Rákóczi György nem tudja magát tartani, ugyanis a budai basát küldik ellene, aki 1660-ban két oldalról támad a fejedelemre. A döntő összecsapásra Szászfenes és Gyalu (Kolozs vm.) mellett kerül sor, ahol a fejedelem seregeinek egyik szárnya megfutamodik, Rákóczi közéjük vágtat, de körbefogják, megsebesítik, fejjel előre lebukik lováról, halálos sebeket szenvedve. Hívei szekéren menekítik Várad felé május 22-én, és ugyanabban a városban, ahol Báthori Gábor is végezte földi pályáját, Rákóczi is kileheli lelkét két héttel később. Nem sokkal ezután, a hódítás angyalaitól sarkallva, a török magát Váradot is kezébe ejti. Ami ezután következik, a fennmaradó alig 30 esztendő, a fejedelmi Erdély végnapjait jelenti...

A Rákócziak korának utolsó két esztendejét néhány közjáték szakítja meg, melyekhez vissza kell térnünk. Az első "vargabetű"

kisrédei RHÉDEI FERENC

(Nagyvárad, 1610. ? — Huszt, 1667. V. 13./ VI.1.)

országglása, akit a szorongatóan tragikus pillanat, a kényszersmegoldás lökött föl a fejedelmi székig. Jelentéktelen mellékszereplő csupán, akire a közméltóság hirtelen rávetülő reflektorfénye bénítóan hatott. Cselekvésre képtelen, igaz — mentségére legyen mondva —, maga is tisztában lehetett azzal, hogy beiktatása, fölesketése azért maradt el, hogy II. Rákóczi Györgyöt bonyodalmak nélkül vissza lehessen helyezni méltóságába.

Rhédei Ferenc Bethlen Gábor családi környezetéhez tartozott, a Bethlen-rokonság tagja, anyja és felesége révén is e családhoz kötődött. Hasonló nevű atyja Bethlen Gábor idejében Nagyvárad főkapitánya volt. 1647-től bukkan fel I. Rákóczi György fejedelmi tanácsában, Külüllő vármegye főispánja, majd haláláig Máramarosé. 1657-ben ő is tagja lesz annak a kormányzótanácsnak (Barcsai és Serédi István mellett), amely a fejedelem lengyel hadjárata idején az országos dolgok irányítását végzi. Barcsai a kulcsfigura ebben a felállásban, de Rhédei kétségtelenül előnyös helyzetben van, ui. az özvegy fejedelemasszony, Lórántffi Zsuzsanna mellett tartózkodik.

Rhédei fejedelemmé választása 1657 októberében már csak azért is kompromisszumos megoldás, mert a rendek előbb Kemény Jánosra gondoltak, de ő akkor még Bahcsiszerájban ette a tatár rabság szomorú kenyerét; Barcsai Ákos ellen pedig azért tiltakoztak a fejedelemválasztók, mert hozzájuk viszonyítva szegény ember, s mert nem magyar...

Az 1657. november második választás után Rhédei hiába várta megerősítését a

Portától, ehelyett megérkezett a minden fejedelemsváltáskor megszokott követelés: tessék sürgősen átadni a töröknek az ország legfontosabb délnyugati végvárát — Jenő várát. Rhédei nem számíthat sehonnan segítségre, de nem mer egymaga cselekedni. Csak az ország beleegyezésével teheti meg, válaszolja a török követelésre; január 9-re össze is hivatja az országgyűlést Medgyesre. Eerre aztán Rákóczi sereggel érkezik meg, körbeveszi a várost. És az történik, amit Rákóczi akar: január 14-én a hajbókoló, gerinc nélküli rendek lemondatták Rhédei Ferencet, aki már korábban is sejtette, hogy efféle sorsot szántak neki osztályos társai, ezért már jóelőre egyezményt kötött a szebeni tanáccsal, hogy menekülése esetén befogadják maguk közé a szászok. A drámai összecsapás elmarad, legalább ezúttal nem folytatódik a belharc, Rhédei maga vonul ki a rendek élén Medgyes kapuihoz, és szívélyesen kéri Rákóczit, foglalná el helyét Erdély trónján (jan. 22-én), ő maga pedig újfent felesküszik tegnapi-holnap urának. Két hónapi közszereplés után visszavonul Huszt várába; 1661-ben a török újfent megkínálná a trónnal, de sietve utasítja el magától a fejedelemséget, és valószínűleg abban sem volt része, hogy veje, Zólyomi Miklós valamivel később trónkövetelőként jelent meg a Boszporusz partján a szultán előtt. Rhédei akkor már semmit sem akar, élvezné a mármarosai életet és a vadászatokat, ha huszti várát Apaffi nem akarná elvenni tőle az országgyűlés artikulusával. Ebbe a hercehurcába hal bele, s vele együtt családjának máramarosai ága is elenyész.

Sokkal zegzűgösabb és tragikusabb a másik "közbeékelt" fejedelem,

nagybarcsai BARCSAI ÁKOS

(Hunyad megye, 1610? — Kozmaelke, 1661. VII. 3?)

életútja. Családja valószínűleg román származású, miként a kor közhiedelme is tartotta, Barcsai ugyanakkor református magyarnak vallotta magát, s 1659-ben, fejedelemmé választása alkalmából azt mondja, hogy csekély ágyban született, szegény nemesemberek gyermekeként látta meg a napvilágot. Ő is Bethlenék familiárisa volt, a gyulafehérvári udvari scholában tanult a nemesifjak között, majd a Rákócziak szolgálatába szegődött, s mint simulékony modorú diplomatát, a fejedelem gyakran küldi a császárhoz, a szultánhoz, a román vajdaságokba követként. (1642-ben Barcsai szerzi meg a Porta engedélyét ifj. Rákóczi György fejedelemmé választásához Sztambulról.)

A választott uralkodó is kedveli, s hálából még 1644-ben atyja jóváhagyásával lugosi és karánszebesi bánná nevezi ki, majd Hunyad megye élére állítja, s a méltóságok mellé javadalombirtokként Dévát szerzi meg neki. A kedvezések sora folytatódik, rövid idő múltán Barcsait nevezi ki a fejedelem az országgyűlés és a Fejedelmi Ítéletábla elnökévé is. Személyi hatalmát azonban nem támogatja nagy gazdagság.

Ura lengyelországi hadjáratáért nem lelkesedik, kitérő választ ad, amikor véleményét kéri levélben, de akármit is írt volna fejedelmének, mire a válasz eljut a

Portától, ehelyett megérkezett a minden fejedelemsváltáskor megszokott követelés: tessék sürgősen átadni a töröknek az ország legfontosabb délnyugati végvárát — Jenő várát. Rhédei nem számíthat sehonnan segítségre, de nem mer egymaga cselekedni. Csak az ország beleegyezésével teheti meg, válaszolja a török követelésre; január 9-re össze is hivatja az országgyűlést Medgyesre. Eerre aztán Rákóczi sereggel érkezik meg, körbeveszi a várost. És az történik, amit Rákóczi akar: január 14-én a hajbókoló, gerinc nélküli rendek lemondattják Rhédei Ferencet, aki már korábban is sejtette, hogy efféle sorsot szántak neki osztályos társai, ezért már jóelőre egyezményt kötött a szebeni tanáccsal, hogy menekülése esetén befogadják maguk közé a szászok. A drámai összecsapás elmarad, legalább ezúttal nem folytatódik a belharc, Rhédei maga vonul ki a rendek élén Medgyes kapuihoz, és szívélyesen kéri Rákóczit, foglalná el helyét Erdély trónján (jan. 22-én), ő maga pedig újfent felesküszik tegnapi-holnap urának. Két hónapi közszereplés után visszavonul Huszt várába; 1661-ben a török újfent megkínálná a trónnal, de sietve utasítja el magától a fejedelemséget, és valószínűleg abban sem volt része, hogy veje, Zólyomi Miklós valamivel később trónkövetelőként jelent meg a Boszporusz partján a szultán előtt. Rhédei akkor már semmit sem akar, élvezné a mármarosai életet és a vadászatokat, ha huszti várát Apaffi nem akarná elvenni tőle az országgyűlés artikulusával. Ebbe a hercehurcába hal bele, s vele együtt családjának mármarosai ága is elenyész.

Sokkal zegzűgösabb és tragikusabb a másik "közbeékelt" fejedelem,

nagybarcsai BARCSAI ÁKOS

(Hunyad megye, 1610? — Kozmaelke, 1661. VII. 3?)

életútja. Családja valószínűleg román származású, miként a kor közhiedelme is tartotta, Barcsai ugyanakkor református magyarnak vallotta magát, s 1659-ben, fejedelemmé választása alkalmából azt mondja, hogy csekély ágyban született, szegény nemesemberek gyermekeként látta meg a napvilágot. Ő is Bethlenék familiárisa volt, a gyulafehérvári udvari scholában tanult a nemesifjak között, majd a Rákócziak szolgálatába szegődött, s mint simulékony modorú diplomatát, a fejedelem gyakran küldi a császárhoz, a szultánhoz, a román vajdaságokba követként. (1642-ben Barcsai szerzi meg a Porta engedélyét ifj. Rákóczi György fejedelemmé választásához Sztambulról.)

A választott uralkodó is kedveli, s hálából még 1644-ben atyja jóváhagyásával lugosi és karánszebesi bánná nevezi ki, majd Hunyad megye élére állítja, s a méltóságok mellé javadalombirtokként Dévát szerzi meg neki. A kedvezések sora folytatódik, rövid idő múltán Barcsait nevezi ki a fejedelem az országgyűlés és a Fejedelmi Ítéletábla elnökévé is. Személyi hatalmát azonban nem támogatja nagy gazdagság.

Ura lengyelországi hadjáratáért nem lelkesedik, kitérő választ ad, amikor véleményét kéri levélben, de akármit is írt volna fejedelmének, mire a válasz eljut a

címzetthez, az már Máramarosban van a hadak élén. Helytartóként II. Rákóczi György nevében jár el 1657-ben, a legnagyobb hatalommal ruházzák föl, s szerepét annyira komolyan veszi, hogy még a fejedelemszonyok kiadásába is beleszól!

Neve, mint láttuk, a hadjárat bukása után fejedelemjelöltként is felmerül, ő viszont mindent elkövet, hogy Rhédei vállalja a bábu szerepét, s arra sem vállalkozik, hogy a rendek szóvivőjeként tárgyalásokba bocsátkozzék Rákóczival. Tart volt ura haragjától, s egy percre sem hiszi, hogy Rákóczi nem fogja megkísérelni a hatalom visszaszerzését.

Neve ismert a török előtt, személye tetszik is a végbeli basáknak: benne megbíznak, őt elfogadnák Erdély első embereként. Tudja ezt róla azonban Rákóczi is, aki különben a hatalomból való kibukásától kezdve mindenkiel szemben rosszhiszemű, Barcsaiban a legösszegebb fejedelemjelöltet látja, mert még Rhédei távozása előtt egyszer elmerészkedett Rákóczihoz Gyaluba, s arra kérte a nagyurat, hogy mondjon le a fejedelmi igényéről, különben a tatárok újra felperzselnék Erdélyt. Ám Rákóczi már ekkor úgy tekint Barcsaira, mint a török emberére, aki a székvárosba csálva el akarja tenni őt láb alól. Amikor visszaült a trónra, Barcsai levelekkel ostromolta: próbálja minden módon keresni a szultán kegyét, hátha megbocsát a Porta a fejedelemnek. Rimánkodásai azonban nem találtak meghallgatásra.

Amikor aztán 1658 augusztusában Köprülü Mehmet nagyvezír Erdély határaihoz érkezett, s Rákóczit magához rendelte, ura helyett Barcsainak kellett megjelenie a törökök táborában Borosjenőn. A biztos halál helyett azonban Köprülü szeptember 14-én (egy heti várakoztatás után) kihallgatáson fogadja Barcsai Ákóst, és erdélyi fejedelemmé teszi. Abban a pillanatban, midőn a botot és kaftánt elfogadta, a nagyvezír menten leállította a tatárok fosztogató-romboló portyázását Erdély földjén. Az ország embervesztése úgy is több, mint 100 ezer lélek volt...

A Segesvárra hirdetett októberi diétának már csak rábólintania kellett a muzulmánok akaratára, ám ez a biccentés igen sokba került Erdélynek, ugyanis a Porta csupán bejelenti, hogy Jenő, Lugos és Karánsebes várait elvette a fejedelemségtől, s 400 ezer tallér hadiadót és évi 40 ezer aranyat kell fizetnie az országnak ezentúl adóba. Mindenki tisztában volt azzal, hogy a kifosztott, lerongyolódott Erdélyből ennyi pénzt nem lehet záros határidőn belül kisajtolni, amíg az ország legvirágzóbb és legnagyobb uradalmi Rákóczi kezén vannak.

Barcsainak nem kell igazából a fejedelemség: folyton újabb tárgyalásokat kezdeményez Rákóczi Györggyel, amikor csak teheti, felajánlja trónját a volt fejedelemnek. A legfőbb célja, hogy szeretné megkímélni az országot a további török-tatár "látogatásoktól". 1659 januárjának legvégén úgy tűnik, Szatmáron valamiféle megállapodás is születik kettejük között: Várad és a Partium visszatér Erdély hűségére Rákóczi mellől, Barcsai ugyanakkor megígéri, hogy Sztambulban kijárja Rákóczi hatalmának visszaadatását. Barcsai annyira ragaszkodik a kicsikart megegyezéshez, hogy annak teljesítését, látván Rákóczi halogató mozdulatait, még a hadak erejével

is megtoldotta. Rákóczi pedig inkább szervezkedik, a megegyezés számára csupán időnyerés: nem hisz Barcsai jószándékában, erővel akarja kivetni a fejedelemségből. A polgárháborút választja a vita eldöntésére. Ebben a helyzetben Barcsai néhány bátortalan hadmozdulat után Fehérvárra húzódik vissza, majd Temesvárra megy a török védőszármayai alá; hűségén addigra már csak a szászok maradtak. Rákóczi a Marosvásárhelyen tartott gyűlésen elfoglalja még egyszer trónját, Barcsai pedig csak novemberben üt vissza török-tatár büntetőexpedícióval.

A játszmat nem ő, hanem Rákóczi György szeszélye-szerencséje irányítja 1659—1660 fordulóján, egészen a fejedelem haláláig (júniusig), a továbbiakban pedig a török, aki már Várad meghódoltatására készülődik. Barcsai előtt nem lehetett titok a terv, hiszen a szászfenesi csata után Váradra siet, és igyekszik ellenállásra buzdítani a végvár vitézeit, megszervezni segélyezésüket, de a várkapitánynak, Gyulai uramnak fontosabb dolga akad: Rákóczi temetéséről kíván gondoskodni, a gyászmenettel maga is elvonul Sárospatakra, s Várad magára marad. Barcsai fejedelem még egy utolsó kísérletet tesz 1660 nyarán: egyenesen a nagyvezírhez utazik, és megpróbálja lebeszélni a támadásról, az ostromról. Hasztalan. Barcsait lefogják, az aradi török táborba kísérik, s mindaddig nem engedik szabadon, míg az ország hadisarcát ki nem egyenlítette (22 ezer aranytallér).

A szétzilált, megnyírbált, lázongó országban Barcsainak nincs ereje valamit is helyreállítani, az életet visszatéríteni a szokott mederbe: az országgyűlés, az a néhány főúr és rend, aki még összehívható, ülésezik, beszél, panaszkodik, de a hatalom mindinkább kicsúszik a kezükből. A fejedelem pedig mit tehetne jobbat: megnősül. Első feleségét már régebben elveszítette (Kemény Jánossal volt általa sógorságban), most viszont a Bánffiakkal kerül rokonságba. Mézesheteit a görgényi várban tölti, s ez válik aztán saját fogházává is, időközben ugyanis Kemény János már föllépett el-lene, s Rákóczi híve és utódaént egyenesen a trónra kívánczik. Ostromgyűrűbe fogja a várat, s Barcsai nem először életében, Görgényszentimrén felajánlja, hogy félreáll, lemond a fejedelemségről.

Kemény kapva az ajánlaton, 1661. január elsejére összehívja híveit Szászrégen-be, ahol az országgyűlésen felesküsznek az egykori hadvezérnek.

gyerőmonostori KEMÉNY JÁNOS

(*Magyarbukkös, 1607. XII. 14. —Nagyszölös, 1662. I. 23.*)

már a mondott országgyűlés előtt a közpénzek és adók elsikkasztásával vádolja Barcsait, ezzel nyeri meg magának a rendeket. Barcsai hiába is védekeznék, Kemény igyekszik maradék hitelét is szétforgácsolni. A fogoly nagyurat a török nyári hadjáratának hírére — valószínűleg, hogy ki ne szabadíthassák a fejedelem börtönéből — Görgényből Kővárra kell átszállítani, adja ki Kemény a parancsot. A parancshoz, feltételezések szerint, titkos szóbeli utasítást is kaptak a végrehajtók: Kozmatelke határában, Szászrégentől nem messze "felverték" a Barcsait szállító szekeret,

s a vasravert rabot lekaszabolták, és sebtiben el is földelték Felsőrépa határában, ahol csak századunk elején bukkantak rá csontjaira. (Mondják, zenekedvelő ember volt, játszott néhány hangszeren, szerette a tudományokat, és áldozott értük.)

Az utolsó évek két főszereplőjét így jellemezte a kortárs: "Rákóczi urunk reménytelen lévén a fejedelemséghez jutáshoz, Barcsai uram penig abban megmaradásához."

A porondon tehát Kemény János marad, s ha körültekint az országban, Erdély aranykorának tragikus visszfényeit látta volna. Dehogyan volt ideje körbeszemlélni a fejedelemséget! Sietnie kellett, mert minden oldalról szorongatták ellenségei. A szemlélődés, az elmélkedés kora lejárt a bahcsiszeráji szabadulás pillanatában. Amott a tatárok között volt elég ideje írni, akkor alkotta meg irodalmunk egyik legizgalmasabb önéletírását. Életútjának első kétharmadát tőle ismerjük, ahogyan önmagát láttatta.

Bethlen Gábor veszi maga mellé 1623-ban belső inasnak. Ekkor már túl van ott-honi tanulmányain és a fehérvári iskolán, anélkül, hogy emezt befejezte volna. Az önművelésre nem sok időt szánhat, de a Szentíráson kívül kedvvel forgatja a magyar történeteket és Machiavellit is, az olasz tanácsait alkalomadtán a gyakorlatba is átülteti. Legnagyobb hatással természetesen Bethlen van rá, akit mindvégig példaképének tekint.

A nagy fejedelem követségeket bíz rá: Bécsbe, Berlinbe megy, ő az egyik tagja annak a küldöttségnek, melynek Brandenburgi Katalin kezét kell megkérnie Bethlen számára. A követségek sora Lengyelországgal folytatódik, a Portát sem kerüli el, majd ismét Magyarország és Ausztria következik — már Bethlen halála után, ő viszi a szomorú hírt a fejedelem elhunytáról 1629 végén Pázmányhoz és Ferdinánd császárnak.

Belekóstol a hadi dicsőségbe is, vitézkedése Bethlen két utolsó hadjárata során nem minden sikert nélkülöz.

A Brandenburgi Katalin körül kirobbant uralmi válságban kettős magatartást követ: egyfelől a fejedelemasszony hívének mutatja magát, bár kevés jót mond a főasszonyról, másrészt viszont Katalin minden lépéséről tudósítja a Bethlen István féle pártot, ez biztosítja számára az akadálytalan átlépést I. Rákóczi György udvarába.

Közben a hivatali ranglétra fokain egyre feljebb kapaszkodik: Fogaras földjének kapitánya, aztán apja helyett ő lesz Fehér vármegye főispánja, kincstartó. Rákóczi oldalán találjuk a szalontai csatában (1636), melyet a Bethlen által felindított törökök ellen sikerrel vívnak az erdélyiek, ezért kapja a már említett kincstartói kinevezést. Rákóczi György eszköze a moldvai és havasalföldi rendcsinálásban, s 1644-ben a morvaországi hadjáratban is ott találjuk, mint az erdélyi hadak parancsnokát. Őt hívja vissza nagy hirtelenséggel I. Rákóczi György Brünn alól, ő hagyja cserben a svédek felőli parancsra. Ekkor már az ország generálisa. II. Rákóczi György alatt a karrier töretlenül ível tovább: fejedelmi tanácsos, a kancellária vezetője, tolla alatt, minutái, utasításai alapján születnek a fejedelemség legfontosabb okiratai.

Noha vannak konfliktusai is a fejedelemmel, Kemény mégsem merészelt ellentmondani a lengyelországi terveknek, mert "hogy ellenzője lettem volna — írja emlékezésében — a hozzám nem férhetett, mivel szolga voltam". 1657 januárjában tehát az erdélyi hadak élén indul Krakkónak. A kudarcba fulladt vállalkozás betetőzése a tatárok hadicseltevése, melynek során az erdélyiek mind fogságba esnek (1657. július 31.). A krími tatárok is tudták, kit tartanak rabságban, ezért 116 ezer tallérra csavarták föl a váltságdíjat. Míg a pénzt az otthoniak összegyűjtik, a hadak generálisa politikai röpiratot szerkeszt *Ruina exercitus Transylvaniae* címmel, amelyben magyarázatot keres-kínál a lengyel vereségre, társait pedig a *Gilead balsamuma* zoltárválogatásával igyekszik vigasztalni, lelket önteni beléjük.

1659 augusztusában Havasalföldre szállítják át a tatárok, mert a váltságdíj nagyobbik felét már megkapták. Kemény — az otthonról jövő riasztó hírek hallatára — eldönti, hogy az alkalmas pillanatban vállalja a fejedelemséget, ha Rákóczi végleg eltűnik a színről. Torda mellett, Keresztesmezőn, az erdélyi hadak hagyományos gyülekezési helyén találkozik évek után először Barcsaival. Ez azonnal felajánlja Keménynek a fejedelemséget, de Kemény "szolga volta" erősebb, Rákóczi György életében, emennek ellenében nem kíván még Erdély élére állni. Inkább elvonul a politikai küzdelmektől, akárcsak Barcsai, Kemény is most látja idejét a nősülésnek. Régi szerelmével, Lónyai Annával kel egybe. (Első feleségét régen eltemette, gyermekei felnőttek már.) Aranyosmedgyesen tartózkodik leginkább, ez lehetett életének — talán — utolsó felhőtlen időszaka.

Nem sokáig örülhet a nyugalomnak. Politikus és hadvezér, aki nem saját ura idejének: a császáriak keresik meg, s 1660 nyarának végén már köztük találjuk Rákóczit. Itt éri utol az erdélyi rendek követsége is. Hívják, jöjjön, teremtsen rendet, buktassa meg a tehetetlen és töröknek gazsuláló Barcsait. Jó hátszelet is kap, a császáriak látván a felháborodást Várad eleste miatt, hajlandók felszerelni egy expedíciót, mely a Partiumban hódító törökre menne. Kemény engedelmeskedik tehát a felszólításnak, megkeres minden érdekelt felet, s 1660. november 2-án kiáltványban tudatja az erdélyiekkel: visszatér az országba, nyílt harcot hirdet Barcsai Ákos ellen. Az északi várak és vármegyék a pártjára állnak, s üjesztendő napján Szászrégenben fejedelemségre emelik. (Barcsai meghajol akaratok előtt, félreáll, hogy fél év múlva orgyilkosok kezétől vesszen el. Mennyi lehetett Kemény bűnrészessége ebben, ma is vitatható.)

Kemény úgy látja, nincs mód a Portával való megegyezésre, ezért az áprilisi országgyűlésen bejelenti, hogy Erdély szakít a portai hatalommal, s az országot I. Lipót császár oltalmába ajánlja.

A szakítás azonnali következménye, újabb török támadás Belgrád felől 1661 májusában. A muzulmán hadak egy hónap múlva benyomulnak Erdélybe.

Kemény János meghátrál a túlerővel szemben, Szatmárba vonul vissza. Időközben megbízottja, Teleki Mihály útján ígéretet tesz, hogy a fejedelmi várakba

bajlandó császári katonaságot befogadni, ha a Hadi Tanács felmentő seregeket küld a török ellen.

A császári hadigépezet végre mozgásba lendül. Várad eleste felrázta Lipót környezetét is. Hogy Erdélyről elvonják a törököket, az eredeti elképzelés szerint Raymund Montecuccoli tábornagyot, az európai háborúk hőst Esztergom és Buda ostromára küldenék, ami ésszerű és kivitelezhető plánumnak látszik. Montecuccoli elindul, s ekkor minden hivatalos indoklás nélkül — valószínűleg Kemény fellépésére — megmásítják Montecuccoli úticélját: Erdélybe irányítják seregeivel együtt. A hadvezér idegenkedik az ismeretlen tereptől, az átvonulás a Felvidéken nélkülöz minden előkészületet, a seregek rossz időben és pocsék útviszonyok között menetelnek, éhség és rablás-fosztogatás kíséri őket, a lakosság menekül a közelgő hadak elől. Kétheti keserves vonulás után, 1661. augusztus 30-án Majténynál az olasz generális egyesíti csapatait Kemény várakozó erdélyi hadaival. Ám a dologban végül is nincs sok köszönet. Szeptember 15-én Kolozsvár alá érkeznek, melyet két nap múltán a fejedelem felesket saját hűségére... és 18-án Montecuccoli seregével együtt sarkon fordul, sorsára hagyva Kemény Jánost. A tábornagy értelmetlennek találta fölvenni a harcot a török túlerővel szemben; egyetlen dolgot mégis tesz, Erdély északnyugati várait megrakja császári őrséggel.

Nyíltan azonban mást mond Keménynek (Bécs álláspontja időközben megváltozott, a Hadi Tanácsban azok kerekedtek felül, akik nem akarnak nyílt háborúba keveredni a Portával Erdély vagy magyarok kedvéért sem): látják — úgymond Montecuccoli — ,hogy a Fényes Porta nem kívánja megszállni Erdélyt, s nem akarja eltörölni a föld színéről az aprócska államot, hiszen az országgyűlésnek "megengedett", hogy fejedelmet válasszon szeptember 14-én Apaffi Mihály személyében. Az indoklás több mint furcsa...

Kemény nem tehet mást, kihúzódik újfent Szatmár felé.

A következő esztendő januárjában még egyszer megkísérli a lehetetlent, Erdélyt magához hódítani: a Székelyföld felé igyekszik, Segesvárt akarja megszerezni, de Apaffi gyorsabb, megelőzi Kemény Jánost. Apaffi egyezséget ajánl, Kemény válasza az elutasítás, a fejedelem köveit is letartóztatja.

Apaffi nem csupán birtokon belül van, de a török is mellé siet, s Kemény ezeknek a csapatoknak az egyesülését sem képes megakadályozni. Hívei azt tanácsolják, tárgyaljon Apaffival, vagy vonuljon vissza ekkora túlerővel szemben. Kemény azonban kapkod, cselekedetei azt sugallják, hogy személyisége szétesett a kilátástalan küzdelemben. Nem tér ki a döntő ütközet elől, mely Segesvár közelében, Nagyszőlősen fejlődik ki kettejük között. Egy óra eldöntötte a csata s vele együtt Erdély sorsát: a török spáhik egyszerűen elsöprik Kemény lovasságát. A szerencsétlen fejedelem lováról lebukik (mint egy évvel korábban Rákóczi, mint harminc évvel később a vén Teleki Mihály), és a sebesült Keményt a lovak tiporják agyon. Testét soha nem találták meg, bár Erdély-szerte azt suttozták, hogy a vetélytársak nélkül maradt

apanagyfalusi APAFFI MIHÁLY

(1632. XI. 3.— Fogaras, 1690. IV. 15.)

temettette el titokban.

Ki hát az "utolsó" erdélyi fejedelem? Szerencsétlen báb, avagy a megfogyott szerencséjű végnapok középszerű játékos?

Az utókor sok rosszat hordott föl Apaffi történeti alakjára, a szépírók sokkal megértőbbek voltak személyével, mint a történészek. Szekfü Gyula például azt mondja róla: "Lassú észjárású, inkább tehetségtelen, emellett részeges, a borivás hatása alatt hirtelen haragú ember volt, aki mellett a politikai dolgokat felesége, Bornemissza Anna vezette, nagy vagyonszerző, zsugori, okos asszony." Udvara — állítja másutt — "nem sokban különbözött egy-egy német duodec-fejedelemétől (tucat-uralkodótól), ahol a főszemélyek mindnyájan közelről ismerték egymást, és a politika ügyeit családiasan, folytonos pletykák, hatásköri és rangsorbeli veszekedések közt intéződött el".

A történeti kutatás az utóbbi években némiképpen korrigálta az általánosságban is elmarasztaló képet. Ami az állandó "borivást" illeti, vagy a hütlenségi perek gyakoriságát, magyarázhatjuk a fejedelem szorongásával, a bizonytalanság és ideges légkör folytonosságával is. Volt mitől szorongania a fejedelemnek, hiszen megválasztása is teljesen meglepetésszerű volt: a szerdár, a török hadjárat vezetője, néhány nemesúrra és szász patrícusra ráparancsolt, hogy tartsanak országgyűlést, válasszanak valakit maguk közül fejedelemmé az áruló Kemény János helyett. Előbb egy marosvásárhelyi polgárembert, Tarisznás Györgyöt kínálták meg, de elég hamar elvetették a szokatlan ötletet. Tanácsalanságukat látva a szerdár már azzal fenyegetőzött, hogy egy szász papot ültet föléjük, ha nem határoznak gyorsan. A rendek közül senki sem merte vállalni a török kreatúrájának bálátlan szerepét, míg valakinek eszébe jutott Apaffi Mihály neve. Ártalmatlan fickónak tartották, nemrégén szabadult ő is a tatár fogságból, ahová Lengyelországból hurcolták, s Ebesfalván időzött kastélyában. Nosza, küldönc ment utána és valósággal kirángatták felesége mellől. 1661. szeptember 14-én a Libáncs vagy Borjúmező nevű, Vásárhelyhez közel eső réten nagy hirtelen megválasztották fejedelemnek, és két nap múlva a szultán követte fejébe nyomta a fejedelmi süveget.

Az újdonsült uralkodó érezte, tudta, hogy electiója nem volt teljesen törvényes, ezért november 20-ra egy újabb országgyűlésre trombitáltatta össze az urakat Kis-selykre (Medgyes szék), ahol aztán megejtik a hivatalos beiktatást. Apaffi határidőt is szab: 15 nap alatt minden erdélyi eldöntheti, a törvényes fejedelem, avagy Kemény oldalára áll.

A kettős uralom az 1662-es januári nagyszőlősi csatáig tart, utána Apaffi tényleg az egyetlen uralkodó marad 1690-ig. Bár megállapításunk erejéből sokat levon az a tény, hogy a Porta és a nagyvezírek Apaffira korántsem tekintenek akkora res-

pektussal, mint Bethlenre vagy mondjuk Rákóczi, gyakorlatilag szinte a román vajdák szintjére süllyed vissza a fejedelem tekintélye. És persze feltűnnek a trónkövetelők, akik a divánpasák körül serteptélnek, végül a legkomolyabb ellenfél — Thököly.

A fejedelem tulajdonképpen tudós alkat: a kártéziánizmus racionális tanain nőtt föl, érdeklődését legkivált a bölcsélet és az isteni tudományok kötötték le; a látcsövek, órák, a csillagászat rejtelmek foglalkoztatták. Szeretett elmélkedni, írni, pepecselni, fordítani, hiszen mindezek megnyugtatták zaklatott kedélyét, elszigetelik a napi taposomalomtól. S van is jó oka elvonulni kedvenc Marcus Wendelinusához, mert a hosszú hanyatlás kora minden volt, csak a nyugalmas szemlélődés nem. Legalábbis itt, Közép-Kelet-Európában.

Noha kényszerből vállalja el az ország első méltóságát, mégis jó politikusnak bizonyult — állítja Várkonyi Ágnes, a korszak összefoglalójában. Mindenekelőtt csendességet hozott a fejedelemség számára, alatta elmaradtak a sorozatos török-tatár dúlások. Mindig kész volt — legtöbbször kudarc nélkül — megvesztegetni a divánpasákat guruló aranyakkal, szép ajándékokkal, s a Portának már trónralépésekor megígérte, hogy kifizeti azt a tetemes hadisarc hátrálékot, mely még Barcsai országálásától maradt Erdélyre. A vaskövi békével (1664) a török amúgy is elállt attól, hogy fegyveresen vegzálja továbbra is Erdélyt, ugyanakkor a császár elismerte a félhold uralmát Várad és a Partium felett. Erdély státusza változatlan marad.

Apaffi gondosan válogat a fejedelemség politikusai között: az elnehezülő idők-höz mérten mozgékony politikusokat választ, Teleki Mihályt (aki a fejedelemnek sógora is volt), Bánffy Dénest, akire a katonai ügyeket bízta (ő is sógora volt Apaffinak), kancellárja a nagyműveltségű történetíró Bethlen János, s már kora ifjúságától a fejedelem körüli szolgálatot látta el Bethlen Miklós, az Apaffi-kor s az uralom-áltás legképzettebb politikai-irodalmi koponyája.

Rákóczi politikai vonalvezetéséből átveszi a királyságbeli politikusokkal való kapcsolattartás gyakorlatát, a törökök minden mozdulatáról titokban tudósította a magyarországiakat teljes uralkodása alatt. Nyíltan nem szakadhat el a Portától, ehhez sem elég katonai-gazdasági ereje nincs, sem a nemzetközi erőviszonyok nem kedveznének a lépésnek a török-ellenes felszabadító háború előtt. Ezzel magyarázható, hogy kénytelen engedelmeskedni a szultáni parancsoknak, amikor az erdélyi hadakat is fegyverbe szólítják a Habsburgok, a királyi Magyarország ellen a török—tatár—moldvai—havaselti seregek mellett. Ott kell lennie 1663-ban Érsekújvármegvételenél, majd húsz esztendővel később Kara Musztafa nagyvezír oldalán a Bécs elleni hadműveletekben.

Apaffi Mihály taktikája egyszerű, bár nem mindig célravezető: addig halogatni a segélyadást, amíg az magától elalszik, avagy csupán az utolsó pillanatban engedelmeskedni a hadiparancsoknak, s amott is a tessék-lássék részvétellel "bizonyítani" a szultánhoz fűződő hűséget. Ugyanakkor szüntelenül járattja embereit az ellenséges vonalakon át a várvédőkhöz, a török ellenségeihez, s megsúgja a haditerveket, ha azok értésére estek.

A török 1663-ban még azon gondolkozott, hogy a maradék magyar területek meghódítása után Apaffit emezek királyává teszi, de most győzött az a politikai-katonai félelem, amely a törököt arra intette, hogy ne engedje egy kézben összpontosítani Erdély és Magyarország uralmát, még akkor sem, ha ez a király a török föltétlen kiszolgálója lesz. Amúgy is talált alkalmasabb jelöltet erre a célra, aki magamagának hódított el egy jó darabot Felső- és Alsómagyarországból, s kassai székhellyel saját fejedelemséget kreált — Thököly Imre személyében.

Apaffi, uralkodása kezdetén egy másik, régebb elejtett szálon is igyekszik aktívabbá tenni külpolitikáját: a protestáns Nyugat-Európához közeledik, felújítja a kapcsolatokat az angolokkal, Bethlen Gáborra való hivatkozással. És persze, közvetlen szomszédait sem hanyagolja el, jó viszonyra törekszik a román fejedelemségekkel, akiket szintén igyekszik bevonni egy nemzetközi török ellenes koalícióba, vagy legalábbis előkészíteni a terepet felvételükhöz a Ligába. Lipót császár ismerve Apaffi sok szálon futó politikáját, hivatalosan is fölkérte Erdély urát, hogy vegyen részt egy megindítandó támadó háborúban a muzulmán uralom ellen Magyarországon. Az 1664 nyarán kirobbantott konfliktusban a császári csapatok sikeresen harcolnak, és augusztus 1-én Szentgotthárdnál győzelmet aratnak, de — mint jeleztük — ennek gyümölcseit Erdély nem élvezheti, mert a vasvári békét, nem kicsiny kárára, nélküle kötötte meg titkon a hadvezetés Bécsből. (Apaffinak pl. bele kellett egyeznie, hogy lerombolják Székelyhíd várát, mely a legerősebb támaszpontja volt Váradal szemközt.)

A nyilvánvaló elszigetelési kísérletet — a vasvári béke szerint Erdélyt egyetlen nagyhatalom sem segítheti, mert az a szultán vazallusa — Apaffi ügyesen taktikázó diplomatái és Teleki Mihály törik szét, miközben a fejedelem igyekszik egyensúlyozni a nagyhatalmak között, a franciák és a lengyelek felé tájékozódik.

A Lipót abszolutista és zsarnoki politikájával elégedetlen magyarországi kurucokat, bujdosókat, az elbocsátott végvári vitézeket befogadta a Partiumba. Támogatta őket pénzzel, erkölcsileg, anyagiakkal, eltűrte ezek szervezkedéseit, és katonai támadó hadműveleteiket, hallgatólagosan jóvá is hagyta az efféle akciókat. Sőt, Teleki Mihályt főgenerálisként az élükre állította, bár Teleki távolról sem bizonyult olyan jó hadvezérnek, mint amilyen kiváló volt politikusnak.

Udvarában két orientáció is küzdött egymással, egyfelől azok, akik a francia kapcsolatokat és befolyást szerették volna megerősíteni, más részről pedig azok, akik a császárban bíztak, tehát az ún. "német párt" emberei. Teleki Mihály, aki az előbbinek volt híve, kezdeményezője, a fejedelem beleegyezésével letörte az utóbbiakat, Bánffy Dénest, a hangadót pedig kivégeztette. Franciaország uralkodója, XIV. Lajos maga is szívesen támogatott minden olyan erőt itt Kelet-Európában is, amelyik a Habsburgok hatalmát gyengítette. Ezért aztán lengyel közvetítéssel 1675-ben a franciák követe egy előzetes megállapodást kötött Apaffival Fogarasban, majd 1677-ben Varsóban a fejedelem megbízottja Absolon Dániel egy végleges szövetség aláírásához kapta meg az engedélyt Párizssal. Ennek értelmében Lajos 100 ezer tal-

lért irányzott elő a kuruc bujdosók támogatására. Thököly lett ekkor a hadak generálisa, bár Teleki a főgenerális. A kurucok valóságos háborút indítanak, viselnek éveken keresztül a császáriak, Lipót katonái ellen, jókora területet hódítva el, szabadítva fel maguknak.

Thököly ekkor már a hadak egyedüli vezére, minthogy Telekit nem kíséri a hadiszerencse, s 1682-ben Apaffinak Fülek alatt meg kell érnie a megszégyenítést, hogy a török Thökölynek felajánlja a királyi címet. Ám a kiváló hadvezér csupán Felső-Magyarország fejedelmének címezteti magát.

Apaffi és Teleki rájönnek, hogy a török ellenük játszotta ki folytonos támogatásával Thökölyt, s így megosztotta a tőle függő nem hódoltsági területek erőit, Erdély ugyanakkor elveszítette a kuruc hadakat, melyekből Thököly Imre teremtetett ütőképes katonai erőt, de amelyet Apaffiék is fel szerettek volna használni saját céljaikra. A fejedelem és környezete mégsem csügged, a nyugattal való kapcsolatok ápolását tartják szem előtt, bár most már a császáriakhoz jobban kell közeledniök, mert Franciaország nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s békét kötött a hollandiai Nijmegenben a Habsburgokkal (1678). Különösen ez lesz az egyetlen követhető út hosszú távon, miután 1683-ban Apaffinak hadba kell vonulnia a török sereggel, Bécs elfoglalására. Az erdélyiek nem kapnak közvetlen ostromlói feladatkört, nekik csupán a Rába és a Rábca hídjait kell őrizniük Győr térségében. Apaffi a csatavesztés után, amint teheti, hazasiét Erdélybe, arra hivatkozva, hogy katonáit a táborban járvány tizedeli.

És ekkor egy váratlan fordulattal Apaffi akaratán kívül megint elnyeri Konstantinápoly kegyeit: Bécs ostroma 1683 szeptemberében megghiúsult. A törökök katasztrófális vereséget szenvedtek Párkánynál Lotharingiai Károlytól. A felelős: Thököly, aki elmulasztotta a nagyvezír megsegélyezését. Apaffinak tehát megengedik, hogy fiát, az ifjabb Mihályt 1683 végén trónjának örökösévé tegye. De már késő, hiszen a hódításoknak vége szakadt, a törökök a 16 éves felszabadító háború során elveszítik a teljes Magyarországot, Erdély pedig néhány év múlva újabb járomba hajtja a fejét, a Habsburgokéba.

1684-ben Lipót felajánlja Apaffinak, hogy csatlakozzék a nemzetközi Szent Ligához, mely ebben a háborúban most már a támadó-felszabadító szerepet vállalta magára, ám a fejedelem és vezérkara óvatos, ugyanis úgy ítéli meg, hogy a félhold túlságosan közel van még Erdély megkurtított határaihoz. Teleki viszont cselekszik: 1685 tavaszán titokban kercesőrai birtokán (Fogaras) a császáriakkal szerződést ír alá, mely sokféle garanciával körülbástyázva, igyekszik átmenteni a fejedelemségkori állapotokat az Erdély felszabadulása utáni időkre is. Ennek értelmében ugyan Lipótot királyának tekinti, és a fejedelemség váraiba császári katonaságot kell befogadnia, élelmeznie, ugyanakkor azonban a császárnak szavatolnia kell Erdély önállóságát (!), és az országot felveszik a Szent Liga tagjai közé.

Ahogy közeledik a győzedelmes háború a fejedelemséghez, úgy válik egyre in-

kább holt betűvé a kercsesórai egyezség. Apaffi mind többször küld követet Bécsbe, s a császári ügynökök száma is megszapörödik Fogarason, Fehérvárott; a császáriak ajánlatai egyre követelőzőbbek lesznek, mind kevesebbet ígérnek, s mind többet kérnek a kis országtól. Apaffi és Teleki nem adják fel egykönnyen a mérközést, megpróbálnak ellensúlyozásul a lengyelek felé közeledni, XIV. Lajos franciáihoz is kapcsolatot találni. 1687-ben be kell fogadniok Lotharingiai Károly hadait téli szállásra, dacolva az országgyűlés elutasító határozatával. Az erdélyiekben a régi rossz tapasztalatok dolgoznak a császáriakkal szemben, a török uralma már ekkor is könnyebbnek tűnik az erdélyi urak szemében, pedig még fel sem mondták a vazallusi viszonyt Konstantinápolyal. Az újabb, a balázsfalvi szerződés (1687 októberében) szabályozni igyekszik a császáriak jelenlétét és hadtáprendszerét Erdélyben, a következő esztendőre azonban már kicsúszik a fejedelem és Teleki kezéből a kezdeményezésnek még az illúziója is: Erdélybe érkezik rendcsinálásra az eperjesi hóhér, Caraffa tábornok. Bécs nagyon fontosnak tartja Erdély megszerzését és beágyazását a saját uralmi rendszerébe, ugyanis ez a további felszabadító hadjáratok egyik biztos hadtápjá és hátországa. Antonio Caraffa katonai terrort vezet be, letöri a városok ellenállását, és a Fogarasba visszahúzódtott és előzvegyült fedejelmet (Borne-missza Anna abban az esztendőben hunyt el) megzsarolja: arra kényszeríti a búskomorságba esett Apaffit, hogy mondjon le önálló politikájáról, mondja fel a Portának járó hűségesküt, fogadja el a Habsburgok örökös királyságát országa felett. Emellett a fogarasi szerződés kötelezi az országot 700 ezer tallérnyi évi adóra.

A világ a közép- és délkelet-európai csaták zajától hangos, a török folyton veszít, és nincs erő, mely feltartóztathatná a végórát. Szinte észrevétlenül hal meg Apaffi Mihály 1690 április 15-én a komor fogarasi várkastélyában.

Amint a töröknek értésére esik a gyászos hír, azonnal kiállítja az új fejedelem részére a fermánt. Ám ebbe nem a kiskorú II. Apaffi Mihály neve kerül be, hanem a leáldozó szerencséjű késmárki gróf Thököly Imréé.

THÖKÖLY IMRE

(Késmárk, 1657. IX. 25. — Nikomédia, 1705. IX. 13.)

kinevezésének azonban érvényt kell szerezni, hiszen ő — akkoriban éppen Havasalföldön a török mellett lovastisztként csatározik — nem tudja elfoglalni Erdély uralkodói székét. Az ifjabb Apaffi Mihály kinevezését Teleki és Heissler császári tábornok megakadályozta, de az ország gyeplőit még mindig a vén Teleki Mihály tartja a kezében, bár ez csupán illúzió, ugyanis a tényleges úr a császári megszálló seregek parancsnoka.

A török kegyelméből lett fejedelem nem erdélyi ember, bár hosszú ideig élt itt mint menekült. Apja, Thököly István, részt vett az 1670-es Wesselényi-féle összeesküvésben Magyarországon, s a megtorlás során életét veszítette. Birtokait a császár elkobozta, így 13 esztendő fia földönfutóvá lett. Eperjesi kollégista volt,

még a műkedvelő színészetbe is belekóstolt, ugyanis egykori iskolájában Magyarországi királyt (!) játszotta gyermekfejjel. Thököly István az utolsó pillanatban fiát kiszöktette Árva várából, és erdélyi rokonságához küldte. A tízesztendős gyerek Máramaros főispánja lesz, de nagykorúsításáig Teleki Mihály gyakorolja az adminisztrátori teendőket. (Thököly elődje az 1667-ben elhunyt egykori erdélyi fejedelem, Rhédei Ferenc volt.)

A vakmerő ifjú 1678-ban már a bujdosók között a generálisi rangig verekedte fel magát, kitűnő katonának bizonyult, aki mert kockáztatni, és elgondolásait kemény kézzel valósította meg. Személyisége a közepszerű és óvatosan taktikázó erdélyiek közül kirítt, igen hamar népszerű lett. Talán egyetlen vonás hiányzott belőle: a felelősség érzete, nem számolt sohasem kellően lépéseinek következményeivel. Egyelőre azonban mellé szegődött a hadiszerencse, és ez sarkallta folyton újabb cselekedetekre.

Sikeres támadásaival elhódította a királyságtól az alsó-magyarországi bányavárosokat, s ezek birtokában saját fejedelemségét szerette volna megalapozni. Teleki Mihály előbb még protektora volt, ám ettől kezdve ellenségévé lesz. A korabeli pletykák szerint Thököly megkérte Teleki leányának kezét, de végül mégsem esküdött meg vele, s ez lett volna ellenséges szembenállásuk valódi oka. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a leáldozó csillagzatú szultáni birodalom Thökölyben a jövő emberét kereste és látta meg, elhalmozta kegyeivel az erdélyiek rovására. 1682-ben a nagy területek fölött úrrá lett ifjút királlyá kiáltja ki, Thököly azonban — Bethlen és Bocskai példájára — nem fogadja el a címet, csupán Felső-magyarországi Fejedelemelemnek mondja, írja magát.

Fellépése váratlan földmozgást vált ki. 1681-ben a császár magyarfaló tanácsosai megrettenve Thököly sikerein és táborának gyors növekedésétől (hiszen az elbocsátott végvári vitézek, kismesek, városi polgárok álltak át tömegesen hűségére, főnemek rokonszenveztek a kurucok mozgalmával), húsz esztendei szünet után összehívják a magyar országgyűlést, és helyreállítják nagyrészen az ország hagyományos jogrendjét, betöltik a nádori hivatalt. Az országgyűlési határozatok révén Thököly tömegbázisa némiképp csökken, minden ajánlkozása a császáriak felé ettől kezdve elutasításra talál, ami végső soron egyértelműen és visszavonhatatlanul a törökök karjai közé hajtja őt és mozgalmát. (Ez akkor még nem látszik iránytévesztésnek, csupán lépéshátrányba kerül, utóbb azonban Thököly beszorul egy korszerűtlen szövetségbe, mely elszigetelődéséhez, végül bukásához vezet.)

Thököly öröklí Erdély szövetségi politikájának orientációját: ő is a franciákra tekint, hiszen az 1677-es varsói szerződésben megjelölt segélyösszegek és csapatkiegészítések hivatalos címzettjei, kedvezményezettjei a magyarországi bujdosók, akik Apaffi védelme alatt állnak. Thököly érdeme, hogy a kurucokat kitűnő stratégiai érzékkel mozgékony, támadó szellemű könnyűlovassággá és gyalogseregekké szervezi, és győztes hadjáratokba vezeti. Az hadak ellátását viszont nem oldotta meg, így katonái gyakran megsanyargatták az elfoglalt területek polgár-
s

kosságát, hadi adói és elszállásolásai ellen a vármegyék nemegyszer panaszkodtak, elégedetlenkedtek. Thököly fejedelemként önállósította magát, és közvetlen kapcsolatot épített ki Párizssal. A lengyelektől is remélhetett némi subsidiumot (segélyt), míg a császár fegyverszünetet nem kötött Sobieski János lengyel királlyal, és szövetségesévé nem tette Varsót. Erre a Habsburgoknak komolyan szükségük is volt, mert 1683-ban Kara Musztafa nagyvezér Bécs bevételére indult.

Van olyan jel, amely arra utal, hogy Thököly nem tekintette célnak Bécs elfoglalását, csupán eszköznek, amely megteremtheti Magyarország integritását az ő királysága (fejedelemsége) mellett, akár a török protektorátus vállalásával is megterhelve. Mint tapasztalt stratégia, tisztán látta, hogy a portai hadak amúgy sem tartatnák huzamosabban birtokukban Bécset, Kara Musztafa seregeinek katonai hatósugara gyenge lett volna, ha figyelembe vesszük az elfoglalt város és a hadak bá-zisa közötti nagy távolságot.

Thököly számára sokkal életbevágóbb volt fejedelemségének megvédelmezése, megtartása, melyet 13 esztendő küzdelmei árán szezett meg, s amely szinte bizonyosan ki lenne téve a császári seregek ellentámadásának, amint a törökök visszavonulnának az ősz vége felé téli szálláshelyükre, a Balkán-félszigetre.

Azt is tudjuk, hogy Sobieski János lengyel király még az ostrom előtt titkon érintkezésbe lépett a kuruc "királlyal", és figyelmeztette őt, hogy hadai hátba támadják a kurucokat, amennyiben azok Bécs ellen vonulnának Kara Musztafával együtt. Ez a kilátásba helyezett "második front" is mérséklőleg hatott a fejedelemre.

A török reáparancsolt szövetségesére, Thökölyre, hogy a Bécs elleni hadműveletekben vegyen részt csapataival, Thököly késlekedik a fentebb előadott okok miatt. Sőt: felajánlja szolgálatait a győztes hadvezérnek, Lotharingiai Károlynak, aki szívesen is fogadná, de Bécs mereven elzárkózik Thököly javaslatától, emez ugyanis cserében csupán annyit kér, hogy ismerjék el felső-magyarországi fejedelemségét. Az elutasítás háttere nem kétséges: az európai államok tömörülése, a Szent Liga Bécs alatt megfordította a háború irányát, megkezdődhetett a századok óta várt felszabadító háború a félhold ellen, s a császár senkivel sem kívánt osztozkodni a felszabadítandó területeken.

Thököly fejedelemségének központja Kassa volt; államának szervezetlensége, illetve a katonai anarchia miatt intézkedései roppant alacsony hatásfokúnak bizonyultak. Az alattvalók elégedetlenségét csak növelte a protestánsok türelmetlen magatartása, gyakori volt a katolikusok elleni méltánytalanság: iskolákat és templomokat vettek el. Ezen felül a felszabadító háború előrenyomulása, Thököly számos hívét készítette arra, hogy otthagyja a Habsburg-ellenes tábort, és csatlakozzék a császáriakhoz, akik Magyarország felszabadításában egyre-másra értek el jelentős sikereket. Buda felszabadítása 1686-ban döntő hatással volt az egész ország hangulatára, közvéleményére, mely Thököly ellen fordult. A keresztény szolidaritás nagyobb vonzerőt jelentett ettől kezdve, mint a bujdosó kuruc élet kilátástalansága.

1684 második felétől kezdve a felszabadító császári hadak ostrom alá vették Thököly megerősített várait. A következő évben ezek sorra elestek. Még a legtávolbb Munkács vára állott ellen. Ostromához 1686 márciusában láttak neki, s az erősséget Thököly Imre felesége, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem özvegye védte hősieen két esztendőn át. Cserei Mihály méltán jegyezte fel róla: *"Thökölyné bátor s férfi módon termett asszony volt."* (Thököly 1682-ben kapott engedélyt a császártól, hogy Zrínyi Ilonával egybekelhessen. E házasság révén a hatalmas Rákóczi-vagyonnak is birtokába jutott. Felesége 14, más vélemények szerint csupán öt esztendővel volt idősebb Thökölynél. Szabályos szerelmi házasság volt — vallja a történetírás egyöntetűen a kortársak nyomán; a felső-magyarországi fejedelem kiváló nevelőapja lett a jövőnd erdélyi fejedelemnek, II. Rákóczi Ferencnek, és nővérének, Juliannának. A gyermekek anyjuk oldalán éltek át a 22 hónapos munkácsi várostromot.)

Az 1685-ös év mindenképpen balszerencsés volt Thököly Imre számára. Októberben a váradi pasa ebédre invitálta a fejedelmet, s az ebéd végeztével lefogatta vendégét, és láncra verve küldte a nagyvezírhez, Nándorfehérvárra. A pasa azt remélte, hogy ha Thökölyt kiszolgáltatják Lipót császárnak, akkor a Szent Liga hajlandó lesz fegyverszünetet kötni a törökkel, s így Buda védői lélegzetvételhez jutnak, erősítést vihetnek be a várba. Hamar be kellett azonban látnia, hogy Lipótot nem lehet efféle, akkor már kisztűlűnek számító "ajándékkal" lekenyerezni, ezért Thököly rövidesen szabadlábra kerül, és maradék hadaival együtt 1686-tól besorozák a török lovasság mellé.

1690-ben teljes komolysággal készülödni kezd az erdélyi fejedelmi szék elfoglalására. Már az előző esztendőben Constantin Brâncoveanu, havasalföldi uralkodóval véd- és dacsövetséget köt, így kívánja biztosítani hátát erdélyi bemenetele idejére.

A Habsburg uralomra berendezkedő Erdély vezetői nem hittek abban, hogy Thököly valaha is megpróbálja fegyveres úton fejedelmi jogcímét érvényesíteni, ezért sem Heissler, sem Teleki nem készült komolyan a védelemre. Nem adtak hitelt az egyre sürűbben érkező fenyegető híreknek, a Kárpátok szorosainál is csak afféle gyenge preventív készülettel éltek. Legfennebb a volkányi és a vöröstoronyi szorost erősítették meg, mire 1690 augusztusában Thököly hihetetlen bravúrral és emberfeletti erőfeszítések árán nem a járható szorosokon keresztül tört be Erdélybe, hanem a Déli Kárpátok járatlan pásztorösvényein és meredek lejtőin ereszkedett be a Barcaságba, a császáriak hátába kerülve, és Zernyestnél foglalta el harci állásait. Augusztus 21-én Thököly régi dicsősége látszik visszatérni: a császáriakat megfutamítja, a székelyek mellé állnak, Heissler generális a fogságába esik, Teleki Mihály pedig holtan marad a csatamezőn.

A szászok is Thökölyhez csatlakoznak, ugyanis Erdély népe máris keservesen tapasztalta, mit is jelent a császári hadak jelenléte a török fennhatóságával szemben.

Országgyűlést hirdet szeptemberre, mely 15-én valóban meg is nyílik Keresztényszigeten (Szeben), s ahol a rendek beiktatják a fejedelemségbe. A gyűlés megerősíti Erdély fejedelemség-kori alkotmányát, szavatolja a négy bevett vallás (katolikus, református, unitárius és lutheránus) szabad gyakorlását. Thököly ígéretet tett, hogy tiszteletben fogja tartani a rendek szabad votumát (azaz fejedelemválasztói jogát), és a három nemesi nemzet kiváltságait.

Még egyszer megkísérli a közeledést Bécshez: haderejét hajlandó lenne a császár mellé bocsátani, ha az elismeri erdélyi fejedelemségét. Magának birodalmi hercegi címet kér, s hogy a megkötendő egyezmény két kezeze Lengyelország és Velence legyen. Az ajánlattal a fogságában tartott Heisslert küldi a császárhoz, de egyetlen kézzelfogható eredmény születik csupán, feleségét, akit Munkács bevételére őta a császár őriztet, most szabadon bocsátják, s Zrínyi Ilona csatlakozik férjéhez. Thököly gesztusa közvetve mégis hozzájárult ahhoz, hogy Erdély valamivel biztosabb és jogszerűbb státust nyerjen a császártól, ugyanis még Thököly támadása előtt az erdélyi rendek Bethlen Miklóst küldték tárgyalni a császárvárosba, azzal a céllal, hogy érje el: az ország alkotmányosságát a Habsburgok tartsák tiszteletben. Míg Thököly fel nem lépett, Lipót hallani sem akart az alkuról, szeptember-októberben azonban minden ellenvetés nélkül elfogadta az erdélyi rendek feltételeit. Ez volt a Lipót-féle diploma, mely az erdélyi közjog alapja lett hosszú évszázadokra (Diploma Leopoldinum).

Thökölynek azonban már nem jut ideje arra, hogy saját ajánlatára kézhez vegye a császár válaszát, ugyanis Bádeni Lajos, császári hadvezér Belgrád alól Thököly ellen indul. A Habsburgok nem akarják átengedni Erdélyt senkinek sem, stratégiailag és gazdaságilag is kulcsfontosságúnak tartják a tartományt, így azután mindent megtesznek visszaszerzésére.

A fejedelem kerüli a nyílt összecsapást, ezért 1690. október 25-én sietve elhagyja Erdélyt, ezzel uralkodásának is örökre vége szakad. Helyébe Guberniumot állítanak fel, melynek hivatalosan II. Apaffi Mihály nagykorúsításáig kellene kormányoznia az országot, de Apaffit soha sem engedik trónra lépni, mondvacsinált ürüggyel Bécsbe rendelik, és haláláig házi őrizetben tartják (1713).

Thököly kénytelen ismét a török mellé szegődni, kötelékükben harcol, ám az 1699-es karlócai béke, mely a Porta legyőzését szentesítette, egyben arra kényszerítette a török kormányt, távolítsa el Thökölyt Magyarország és Erdély közeléből. Konstantinápoly hajlandó az áldozatra, a béke nevében: 1702-ben híveivel együtt a szerencsétlen fejedelmet is Kis-Ázsiába, Nikomédiába száműzi életfogytiglan. Felesége a következő esztendőben meghalt, így szinte teljesen magára maradt, elszakadt az európai, a magyar valóságtól. A köszvénytől és magányosságtól gyötört, száműzött Thököly már nem vehet részt, hiába ajánlkozik 1703-tól ahhoz a nagy szabadságküzdelemhez, melyet mostohafia

II. RÁKÓCZI FERENC

(Borsi, 1676. III. 27. — Rodostó, 1735. IV. 8.)

lobbantott fel Magyarországon, majd Erdélyben is.

A mozgalom nem váratlanul támadt, a berendezkedő Habsburg uralommal a társadalom szinte valamennyi csoportosulása elégedetlen volt. A hirtelen megnövekedett adóterhek, a jogfosztás egyre szélesedő pusztításai, az új és szokatlan törvények és túlkapások, a vallási türelmetlenség és a hagyományos rend megbontása még azokat is elégedetlenné tette, aki az uralomváltástól Erdély régi fiáryának visszaszerzését remélték.

A szabadságharcok élére állott 27 esztendő fiatal kora gyermekségétől fejedelemnek nevelték. Unokája volt II. Rákóczi Györgynek és Báthori Zsófiának, apja, I. Ferenc választott fejedelemként II. György helyetteseként már belekóstolt a hatalom gyakorlásába, ám csak néhány hónapig gyöörködhetett újszülött fiacskájában, ui. még 1676-ban elhunyt. (Ő is részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, de utóbb sikerült magát megváltania, és tisztázta a vádak alól magát, a halálos ágyán pedig I. Lipót császárra bízta fiát!) Anyja, Ilona, a Zrínyiek leszármazottja volt, magával hozta a lázadó, összeesküvő hősök és poéták, államférfiak nyugtalanságát, a Zrínyiek nagyratörő zsenialitását.

Az ifjú Rákóczi istenfélő, mélyen vallásos, kitűnő elme és nagyszerű hadvezér, szerény és roppant megnyerő modorú, bátor ember, családja minden erénye, kiválósága egyesült benne. Hatesztendő, amikor mostohaapja, Thököly Imre magával viszi hadjáratába, s gyermekfővel tapasztalja meg Munkács hosszú, kétesztendő ostromát anyja és húga mellett. A császár elválasztja anyjától és hűgától 1688-ban, és Kollonits bíboros beadja Ferenc úrfiát a neuhausi (Csehország) jezsuita nevelőintézetbe. Az itt tanuló nemes- és arisztokrata ifjakkal együtt sajátítja el a tudomány alapjait, kitűnő oktatásban részesül; a prágai egyetemen az építészet és a természettudományok kötik le érdeklődését. (Rákóczi, a Báthoriak kivételével, az egyetlen egyetemet járt fejedelemünk volt.)

Az európai politikai és hatalmi viszonyokat francia-barát sógora, Aspermont gróf szalonjában ismerte meg, ez határozza meg szellemi orientációját is, politikai kapcsolatai is innen eredeztethetők. Mint az erdélyi fejedelmi szék várományosa nyerte el a Hessen-Rheinfeld hercegi család leányának, Sarolta-Amaliának kezét. Nagykorúsításával egyszerre kapta meg a család félországnyi birtokát, így Erdély és Magyarország leggazdagabb főúrává lett. Rákóczi kedvvel és kritikus szemmel olvasta kora államelméleti műveit, tudatosan készült az uralomra.

1694-ben hazatelepült Magyarországra, Sáros megye örökös főispánjává választották, s gyorsan bekapcsolódott az ország közéletébe. Különösen Bercsényi Miklós — későbbi főgenerális — elképzelései, tervei hatottak rá. Szervezkedésüket, egy a franciáknak küldött levél elfogása után, felgöngyölítették, Rákóczit letartóztatják,

Bercsényi pedig Lengyelországba menekül (1701). Még 1697-ben a hegyaljai parasztfelkelők Rákóczinak ajánlották fel a vezérséget, az ifjú főúr akkor még kitért e tisztség elől, Bécsbe ment, hogy a császár előtt tisztázza magát.

Rákóczi Ferencet felesége és rokonai szöktetik meg a fogságból, ő is Lengyelországba megy, hogy előkészítse a felkelést. Már ekkor megtalálták az utat az erdélyi elégedetlenekhez, de amikor 1703 nyarán a mozgalom Magyarországon fellángol, Erdély csupán mellékszínként marad. Lengyel és francia biztatásban nincs hiány, a hadi sikerek az első esztendőben káprázatosak, Rákóczit a társadalom minden rétege támogatja.

Elképzelései szerint Erdélyt átengedné Thökölynek, de a bukott erdélyi fejedelmet a Porta nem engedi be az országba, nem akarja felborítani a császárral kötött karlócai egyezményt (1699). S mikor Thököly maga ajánlkozna, hogy elfoglalná fejedelmi székét — ha Rákóczi kikéri őt Sztambultól —, már késő. Az események meghaladták Thökölyt, Rákóczi nem hajlandó átengedni a fejedelemséget másnak, ugyanis Erdélyre fontos szerep várna a nemzetközi alkudozásokban, régi szövetségi rendszerét szeretné állama szolgálatába állítani. Rákóczival szemben tulajdonképpen nincs komoly ellenjelölt; II. Apaffi Mihályt Bécsből ajánlgatják ugyan, de ez csupán taktikázás, zavarkeltés.

A még Lengyelországban kibocsátott Rákóczi-féle első kiáltvány erős visszhangot kelt 1703 nyarán Erdélyben is, ahol már régóta napirenden vannak a földalatti szervezkedések és parasztlázadások. A kormányszék és az országgyűlés tiltásai senkit sem tartanak vissza attól, hogy a kurucokhoz csatlakozzon, s 1703 végére Erdély északnyugati vidékei már mind Rákóczihoz hajolnak. Nagybánya, Kővár vidéke a legfontosabb kuruc bázisok lesznek. Az ellene küldött császári és erdélyi hadak csatát veszítenek, s a katonaság parancsnokaival az élen átfut Rákócziék hűségére.

A felkelés kirobbanása óta Rákóczi egyszer sem járt még Erdélyben, s egész országlása alatt csupán kétszer tartózkodik benne rövid időre: 1705-ben és 1707-ben, bár hosszabb időt szándékozik maradni, a hadi helyzet és a diplomáciai alkuk mindannyiszor idő előtt elszólították erdélyi hívei köréből. (Nem volt szokatlan, hogy a fejedelem hosszabb ideig hiányzik, ám az teljességgel újszerű volt, hogy csupán futó "vendégként" jelenhetett meg.) Helyette teljhatalmú megbízottai, tábornokai és az Erdélyi Consilium irányítja az ország sorsát, ám ezekre inkább a végrehajtó szerepkör hárult, ugyanis a legfontosabb döntések mindvégig Rákóczi Ferenc kezében összpontosultak.

Rabutin de Bussy, császári tábornok, Erdély főparancsnoka, késve kezdi el szervezni Erdélyt a kuruc támadásokkal szemben, Szébenbe rendeli a törvényhatóságok vezetőit és a kormányszék tanácsosait, hogy elítéljék a felkelést. Az itt megjelentek a hadi helyzet gyors alakulása folytán benn szorulnak Szébenben, Rabutin bizalmatlansága csak tetézi a fogság gyötrelmeit, mert nem akarja kiengedni a nemeseket, tudván, hogy sokan átállnának Rákóczi oldalára. Az innen kiküldött hadvezérek ve-

reséget szenvednek, s — mint már mondtuk — hátat fordítanak a labancoknak, maguk is kurucnak állnak.

Rákóczi kiáltványaiban Erdély összes népéhez szólt, a szászokhoz és románokhoz is a magyarok mellett, számított minden fegyverforgatóra, az ország gazdasági potenciáljára, mellyel a hadak élelmezését kell megoldani, a bányákat pedig a haditermelés szolgálatába kívánta állítani.

1704-ben a császári csapatok Tige ezredes vezetésével szétverik a székelyeket Holdvilágnál, Rákóczi ekkor ébred rá, hogy az erdélyi hadak szervezetlenek, ezért is küldi megbízottját, hogy ütőképes hadsereggé tömörítse a székelyek és román jobbagykatonák alkotta seregeket.

Ugyanebben az esztendőben merül fel konkrétan Rákóczi fejedelemmé választásának ügye, a székelyek és a vármegyék követei felkeresik Rákóczit, és felkérlik, hogy jöjjön Gyulafehérvárra, üljön ősei trónusára. A fejedelemválasztás 1704. július 7-én zajlik le, egyetlen ellenszavazat nélkül, közfelkiáltással. Rákóczi nincs jelen, száz főnyi küldöttség viszi meg neki a megválasztás hírért. A aktus csak akkor válik teljessé, ha Rákóczi személyesen is Erdélybe jön, és átesik a beiktatási ceremónián. Gyulafehérvárott az országgyűlés a hadak ellátásával kapcsolatos kérdéseket is megtárgyalta, de más érdemi vitára nem került sor, ugyanis a császári hadak közeledtére a gyűlés sietve feloszlott. A rendek azt is javasolják levélben Rákóczinak, hogy a Portától kérjen athnámét fejedelemségéhez.

Erdély választott fejedelme egyszerűen bejelenti a szultánnak electióját, de Thököly hazahozatalát nem szorgalmazza.

Az ország közigazgatását a Consilium veszi kezébe, tagjait Rákóczi nevezi ki erdélyi főrendű hívei közül, a Consilium neki tartozik felelősséggel, utasításait közvetlenül a fejedelemtől kapja. Székhelye Gyulafehérvár lett.

Szeben, Brassó és Szászsebes kivételével az ország többi része hol a kurucok, hol a labancok kezén van a nyolc esztendő háborúság idején, az említett három város mindvégig ellenséges marad Rákóczival szemben.

A fejedelem a beiktatást 1705-re halasztja, ugyanis időközben elhunyt I. Lipót, s utódával, I. Józseffel Rákóczi tárgyalásokat kezd elismertetése érdekében. A francia segély birtokában Rákóczi sokkal biztonságosabban alkudozhat, de hamar rá kellett ébrednie, hogy I. József nem kíván tárgyalni vele, tanácsosai a háború folytatását javasolják neki a fejedelemmel szemben. Erdély kérdése a viták legfőbb tárgya, ugyanis a császár nem hajlandó lemondani az országgrésről, Rákóczi pedig ezt tekinti legitim hatalma alapjának, ennek birtokában fogadják el a Habsburg-ellenes európai államok tárgyalópartnernek.

Államának megerősítését két úton látja elérhetőnek. A Szécsénybe összehívott országgyűlés elé terjeszti elképzeléseit (1705), a magyarországi rendeket — lengyel mintára — konföderálja, kimondja a vallási toleranciát, az ország vezető testületét, az Udvari Tanácsot (Consilium Aulicum) szélesebb alapokra helyezi, Szenátussá alakítja át. Az erdélyieket szerződéssel kapcsolja a konföderációhoz, de megtartja Er-

dély különállását. Határozatba megy, hogy sem a rendek, sem Erdély nem kötnek különbékét a császáriakkal egymás tudtá nélkül. Minthogy 1705 szeptemberében megérkezik Thököly halálának híre Magyarországra is, Rákóczi úgy dönt, hogy Erdélybe indul, nincs ugyanis többé alkotmányos akadály annak, hogy beiktassák. Ezzel egy időben azonban a császáriak támadást indítanak Erdély ellen, és hiába van jelen maga a fejedelem is, 1705. november 11-én Zsibónál a kurucok súlyos vereséget szenvednek. A hadak kimenekülnek Moldvába és Havasalföldre, más részük a Partiumban keres menedéket a dúló-fosztogató labancok elől. A bennragadt főurakkal Herbeville generális országgyűlést tartat Segesváron, ahol kimondják Rákóczi választásának semmisségét, leteszik az eskült József császárnak.

Rákóczi nem tud könnyen belenyugodni Erdély elvesztésébe, új haditerveket kovácsol: a Partiumot katonailag átszervezi, a végvárakat saját hadaival tölti fel, igyekszik elvágni a császári kormányzatot Béctől. Erdélyi híveivel Huszton országgyűlést tart. Javaslatára 1706 márciusában kimondják a rendek a Habsburgok trónfosztását, Erdély tehát elszakad I. Józseftől. Eldöntik, hogy Erdély önálló államiségát nemzetközi garanciák mellett kell fönntartani, ezért Erdélyt minden fontos európai békeszerződésbe bele kell foglalni. Nyugaton már évek óta folyik a spanyol örökösödési háború; a svédek, lengyelek és oroszok mellett a Porta is beavatkozott az ún. északi háborúba, Erdély mindezekről remélte helyzete megerősödését a nemzetközi politikában, mint jövőendő egyensúlyi tényezőjét.

1706 végéig Rákóczi seregei szerencsével hadakoznak, és sikerül visszafoglalniok a fejedelemség tetemes részét. De a kormányzás és hadműveletek hatásfokát nagyban csökkentették a kuruc táboron belüli ellentétek: a hadi szolgáltatások növekedése miatt a vármegyék összeesküvést szöttek, a sikkasztások és lopások következtében a seregek ellátása sokat romlott. Rákóczi erélyesen lép fel mindezek ellen. Hogy saját nemzetközi helyzetét is rendezze, 1707 elején eldönti, hogy ismét Erdélybe jön, megejteni végre a fejedelemségbe való beiktatást.

Az ünnepélyes aktus színhelye Marosvásárhely lesz, ide szólítja egybe a rendeket április 5-ére. A dinnyeföldeken történt beiktatás után a jezsuiták templomába megy, majd az istentisztelet után a vártemplomba siet, ahol megkezdődik az országgyűlése. A hadi helyzet megint rosszra fordult, mert Esze Tamás és Pekri Lőrinc főparancsnok nem tudták megakadályozni, hogy a császáriak be ne törjenek Erdélybe, miután felmentették az ostromlott Kolozsvárt és csapatokat, erősítést vittek be az évek óta elzárt Szebenbe. Az országgyűlés a rendi jogok megerősítését akarja elérni, s a katonának állott jobbágyság visszahozatalát a földesúri birtokokra. Rákóczi védelmébe veszi az utóbbiakat, s máris önálló, állandó hadsereg felállítására gondol.

Rabutin császári seregei elől a fejedelem kihúzódik az országból, noha azt tervezte, hogy felszabadítja Brassót, s így közvetlen kapcsolatot teremthet a havasalföldi uralkodóval, Constantin Brâncoveanuval is. A magyarországi helyzet is megkövetelte, hogy ott vegye kézbe a dolgok irányítását, ezért maga helyett Károlyi Sándor generálist küldte Erdélybe. A kurucok minden erőfeszítése

hiábavalónak bizonyult, legtovább Görgény vára tartott ki, 1707 telén és 1708 tavaszán öt hónapig szegült szembe a labancok ostromának. A helyi ellenállási gócok felszámolásával, a császári terror bevezetésével és az amnesztia-ígéretekkel 1708 telére gyakorlatilag Erdély kiesik a szabadságküzdelmekből. Ezt csak tetézte a legfélelmetesebb ellenség "látogatása": megjelent a pestis, amely bőven aratott a háborúktól szenvedő erdélyi városokban.

Rákóczi kezén csupán egy keskeny északkeleti sáv, Munkács és Huszt maradt 1709-re erdélyi fejedelemségéből. Hiába próbálkozott a diplomácia eszközeivel, látnia kellett, hogy a nyugati szövetségesek sorra magára hagyják, a felkelés katonai ereje is kifulladásra jutott. Erdélyt — Savoyai Jenő császári hadvezér erőfeszítéseinek eredményeképpen — levették a békealkuvások napirendjéről, nem is került bele egyetlen európai szerződésbe sem.

1711 elején Rákóczi úgy dönt, hogy Lengyelországban várja meg az európai diplomáciai csatározások döntését, ezzel végleg kiszorult Magyarországról, ahová soha többé nem térhetett vissza. Erdélyi megbízottja, Károlyi Sándor Szatmárra hívja össze a konföderátusokat, és Rákóczi utasításait megszegve úgy határoz, hogy a Pálffy János generális által felkínált fegyverszünetet és békét elfogadja, ugyanis reménytelennek ítélte a további küzdelmet. 1711. április 29-én a szatmári szerződés pontot tett a felkelés végére. Az amnesztia hírére Rákóczi hívei sorra hazaszívárognak, leteszik az esküt a császár hadvezéreinek és tisztviselőinek, birtokaikat így menthetik meg. Kevesen akadnak, akik Rákóczit követik a száműzetésbe, előbb Franciaországba, utóbb török földre.

XIV. Lajos fogadja Rákóczit, de segítséget nem akar nyújtani. A fejedelem birtokait elkobozzák, Rákóczi lassan elszegényedik, visszavonul, emlékiratainak megírásához kezd, melyben tetteit kívánja igazolni, s hogy megélhessen, egyik párizsi ingatlanjában megbízottai játékkaszinót működtetnek.

Amikor az 1717-es esztendőben a Porta újabb háborút készül indítani a Habsburg birodalom ellen, a szultán hívására Törökországba megy, de csalódnia kell reménységeiben, a törökök vereséget szenvednek Rodostóban, a Márvány-tenger partján tengeti életét haláláig. Évekig várt, hitegették, mégsem lett hitehagyott s reménytelen. Törökországban temették el, testét 1906-ban hozták haza, ekkor került végleges nyughelyére, a kassai Szent Erzsébet katedrálisba.

II. Rákóczi Ferencsel lezárul az önálló fejedelemség kora, ő az utolsó a fejedelmek sorában. Ettől kezdve az erdélyi fejedelemség címként szerepel a Habsburg császárok és királyok hosszú titulussorozataiban.

A másfélszáz esztendőnél hosszabb államiság jól kirajzolható vonásokat vészt Erdély gazdasági-szellemi arculatára, melyek mindmáig hatnak. Erdély Európa sajátos régiójává lett, fejedelmei pedig a földrész történelmének személyiségei, szenvedő-cselekvő részesei voltak.

Az erdélyi fejedelemség és uralkodóinak élete igen bő szak- és népszerűsítő irodalommal rendelkezik. Az egész korszakot összefoglalja Szekfű Gyula *Magyar történet* (Bp., 1938) III-IV. kötete, az 1986-ban kiadott *Erdély története* (Szerk. Mak-kai László, Mócsy András és Szász Zoltán) I-II. kötete (Akadémiai Kiadó, Bp.), valamint az utóbbi rövidített változata: *Erdély rövid története* (Szerk. Köpeczi Béla), mely 1989-ben látott napvilágot Budapesten. A régebbi összefoglalók közül: Jancsó Benedek *Erdély története* (Cluj—Kolozsvár, 1931) és a Szekfű nyomán készült Asztalos Miklós — Pethő Sándor *A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig* (Bp., 1934) ajánlható.

Az eseménytörténethez lásd: *Magyarország történelmi kronológiája. II., 1526—1848* (Főszerk. Benda Kálmán). Bp., 1983, illetve *Istoria României în date* (Red. C. C. Giurescu). Buc., 1971.

Az életrajzi adatokhoz: *Magyar életrajzi lexikon*. Budapest, 1967—1969 (I-II. köt.). Fejedelmeink életét feldolgozták többen is. Íme néhány ajánlat: Szentmártoni Kálmán: *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza* (Székelykeresztúr, 1934); Benda Kálmán: *Bocskai István* (Bp., 1941); Nagy László: *A Tündérkert fejedelme. Báthori Gábor* (Bp., 1988); Trócsányi Zsolt: *Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése)*. (Debrecen, 1979); uő. *Erdély központi kormányzata 1540—1690* (Bp., 1980); uő. *Teleki Mihály, Erdély és a kuruc mozgalom* (Bp., 1972); Szilágyi Sándor: *A Rákócziak kora Erdélyben, I-II.* (Pest, 1868); Nagy János: *Székely Mózes, az unitárius fejedelem* (Századok, 1869); Nicolae Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul* (Buc., 1968); stb.

Bethlen Gábor könyvtárnyi irodalmából csak két friss művet jelzünk, ugyanis ezek minden fontos tételről adatokat szolgáltatnak: Csetri Elek: *Bethlen Gábor életrajza* (Kriterion, Buk., 1992), ill. Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* (Kolozsvár, 1992).

Kemény János *Önéletírását* kétszer is kiadta V. Windisch Éva (Bp., 1955, 1982); II. Rákóczi Ferenc *Vallomásaiból* részleteket közölt kitűnő bevezetővel Benkő Samu (Kriterion, Téka-sorozat. Buk., 1976). Báthori István életéhez lásd Veress Endre tanulmányait és cikkeit; életéről nem született jó összefoglaló, sem monográfia. Biró Vencel *Báthory István fejedelem* (Cluj—Kolozsvár, é.n.) című könyvecskéje nem túl ragyogó mű.

Brandenburgi Katalin életrajzát dilettáns-szентimentális munkáscsák kísérelték meg felvázolni, Apaffi Mihály életének feldolgozása még várat magára.

Felsorolásunk korántsem teljes. Az általunk jelzett művekben az érdeklődő további irodalmi utalásokra lelhet, tájékozódhat a szakirodalomról a bibliográfiák és a jegyzetanyag alapján.

János Zsigmond

(Egykorú metszet)

Báthori István
(Egykorú metszet)

Báthori Zsigmond

(Egykorú metszet)

Báthori András halotti képe
(Egykorú metszet után Ortelius krónikájából)

Mihály vajda

(Sadeler egykorú metszete után)

STEPHANVS BOCHKAY DE KIS
MARIA, PRINCEPS TRANSYLVANIAE,
PARTIVM REGNI HUNGARIAE DOMINVS,
ET SICVLORVN COMES • ANNO MDC V.

Desumpta uscripto ex aulica argenteis ab ipso cujs

Bocskai István

(Egykorú metszet)

Rákóczi Zsigmond

(Egykorú metszet)

Báthori Gábor
(Khevenhüller Konterfeitjának metszete után)

Bethlen Gábor

(Kilián Farkas eredeti rézmetszete után)

Brandenburgi Katalin

(Egykorú festmény)

Bethlen István
(Egykorú metszet)

SERENISS. GEORGIVS RAGOTZIVS
TRANSSILVANIAE PRINCEPS.

P. de Jode excudit

I. Rákóczi György

(Egykorú metszet)

GEORGIUS RAKOCZII, D G PRINCEPS TRANS SYLVANIAE.
 MOLDAVIAE DUX. COMES PALATIN, TRANSALPINENSIS. PARTIUM REGNI HUNGARIAE
 QUAE PER ANHULUM CELEBRATIS PRISTINA TRUMPHTA DOMINVS, ET SICULORUM COMES. III
 En nous succedet brillant glorie, ferro
 Tenuit in hostes dux, et cetera

II. Rákóczi György

(Egykorú metszet)

Rhédei Ferenc

(Egykorú festmény)

Barcsai Ákos
(Egykorú metszet után)

Kemény János

(Meyssens metszete Gualdo Priorato munkájából)

MICHAEL ADAFFI D.G.P. TRANSYLVANIAE, PARTIVM REGNI HUNGARII
DOMINUS ET SICULORUM COMES ELECT ANNO 1651

P. Andrycz

Apaffi Mihály
(Egykorú metszet után)

Thököli Imre
(Egykorú metszet után)

II. Rákóczi Ferenc
(Egykori metszet)

TARTALOM

<i>János Zsigmond</i>	5
<i>Báthori István</i>	8
<i>Báthori Zsigmond</i>	11
<i>Báthori András</i>	14
<i>Mihály Vajda</i>	16
<i>Székelly Mózes</i>	18
<i>Bocskai István</i>	20
<i>Rákóczi Zsigmond</i>	24
<i>Báthori Gábor</i>	26
<i>Bethlen Gábor</i>	30
<i>Brandenburgi Katalin</i>	37
<i>Bethlen István</i>	39
<i>I. Rákóczi György</i>	39
<i>II. Rákóczi György</i>	42
<i>Rhédei Ferenc</i>	45
<i>Barcsai Ákos</i>	46
<i>Kemény János</i>	48
<i>Apaffi Mihály</i>	52
<i>Thököly Imre</i>	56
<i>II. Rákóczi Ferenc</i>	61